Književno-kulturna manifestacija

Susreti Zija Dizdarević

Godišnjak

34

Fojnica, 2019. godine

Književno-kulturna manifestacija
Susreti Zija Dizdarević

GODIŠNJAK
34

Redakcija:
Emir Habul (glavni i odgovorni urednik),
Kristina Ljevak, Nevres Jemendžić

Programski savjet:
Hadžem Hajdarević (predsjednik), Hatidža Dizdarević, Ivan Lovrenović,
Adijata Šabić-Ibrišimović, Enver Kazaz, Šejla Šehabović, Edin Pobrić

Izdavač:
Književno-kulturna manifestacija „Susreti Zija Dizdarević“ Fojnica

Za izdavača:
Semin Sudžuka

TEHNIČKA PRIPREMA:
Omer Drinić

Fotografije:
Foto studio „Color Art“ Fojnica

Lektor:
Hadžem Hajdarević

Štampa:
Štamparija Fojnica d.d. Fojnica

Za štampariju:
Šehzija Buljina

Tiraž:
150

ISSN 1840 – 4162

SADRŽAJ

05
OKRUGLI STO O ŽIVOTU I DJELU ISAKA SAMOKOVLIJE
Adijata Ibrišimović-Šabić: *Priča o čovjeku i njegovom usudu*
Husref Tahirović: *Dr. Isak Samokovlija: životopis i osvrt na njegov spisateljski rad zdravstveno-prosvjetnog sadržaja*
Ifeta Lihić: *Život Samokovlijine 'Hanke' u autorskom tekstu i kulturalnom kontekstu*
Mevlida Đuvić: *Svijet Samokovlijine priče: poetika poistovjećenja*
Isak Samokovlija: *Saručin dug*

87
GOST SUSRETA: FERIDA DURAKOVIĆ
Fojnički razgovori: *Neka bude sve to*
Ferida Duraković: *Na zaboravljenoj željezničkoj stanici negdje u Bosni (izbor)*

133
KNJIŽEVNO VEČE: SUZANA LOVRIĆ
Intervju: razgovarao Edin Pobrić
Suzana Lovrić: *Izbor iz poezije*

145
KNJIŽEVNO VEČE: MILE STOJIĆ
Intervju: razgovarala Kristina Ljevak
Mile Stojić: *Izbor iz poezije*

185
SJEĆANJA:
Emir Habul: *Prije deset godina – Sedam dana sa Kovačem u Fojnici*
Edin Pobrić: *Tvrtko Kulenović – pisac*
Tamara Sarajlić-Slavnić: *Sjećanje na Aleksandra Ljiljka*

205
ZABORAVLJENI PISCI
Hamid Dizdar: *Tekija*

215
NAGRAĐENE KRATKE PRIČE
Almin Kaplan: *Motorka*
Alma Muharemović-Malohodžić: *Ruke*
Mehmed Đedović: *Sin mjeseca*
Obrazloženje žirija

239
NOVA BISTA
Na novoj lokaciji

245
DOKUMENTI
Avdo Smajlović: *Mlad mjeseče* ...

253
Press clipping

Okruglo sto o životu i djelu Isaka Samokovlije

Adijata Ibrišimović-Šabić

PRIČA O ČOVJEKU I NJEGOVOM USUDU

Na XXXIV „Susretima Zija Dizdarević", održanim 24. 11. 2018. godine, u Kulturnom centru "Yunus Emre" u Fojnici, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine predstavio je izložbu radova autorice Ifete Lihić o životu i djelu Isaka Samokovlije, a održan je i okrugli stol posvećen ovom izvrsnom pripovjedaču i dramskom piscu.

Učesnici okruglog stola bili su:

- **Husref Tahirović, akademik i profesor sa Univerzitetskog kliničkog centra iz Tuzle,**
- **Ifeta Lihić, autorica izložbe i kataloga pod nazivom „Nožem, kao kučku. Život Samokovlijine Hanke u autorskom tekstu i kulturalnom kontekstu",**
- **Šejla Šehabović, pjesnikinja, spisateljica i direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH i**
- **Mevlida Đuvić, univerzitetska profesorica iz Tuzle.**

Isak Samokovlija je studirao medicinu u Beču, a poslije prvog svjetskog rata radio je kao ljekar u Sarajevu, Goraždu, Fojnici. Ovo su često navođeni podaci, ali malo se zna o tekstovima zdravstvenog sadržaja našeg bosanskohercegovačkog književnika. Prvo izlaganje na okruglom stolu, izlaganje akademika **Husrefa Tahirovića,** bilo je posvećeno upravo spisateljskim radu zdravstveno-prosvjetnog sadržaja dr. Isaka Samokovlije. Dr. Tahirović je upoznao prisutne sa rezultatima svog istraživanja o ovom dijelu života i djelovanja Isaka Samokovlije, zasnovanog na temeljitoj analizi i sistematizaciji arhivske građe u kojoj je ostala zabilježena pripovijest o dostojanstvenom istrajavanju u svakodnevnom, profesionalnom i privatnom životu, obilježenom vjernošću temeljnim ljudskim principima, čovječnosti i moralnosti, u vrijeme najvećih iskušenja.

Kada se spomene Isak Samokovlija, prvo što pada na pamet i što se podrazumijeva jeste još jedno opće mjesto: Samokovlija je pisac skoro isključivo bosanske jevrejske sefardske sredine, a u svom pripovjedačkom

opusu ostavio je svjedočanstvo, gotovo dokument, ovog po mnogo čemu osebujnog i jedinstvenog, skoro nestalog svijeta. Ali, i da je samo to, da se vrijednost Samokovlijinog pripovijedanja svodi isključivo na brižljivo ispisivanje načina života, opisivanje naravi, običaja, tradicija i kulture jevrejske zajednice u Bosni i Hercegovini, stvaralaštvo ovog umjetnika riječi našlo bi i imalo svoje posebno mjesto u okvirima naše / naših književnosti već zbog svoje historijske i socijalne zasnovanosti i životne autentičnosti. Međutim, kako pokazuju izučavaoci Samokovlijinog djela (Begić, Kulenović, Kršić, Bogićević, Lešić, Kazaz i drugi) – sefardska jevrejska sredina i njene specifičnosti poslužili su pripovjedaču kao sredstvo za iskazivanje jedne dublje umjetničke slike o čovjeku i njegovom usudu.

Insistiranje na socijalnoj bijedi kod Samokovlije polazište je za preispitivanje čovjeka i čovječnosti, za postavljanje temeljnih etičkih pitanja s posebnim insistiranjem na ljudskom dostojanstvu. Samokovlija je pisac koga je zanimala sudbina individue u patrijarhalnoj sredini i kolektivno determiniranom društvu.

Posebnost ovog pripovjedačkog glasa ogleda se u tome, kako je zabilježio Zdenko Lešić, što je ovaj sirotinjski život *u Samokovlijinim pričama dan u tako toplim bojama da su neki kritičari isticali kako je on u njima spojio nešto što se inače teško spaja: naturalističku opsjednutost prizorima ljudske bijede i romantičarsku suosjećajnost s ljudskom nesrećom.*[1]

Osim toga, Samokovlija je i pisac grada – Sarajeva – njegove gradske sirotinje, sarajevskog „malog čovjeka", jevrejskog, bosanskog, i svakog drugog „poniženog i uvrijeđenog" čovjeka s margine.

Isak Samokovlija, naprimjer, pripovjedač kojega mnogi smatraju za „onog pravog", istinskog pripovjedača Sarajeva, ne vidi Sarajevo kao grad prolaza, mjesto u koje se dolazi i iz kojeg se odlazi, još manje kao mjesto (samo)saznanja i smrti, a njegovo višeglasje kao da podrazumijeva, u svakom slučaju ga ne tematizira. Njegovo pripovijedanje je uglavnom posvećeno židovskoj sirotinji s Bjelava, pri čemu je jako važno naglasiti da su život i sudbine te sirotinje „eminentno sarajevski" – bitno određeni gradom i njegovom prirodom. Ne gubeći ništa od univerzalnosti „sirotinjske sudbine"

[1] Zdenko Lešić: „Pripovjedač i njegov svijet – Isak Samokovlija". Objavljeno: 11. 05. 2018. http://www.svjetlorijeci.ba/novosti/pripovjeda%C4%8D-i-njegov-svijet-%E2%80%93-isak-samokovlija (19.4.2019.)

i „židovskog usuda“, Samokovlijino pripovijedanje, tematski ograničeno na jedan kulturni segment sarajevskog društva, ipak pokazuje kako izgleda biti židovska sirotinja upravo u Sarajevu – piše Dževad Karahasan.[2]

U tom smislu, među kreatorima „**Sarajevskog teksta“**, po uzoru na onaj Petrogradski književni tekst recimo, kojeg su stvarali takvi pisci kao što su Puškin sa svojom *Pikovom damom*, Gogolj sa svojim petrogradskim ciklusom, čitav Dostojevski i mnogi drugi, u tom ispisivanju „Sarajevskog teksta“, ističu se zlatne niti priča Isaka Samokovlije.

Naravno, i u povodu Samokovlije neminovno se nameću pitanja koja se javljaju svaki put kad je riječ o kanonskom piscu i njegovom „muzejskom mjestu“ unutar tog kanona te kad je riječ o potrebi preispitivanja stereotipnih tumačenja jednog značajnog opusa: šta, pored neprevaziđene slike jevrejskog Sarajeva, danas znači i predstavlja djelo Isaka Samokovlije?

Na okruglom stolu u Fojnici prisustvovali smo jednim dijelom i izlasku iz okvira općeprihvaćenog tumačenja koje vrijednost Samokovlijinog naslijeđa vidi i prepoznaje isključivo u tome što je ostavio, neosporno dragocjeno, svjedočanstvo o bosanskoj jevrejskoj sredini i „jevrejskoj duši“.

Učesnice okruglog stola koje se, između ostalog, bave i feminističkim studijama, odnosno feminističkim čitanjima, ponudile su zanimljivu platformu za neke buduće diskusije i neka druga / drugačija čitanja Samokovlijinog opusa, pokazujući da njegovo stvaralaštvo nudi dovoljno materijala za razgovore ne samo o klasnim, etničkim i kulturalnim razlikama.

Šejla Šehabović, rasprostrijevši ispred sebe novinske članke, napise i polemike oko nekih Samokovlijinih ženskih likova koje su se vodile u tadašnjim časopisima, kao i odgovore samog autora na njih, u svom nadahnutom izlaganju, zasnovanom dakle također na arhivskoj građi pohranjenoj u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti, dokumentirala je jednu od ključnih, čak opsesivnih tema Samokovlijinog djela koja uvelike određuje poetiku ovog pisca. Šejla Šehabović je pokazala da Samokovlijino pripovijedanje ne samo o marginalijama, već o marginalijama unutar marginalija, kao i pripovijedanje o odnosu njegovih junaka / junakinja prema društveno konstruiranim ulogama individue i posebno društveno konstruiranim ženskim rodnim ulogama predstavlja ono mjesto kojem treba posvetiti posebnu pažnju i zbog čega bismo se trebali vratiti ponovljenoj lektiri, zbog čega se i vraćamo pričama i

[2] Dževad Karahasan: „Pripovijedati grad“, u: Sarajevske Sveske br. 21/22. http://sveske.ba/en/content/pripovijedati-grad (18. 4. 2019.)

dramama Isaka Samokovlije, čemu je zapravo i svjedočio okrugli stol u Fojnici.

Izlaganje Šejle Šehabović jeste bilo svojevrsno nadovezivanje i uopćavanje, potkrepljivanje i proširenje teme koju je predstavila mlada istraživačica i autorica izložbe **Ifeta Lihić**. Prateći i problematizirajući reprezentaciju fikcionalnog lika, u konkretnom slučaju Samokovlijine *Hanke*, u kulturalnom kontekstu, Ifeta Lihić pokazala je na koji način je Hanka kao književni lik utjelovljen u tekstualnim narativima, šta se događa s književnim diskursom u javnom kulturnom kontekstu te kako se on preoblikuje sukladno rodim percepcijama.

Na koncu, zaokružujući više nego zanimljivu temu fojničkog okruglog stola, **Mevlida Đuvić** počastila je prisutne znalačkim i emotivnim izlaganjem na temu poetike Samokovlijine priče.

Na primjeru priče *Rafina avlija* Mevlida Đuvić istakla je da je Samokovlijino djelo osobito i prepoznatljivo upravo prema identitetu i konstrukciji pripovjedača te da se iz očišta i rakursa pripovjedača i pripovijedanja koje uspostavlja otkriva koloritan i dinamičan prostor narativnog posredovanja priče o jevrejskoj sirotinji. Vizura pripovjedača je ona koja posreduje brižnost nad svijetom marginaliziranog, diskreditiranog ili ignoriranog pojedinca i iz te instance kreiraju se nova značenja, kako je pokazala Mevlida Đuvić, etičkim preosmišljavanjem.

Želeći relativizarati mišljenje kritike po kojoj je Samokovlijina pripovijetka u konstrukciji likova zapala u fatalizam, Mevlida Đuvić kao posebnu strategiju Samokovlijinog pripovijedanja označila je *sižе potrage za srećom unutar kojeg djeluju protagonisti Samokovlijinih proza*:

O takvim ljudima, proleterima preživljavanja, koji bez obzira na nacionalne i vjerske dekore njihovih svjetova, uvijek ostaju činioci sižea potrage za srećom i pravdom, piše Samokovlija.

Ono što je bilo posebno zanimljivo u ovom izlaganju jeste to što je Mevlida Đuvić teze o pripovijedanju i pripovjedaču u Samokovlijinoj prozi povezala sa savremenim teorijama o ključnoj ulozi priče/pripovijesti u konstrukciji naših vlastitih identiteta i funkciji književnosti danas:

Književnost u konstrukcijama dobra koje donosi intervenira nad strukturama društvene organizacije koju primarno određuju ljudske djelatnosti. Samim tim, ona nije etički

neutralan čin, naprotiv. Književnost poziva svoje čitaoce da se „zapitaju o sebi samima“.[3]

Vjerujem da su ova inspirativna izlaganja ponukala prisutne da se zapitaju o tome šta čitaju, kako čitaju, da se zapitaju o sebi samima i o svijetu koji ih okružuje.

Na kraju, želim izraziti svoju iskrenu zahvalnost učesnicama i učesniku okruglog stola, svim posjetiteljima i diskutantima, posebno organizatorima XXXIV „Susreta Zija Dizdarević“.

Mevlida Đulić, Šejla Šehabović, Ifeta Lihić i Adijata Ibrišimović-Šabić

[3] Nussbaum, Marta C. *Pjesnička pravda; Književna imaginacija i javni život*, Zagreb: Deltakont, 2005, str.26

Husref Tahirović

Dr. ISAK SAMOKOVLIJA: ŽIVOTOPIS I OSVRT NA NJEGOV SPISATELJSKI RAD ZDRAVSTVENO-PROSVJETNOG SADRŽAJA

Uvod

Ove godine navršava se 130 godina od rođenja dr. Isaka Samokovlije jednog, od najvećih bosanskohercegovačkih pripovjedača između dva svjetska rata (1, 2). Njegov ljekarski rad, iako sveobuhvatan i raznolik, kojeg je obavljao stručno, predano i nesebično, jednim dijelom u teškim vremenima Drugog svjetskog rata, te poratnim godinama, gotovo je u potpunosti zasjenilo njegovo književno stvaralaštvo.

O spisateljskom opusu zdravstveno-prosvjetnog sadržaja dr. Isaka Samokovlije koga čini dvadest devet tekstova različitog zdravstveno-prosvjetnog sadržaja, koji su objavljeni u prvom bosanskohercegovačkom medicinskom časopisu „Život i zdravlje" i jedna brošura u izdanju Ministarstva narodnog zdravlja Bosne i Hercegovine (BiH) kao i njegovom cjelokupnom ljekarskom radu pridavan je sporedni značaj, tako da danas naša opšta i medicinska javnost o tome malo zna.

Članak ima za cilj predstaviti liječničku biografiju dr. Isaka Samokovlije i njegov spisateljski rad iz područja medicine.

Kratka liječnička biografija dr. Isaka Samokovlije

Isak Samokovlija rođen je u Goraždu 1889. godine (3), maloj bosanskoj kasabi udaljenoj sedamdesetak kilometara istočno od Sarajeva u porodici sefardskih (španskih) Jevreja. Njegov otac bio je trgovac a majka domaćica. Osnovnu školu je završio u rodnom mjestu, gimnaziju u Sarajevu 1910. i iste godine upisao je Medicinski fakultet u Beču kao stipendista Jevrejskog kulturno-prosvjetnog društva "Benevolencija" (4). Po izbijanju Prvog svjetskog rata 1914. godine zajedno sa ostalim studentima medicine bio je mobilisan u Austrougarsku vojsku i upućen na front. Boravio je u Galiciji na rusko-poljskoj granici, u okolini Pešte i na rumunskom frontu. Služio je kao medicinar obavljajući ljekarsku službu u činu sanitetskog poručnika (5). Zajedno sa ostalim mobiliziranim studentima medicine nastavlja studij 1916.

godine na Medicinskom fakultetu u Beču. Već naredne godine je diplomirao nakon čega je ponovo mobiliziran i upućen u Beograd, potom Niš i na albansku granicu. Doznavši za vrijeme kratkog dopusta u Beču 1918. godine da mu je otac umro odlazi u Sarajevo gdje dobiva rješenje o premještaju s fronta u Sarajevsku vojnu bolnicu. Iste godine u Beču se vjenčao u vojnoj sinagogi sa gospođicom Heddom Brunner.

1919. - 1940.

Nakon završetka Prvog svjetskog rata, već 5. februara 1919. godine, dr. Isak Samokovlija započinje civilnu liječničku službu kao sekundarni ljekar u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu (3). Od marta 1921. radio je kratko kao sreski ljekar u rodnom Goraždu (6), a krajem iste godine premješten je u Fojnicu, bosansku kasabu u kojoj obavlja istu dužnost do novembra 1925. godine kada je službeno premješten za ljekara sarajevskog sreza, oblast sarajevska sa sjedištem u Sarajevu u kojem je radio kao ljekar na različitim stručnim medicinskim poslovima. Od 1939. godine radio je kao viši savjetnik načelnika sarajevskog sreza (3). U tom periodu držao je i privatnu praksu. Bio je član Lekarske komore za Bosnu, Hercegovinu, Dalmaciju i Crnu Goru do 1930. godine, i kasnije Lekarske komore Drinske banovine do 1941. godine. Kao aktivan i savjestan član navedenih komora često je biran u njihova radna tijela i svojim elanom i znanjem unapređivao njihov rad.

Mirni period između dva svjetska rata u BiH obilježen je nešto intenzivnijim razvojem naseljenih mjesta što je doprinosilo boljem organizovanju zdravstvene zaštite. S druge strane, taj period u Bosni i Hercegovini bio je obilježen čestom pojavom različitih zaraznih bolesti koje su imale karakter epidemija, oskudnom opštom i zdravstvenom prosvijećenošću naroda, siromaštvom, lošim zdravstveno-higijenskim navikama osobito seoskog stanovništa i još uvijek nedovoljnim brojem zdravstvenih radnika. Takvi uslovi pružali su priliku da mladi ljekari uz naporan i marljiv rad brže stiču iskustva i napreduju do iskusnih sreskih i bolničkih ljekara.

Danas je teško doći do primarnih ili sekundarnih dokumenata kao i usmenih predanja na osnovu kojih bi se donosile argumentovane tvrdnje o ljekarskom radu dr. Isaka Samokovlije. Međutim, i ono malo pisanih tragova, bilo iz primarnih bilo iz sekundarnih dokumenata (6, 7, 8), ukazuju na to da je dr. Isak Samokovlija volio poziv ljekara i da je bio veliki **filantrop,** uvjeren da će svakom bolesnom čovjeku pomoći radeći ljekarski posao prije svega humano, stručno i visoko profesionalno. Duboko sam uvjeren da ga je narod kojem je pomagao kao takvog dugo

pamtio, a o tome svjedoče i danas njegovi rijetki živući pacijenti (D. Kamhi, lično saopštenje)[4], uprkos činjenici da je 1924. godine u Fojnici imao profesionalnu neprijatnost samo zbog toga što nije podlijegao čaršijskom bosanskom mentalitetu, odnosno što je ljekarski posao radio profesionalno pridržavajući se kodeksa i ljekarske etike (7). Neprijatnost koju je doživio morala ga je ganuti s obzirom na to da je bio savjestan i požrtvovan ljekar i čovjek beskompromisnog stava prema nepravdama. Problem je nastao kada je izvjesni fra Šumanović ispred katoličkog župnog ureda u Fojnici uputio prijavu protiv dr. Samokovlije Nadbiskupskom ordinatu vrhbosanskom u Sarajevu zbog navodne njegove "bahatosti i intolerancije". Prijava je u daljnjem postupku proslijeđena Velikom županu sarajevske oblasti (zdravstveni odsjek) na uvid i daljnji postupak tj. službeno je proslijeđena poglavaru sreza Fojnica. Nakon desetodnevne istrage, u kojoj je dr. Isak Samokovlija saslušan, poglavar sreza Fojnica je uputio detaljan izvještaj o navedenom slučaju Velikom županu u kome su osporene tvrdnje fra Šumanovića i afirmativno opisana ličnost dr. Isaka Samokovlije i njegov ljekarski rad. Po primitku povratnog izvještaja Veliki župan je isti dostavio Nadbiskupskom ordinatu vrhbosanskom u Sarajevu. Tekst izvještaja završava rečenicom: "Dostavljamo Vam prednji izvještaj s molbom da ga izvolite primiti do znanja" (7).

1941. - 1945.

Drugi svjetski rat zatiče dr. Isaka Samokovliju na položaju šefa Zdravstvenog odsjeka odjela za socijalnu politiku i narodno zdravlje pri Kraljevskoj upravi Drinske banovine u Sarajevu (9). Nakon uspostavljanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH) veoma brzo, već 7. maja 1941. godine, na temelju Zakonske odredbe od 22. aprila 1941. godine, a prema dobivenoj ovlasti od Poglavnika, Poglavnikov povjerenik otpušta i razrješava dr. Isaka Samokovliju dužnosti iz dotadašnje službe bez prava na mirovinu ili potporu (10). Bio je prinuđen nositi žutu traku s Davidovom zvijezdom, kojom su nacisti u to vrijeme obilježavali sve Židove i okrugli Židovski znak u obliku značke sa žutom poleđinom u čijoj se sredini nalazilo crno obojeno slovo Ž.

Od 19. decembra 1941. do 20. aprila 1942. godine bio je mobiliziran na domobransku vježbu da bi se upoznao sa radom liječnika u borbenim jedinicama domobranstva (11). Obavljanje vojnih vježbi započeo je u

[4] Profesor Davida Kamhija kao desetogodišnjak bio je pacijent dr. Isaka Samokovlije. August 2019. godine.

decembru 1941. godine boraveći kraće vrijeme u Ugljeviku gdje je radio kao ljekar 6. pješačke pukovnije. Početkom 1942. godine prekomandovan je za ljekara III bojne, 5. pješadijskog puka u Ševarlijama kod Doboja gdje ostaje do 20.3.1942. godine (12) kada se vraća u Sarajevo. U Potvrdi koja je izdata istog datuma navodi se da je „dr. Isak Samokovlija izdržao vojnu vježbu kao liječnik III bojne, 5. pješadijske pukovnije od vremena 30. siječnja do zaključno sa 20.3.1942. godine, a koji je za ovo vrijeme iste svojim stručnim, prilježnim, marljivim i predanim radom, te zauzimljivošću, inicijativom i staranjem pridonio održavanju jedinstvenog zdravstvenog stanja kod ljudstva ove bojne i time bojni osigurao u svako vrijeme njenu borbenu snagu i udarnu moć“ (13).

O tome kako je podnosio vojnu disciplinu vladajućeg režima u toku domobranskih vježbi u malim i zabitim bosanskim mjestima nisam našao nikakve zabilješke. Vjerovatno da je on o tome pričao unutar porodice i povjerljivim prijateljima. Jedino do čega sam prilikom istraživanja došao su tekstovi pisani na dvije dopisne karte koje je dr. Isak Samokovlija uputio svom prijatelju Hamidu Dizdaru (14). Obje su upućene iz Ševarlija, pisane su mastilom sitnim i lako uočljivim slovima. S obzirom na to da je dr.Isak Samokovlija znao da se pisma i dopisnice cenzurišu teško je povjerovati u tačnost napisanog teksta.

Na dopisnici datiranoj 13. februara 1942. utisnut je žig „Ustaška cenzura“. Karta je bila pocijepana na četiri dijela pa je sa prednje strane zalijepljena ljepljivom papirnatom trakom. Dopisnica je odgovor dr. Isaka Samokovlije na pismo koje je njemu Hamid Dizdar prethodno poslao. Tekst dopisnice je zanimljiv jer većim dijelom opisuje njegov život na domobranskim vježbama.

Druga dopisnica, koja je također, upućena iz Ševarlija datirana je 20. marta 1942. godine. Tekst dopisnice je kratak pisan mastilom sa velikim proredom u kojem dr. Isak Samokovlija obavještava Hamida Dizdara da je primio njegovu kartu na čemu mu se zahvaljuje i informiše ga: „Ja putujem u Sarajevo sutra pa se nadam da ćeš me posjetiti čim prije“. Dalje navodi da je vrijeme prošlo vrlo brzo i da mu je bilo vrlo dobro. Obradovan što ide kući tekst nastavlja rečenicom: „Večeras još mirno spavam na sijenu a sutra u svom krevetu, gdje ću se sjećati svoje teške bolesti od prošle godine, od koje se ni sada nisam još oporavio.“ U zadnjem redu teksta upućeni su pozdravi: „ gospođi rukoljub, a tebe i djecu mnogo pozdravljam Tvoj Isak.“

Krajem marta 1942. godine dr. Isak Samokovlija se vratio u Sarajevo. Nekako u isto vrijeme izbila je masovna epidemija trbušnog i pjegavog tifusa

(preko 3000 slučajeva) i veliki broj oboljelih od dizenterije (15). Sanitarno-epidemiološka situacija izbjeglog stanovništva bila je teška, broj oboljelih od tifusa i dizenterije poprimao je oblike epidemije. Zdravstvenom službom u Gradskom fizikatu rukovodili su dr. Asim Musakadić i dr. Ekrem Idrizbegović, tada saradnici NOP-a (15). Bilo je potrebno što hitnije povećati broj stručnih kadrova i poduzeti najnužnije protivepidemijske i higijenske mjere sa ciljem suzbijanja daljnjeg širenja navedenih bolesti. Orijentacija dr. Musakadića i dr. Idrizbegovića bila je da se, u prvom redu, zaposle ljekari koji su bili ugroženi. Na njihov prijedlog i odlukom koju je donio Veliki župan dr. Ismet-beg Gavrankapetanović dr. Isak Samokovlija se dodjeljuje Uredu za izbjeglice Velike Župe Vrhbosne u Sarajevu, gdje će kod Gradskog zdravstvenog odjela u Sarajevu ukazivati pomoć oboljelim muslimanskim izbjeglicama iz istočne Bosne, sa napomenom da će na toj dužnosti ostati do otvaranja pomoćne bolnce za zarazne bolesti na Ilidži u svojstvu bolničkog liječnika (16).

Zahvaljujući stručnom i organizacionom radu dr. Isaka Samokovlije za nekoliko mjeseci epidemije zaraznih bolesti su jenjavale. Značajna aktivnost iz tog perioda je njegovo aktivno bavljenje medicinsko-socijalnim radom. U saradnji sa predstavnicima Merhameta uspješno je liječio, zbrinjavao i smještao u sarajevske porodice djecu bez roditelja, koja su zajedno sa izbjeglicama dolazila iz Istočne Bosne.

U prvim godinama Drugog svjetskog rata dr. Isak Samokovlija vjerovatno je sačuvao živu glavu zahvaljujući ljekarskoj profesiji za razliku od mnogih drugih sarajevskih Jevreja koji su već tada nemilosrdno proganjani, ubijani ili transportovani zajedno sa Srbima, Romima, komunistima i njihovim simpatizerima u koncentracione logore bez ikakvih izgleda za povratak.

Uprkos teškom ratnom periodu i opasnostima kojima bi mogli biti izloženi dobronamjerni koji štite živote sarajevskih Jevreja, bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku ili stručnu pripadnost, učinili su da je između ostalih i dr. Isak Samokovlija sa svojom porodicom uspio preživjeti i izbjeći koliko-toliko strahote koje su drugi sarajevski Jevreji doživljavali tokom Drugog svjetskog rata. Sigurno je da su njegove kolege u tome dali značajan doprinos posebno u početku rata, ali i u kasnijim ratnim godinama. To se najbolje vidi po tome što je u kritičnim periodima dr. Samokovlija „sklanjan" izvan Sarajeva u mala bosanska mjesta pod plaštom domobranskih vojnih vježbi.

Za zaštitu dr. Isaka Samokovlije i njegove porodice bila je potrebna dobra saradnja i beskrajno povjerenje među onima koji su radili na tome. Izgleda da je ta spona dobro funkcionisala i da je već na samom

početku rata u Sarajevu spašavanje dr. Isaka Samokovlije bilo osmišljeno. To jasno oslikavaju aktivnosti prvih godina rata kao i kasnije djelovanje pri zapošljavanju u Zavodu za suzbijanje endemskog sifilisa u Banjaluci (Zavod), ustanovi koju je osnovala NDH s ciljem da se ova bolest konačno i što prije iskorijeni iz bosanskih sela (17). To je bila idejna podloga za zakonske odredbe utemeljenja Zavoda.

Međutim, glavni cilj začetnika ideje o osnivanju Zavoda je bio da se ljekari Jevreji iz Hrvatske i BiH, koji su već bili, ili su trebali biti deportovani u radne logore ili logore smrti blagovremeno, ili što prije sklone u Bosni. Ustvari u Banjoj Luci je bilo upravno sjedište Zavoda, a neposredni rad se odvijao preko tadašnjih higijenskih zavoda, domova narodnog zdravlja i drugih higijenskih ustanova u BiH, često i u improvizovanim terenskim ambulantama zabačenih bosanskih sela (18). Ljekari, često sa svojim porodicama bili su smještani uglavnom u manjim bosanskim mjestima u kojima nije bilo stalnih niti povremenih ljekara. Oni su liječili stanovništvo ne samo od sifilisa nego i drugih bolesti, što je bilo od velikog značaja za bosanski narod jer je neposredno pred rat ili na samom njegovom početku značajan broj ljekara srpske nacionalnosti bježeći od rata odlazio iz Bosne u Srbiju.

Zapošljavanje dr. Isaka Samokovlije u Zavod bilo je formalno pravno jer nakon zapošljavanja u ovu ustanovu on nije mijenjao radno mjesto na kojem je radio kao ljekar u ambulanti Izbjegličkog logora Alipašin-Most. Međutim, sticanjem statusa državnog činovnika njemu kao Jevreju bila je obezbijeđena izvjesna zaštita i niz privilegija (19). Imao je ugovor na neodređeno vrijeme sa Ministarstvom zdravstva NDH kao ugovorni službenik za obavljanje službe na suzbijanju endemskog sifilisa i ostalih poslova predviđenih Zakonskom odredbom o osnivanju Zavoda ..., na području koje mu Zavod odredi uz mjesečnu nagradu od 5.600 kuna sa isplatom za svaki mjesec unaprijed. Imao je pravo na mjesečni doplatak na ženu u visini od 300 i za svako dijete od 200 kuna te mogućnost naplate stvarnih prevoznih troškova kada radi izvan sjedišta, u slučaju da mu prometna sredstva sa bilo koje strane nisu stavljena na raspolaganje. Mjesečna nagrada za rad često je povećavana da bi njegove mjesečne prinadležnosti u januaru 1945. godine iznosile 16.500 kuna.

Ugovor je sačinjen 19. septembra 1942. godine, a nakon što je položio prisegu 1. januara 1943. godine stupio je zvanično na dužnost ugovornog liječnika Zavoda sa sjedištem u Higijenskom zavodu u Sarajevu i rasporedom na radno mjesto upravitelja ambulante u Izbjegličkom logoru Alipašin-Most na kojem je radio još od 21. aprila 1941. godine.

Pri zapošljavanju u Zavod i ostvarivanju prava iz sklopljenog ugovora pored dokaza o stručnoj spremi, opštih ličnih dokumenata, uvjerenja o nekažnjavanju i vladanju, te uvjerenja da nije pod starateljstvom, bilo je potrebno dostaviti Domovnicu, Krsni list, potvrdu o položenoj prisegi NDH, te potvrdu da je konvalidirao brak u katoličkoj crkvi kojeg je sklopio davne 1919. godine sa suprugom Heddom (20) .

Približavanje kraja Drugog svjetskog rata zatiče dr. Isaka Samokovliju na istoj dužnosti. On je i dalje upravnik ambulante u Izbjegličkom logoru Alipašin-Most. Kao ugovorni ljekar NDH bio je primoran pratiti ustaške jedinice u njihovom paničnom povlačenju od Hadžića do Zenice, Maglaja i Doboja. Poslije nekoliko prethodnih neuspjelih pokušaja na tom putu da pobjegne od ustaša on ipak uspijeva u Doboju pobjeći od njih i tu skrivajući se dočekati oslobođenje zemlje.

6. april 1945. - 3. april 1955.

Poslije oslobođenja dr. Isak Samokovlija radi u Ministarstvu narodnog zdravlja u Sarajevu. Šef je Sektora zdravstvenog prosvjećivanja. Piše brošure i letke zdravstveno-prosvjetnog sadržaja. Sa grupom ljekara entuzijasta osniva i uređuje prvi bosanskohercegovački medicinski časopis "Život i zdravlje" i postaje njegov prvi urednik. U uvodnom članku prvog broja časopisa nepotpisanog autora[5], koji je štampan u aprilu 1946. godine pod naslovom "Naša riječ", pored ostalog se navodi da je pokretanje časopisa zasnivano na uvjerenju da će njegovo postojanje biti od velike koristi u smislu zdravstvenog prosvjećivanja naroda i da će doprinijeti stvaranju solidnog kadra saradnika" (21).

Kao urednik časopisa dr. Isak Samokovlija osmišljava sadržaje pojedinih brojeva aktuelnom zdravstvenom problematikom, ponekad tematskog sadržaja aktuelne patologije, vodi brigu o redovnosti izlaženja, angažira kolege na pisanju članaka i poznate akademske slikare koji svojim crtežima ilustruju Časopis. Pored uobičajenih edukativnih medicinskih tekstova on piše i objavljuje u časopisu pripovjedački osmišljene tekstove i pjesmice zdravstveno-prosvjetnog sadržaja što im, kao i ostalim njegovim pripovijetkama daje posebnu draž i snagu uvjerljivosti ¾ vrijednosti od značaja za uspješan zdravstveno-prosvjetni rad. Ta vrsta tekstova sa pravom

[5] Ovu vrstu članaka obično pišu urednici časopisa, tako da je članak „Naša riječ" najvjerovatnije pisao dr. Isak Samokovlija koji je u to vrijeme bio prvi glavni i odgovorni urednik časopisa „Život i zdravlje".

bi se mogla svrstati pod jedinstven naslov „Medicinske pripovijetke dr. Isaka Samokovlije“.

Već 1949. godine dr. Isak Samokovlija napušta državnu ljekarsku službu, odlazi iz Ministarstva zdravstva preuzevši uređenje časopisa za književnost i umjetnost „Brazda“ (22). Kasnije od 1951. godine bio urednik u Izdavačkom preduzeću “Svjetlost”. Umro je u Sarajevo 15. januara 1955. godine. Sahranjen je na starom židovskom groblju u sarajevskom naselju Kovačići na jugoistočnim padinama planine Trebević. U ime Udruženja ljekara Bosne i Hercegovine od dr. Isaka Samokovlije oprostio se dr. Mićo Branisavljević.

Spisateljski rad dr. Isaka Samokovlije zdravstveno-prosvjetnog sadržaja

Pri sastavljanju bibliografije medicinskih članaka iz pera dr. Isaka Samokovlije imao sam na raspolaganju sve njegove tekstove objavljene u časopisu „Život i zdravlje“, brošuru „O pjegavcu“ koja je štampana u ediciji „Život i zdravlje“ u izdanju Ministarstva narodnog zdravlja Narodne republike BiH, 1946. godine u Sarajevu, te članak objavljen u časopisu Prosvjeta ... koji je ustvari preštampani članak ... To ne znači da ne postoje i drugi njegovi članci jer istraživanje u tom smislu nije završeno.

Dr. Isak Samokovlija je napisao 29 tekstova zdravstveno-prosvjetnog sadržaja koji u odnosu na njihovu formu mogu se svrstati u četiri kategorije: Tekstovi sa razvijenim likovima, Crtice, Stručno-popularni članci i Poezija.

Kategoriju “Tekstove sa razvijenim likovima” čini sedam kratkih književnih tekstova medicinske tematike pisanih sa ciljem da što više ljudi usvoji znanje i navike o određenoj bolesti. Pisac je formirao književni lik „iz naroda” i služi se dijalogom na razgovornom jeziku. Zabavna i estetska funkcija teksta čini primamljivijom njihovu poučnu vrijednost.

Pet kratkih tekstova je napisano u formi “Crtica”, ponekad na književnim stranama časopisa, imaju medicinske tematike ali literarni pristup. U njima on kritizira raširenost narodnih vjerovanja za različite medicinske probleme koja nisu stručno i naučno medicinski utemeljena.

Osam članaka stručnog sadržaja ponekad su pisani popularno ili na literarni način sa edukativnim naznakama imaju „specifičan ton izlaganja“. U ovim tekstovima Samokovlija za pripovjedača uzima ljekara koji objašnjava

određenu medicinsku problematiku na način pristupačan čitaocu, što čini ton izlaganja toplijim od tona u standardnim stručnim medicinskim tekstovima. „Medicinska poezija“ dr. Isaka Samokovlije koju čini devet pjesmica pokazuju kako je Samokovliji ljudski život bio važniji od njegove umjetnosti. Lirski subjekt se ovdje obraća direktno čitatelju, najčešće se radi o djeci i aktuelnoj medicinskoj problematici javnog zdravstva. Pjesme su rimovane, ritmične, najčešće šaljive - ukratko, one su zabavne ali daleko ispod literarnog nivoa proslavljenog pisca Samokovlijinog kalibra, što s obzirom na njihove poruke nije ni značajno. Utilitarna funkcija u njima potpuno prevladava u odnosu na književnu vrijednost.

Zaključak

Čitav radni vijek dr. Isak Samokovlija proveo je u BiH. Kao ljekar radio je u rodnom Goraždu, Fojnici i Sarajevu. Poslove ljekara obavljao je stručno, predano i nesebično bez obzira koju je dužnost medicinske prakse radio i bez obzira na to da li je poslove ljekara radio u mirnodopskim ili teškim ratnim vremenima. Tekstove zdravstveno-prosvjetnog sadržaja dr. Isak Samokovlija pisao je na književan način tako da bi se sa pravom moglo govoriti o njegovim medicinskim pripovjetkama ili medicinskoj poeziji. Njegov pristup pisanju medicinskih tekstova bio je originalan i neobičan u vremenu njihovog nastajanja i siguran sam da je kao takav na čitatelje djelovao zanimljivije. Poruke tih tekstova su uvjerljive i lako pamtljive što doprinosi lakšem i efikasnijem zdravstvenom prosvjećivanju stanovništva. Cjelokupan ljekarski rad Isaka Samokovlije je na različite načine značajno doprinosio poboljšanju zdravstvenog stanja stanovništva i kao takav sigurno je odavno zavrijedio pažnju istraživača medicinske prošlosti u BiH. Međutim, njegovo književno stvaralaštvo je bilo toliko dominantno da je zanemaren njegov cjelokupan ljekarski rad a time i njegov doprinos poboljšanju zdravstvenih prilika u BiH.

Zahvalnost

Dugujem zahvalnost gospođici Šejli Šehabović, direktorici Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine na pomoći prilikom pisanja poglavlja „Spisateljski rad dr. Isaka Samokovlije zdravstveno-prosvjetnog sadržaja“.

Literatura

1. Andrić I. Isak Samokovlija. U: Maksimović V. Urednik. Knjiga o Samokovliji. Sarajevo: Veselin Masleša; 1989. str. 155-157.
2. Selimović M. Isak Samokovlija. U: Maksimović V. Urednik. Knjiga o Samokovliji. Sarajevo: Veselin Masleša; 1989. str. 393-396.
3. Arhiv Bosne i Hercegovine. Dosije Isaka Samokovlije.
4. Bogićević M. Biografija. U: Trifković R. Urednik. Sabrana djela Isak Samokovlija. Knjiga III. Sarajevo: Svjetlost; 1967. str. 475-479.
5. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Uvjerenje poglvara sreza Fojničkog. Fojnica 20. oktobra 1923. Godine.
6. Arhiv Bosne i Hercegovine. Dosije Isaka Samokovlije.
7. Marković M. Isak Samokovlija kao ljekar. Oslobođenje. Broj 4790, 12. 8. 1961. Str. 9.
8. Elezar S. Isak Samokovlija - susreti i sjećanja. U: Tutnjević S. Urednik. Zbornik radova o Isaku Samokovliji. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine: Sarajevo 1986. str . 246-249
9. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Ukaz „Njegovog Veličanstva Petra II" broj 13373/39, Sarajevo 15. juli 1939.godine.
10. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Dokument izdat od Poglavnikova povjereništva Sarajevo 7. svibnja 1941, broj 294/41 (ovjeren prepis). U potpisu Poglavnikov povjerenik. Potpis nečitljiv.
11. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Stožer 1. Bojne, 6. pješačke pukovnije, broj 117. 27. siječanj 1942. Ugljevik. Uredovna potvrda (Prepis).
12. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Zapovjedništvo III Bojne, 5. pješačke pukovnije, broj 205/taj-1-III_1942. Ševarlije. Uredovna potvrda (ovjeren prepis).
13. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Potvrda. Izdata 20.3.1942. godine (ovjeren prepis). U potpisu zapovjednik bojne Cviljušac.
14. Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine. Zbirka "Isak Samokovlija", I-352/3, I-3352/4. Dopisne karte koje je dr. Isak Samokovlija uputio svom prijatelju Hamidu Dizdaru.

15. Ramadanović H. Učešće ljekara, apotekara i drugih zdravstvenih radnika u NOP-u. U: Sarajevo u revoluciji. Knjiga 4. Sarajevo: Istorijski arhiv; 1981. str. 153-174.

16. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Rješenje broj 6003/42, Sarajevo, 24. ožujka 1942. godine. Velika župa Vrhbosna (ovjeren prepis). U potpisu veliki župan Gavrankapetanovć, s.r.

17. Zakonska odredba o osnivanju Zavoda za suzbijanje endemskog sifilisa. Zbornik zakona i naredbi Nezavisne Države Hrvatske. 1941. p. 217-9.

18. Tahirović H. Dr. Stanko Sielski (1891-1958): Ljekar, naučnik, humanista [in English]. Acta Med Acad. 2015;44(2):169-80.

19. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Dokumenat broj 72128-0-1942, Zagreb, 13. studeni 1942. godine. Imenovanje dr. Isaka Samokovlije iz Goražda za ugovornog službenika koji će vršiti službu na suzbijanju endemskog sifilisa kod Zavoda za suzbijanje endemskog sifilisa u Banjaluci. U potpisu ministar unutarnjih poslova dr. Nikšić.

20. Arhiv Republike Srpske. Dosije Isaka Samokovlije. Uredovna potvrda. Broj 13/I.42. Rimokatolički župski ured, Sarajevo 2/I.42.

21. "Naša riječ". *Život i zdravlje*. 1946;1(1):1-2.

22. Ilić T. In memoriam „Dr. Isak Samokovlija" prvi urednik našeg časopisa. *Život i zdravlje*. 1955;10(1):16-17.

Dodatak

Bibliografija medicinskih članaka dr. Isaka Samokovlije.

Tekstovi sa razvijenim likovima

1. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Dizenteriji). *Život i zdravlje*. 1946;1(1):23-24.

2. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Vitaminima). *Život i zdravlje*. 1946;1(2):13-16.

3. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Pjegavcu). *Život i zdravlje*. 1946;1(3):19-21.

4. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Tuberkulozi). *Život i zdravlje*. 1946;1(4-5):25-27.

5. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Malariji). *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):17-20.
6. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Sifilisu). *Život i zdravlje*. 1948;3(8-9):15-18.
7. Samokovlija I. Baba Mara, zdravstveni udarnik, ima riječ (o Dječijim bolestima). *Život i zdravlje*. 1948;3(10-12):37-39.

Crtice

8. Samokovlija I. Spasi me, doktore!. *Život i zdravlje*. 1946;1(2):35.
9. Samokovlija I. Desa nas zaklela ... *Život i zdravlje*. 1946;1(3):37-38.
10. Samokovlija I. Strava. *Život i zdravlje*. 1946;1(4-5):60-61.
11. Samokovlija I. Fatima raspliće zamršeno. *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):43-45.
12. Samokovlija I. Beštija (O malariji). *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):46.

Poezija

13. Samokovlija I. Zubi. *Život i zdravlje*. 1946;1(1):29.
14. Samokovlija I. Kijavica. *Život i zdravlje*. 1946;1(2):31.
15. Samokovlija I. Uši -Vaške - baje vraške. *Život i zdravlje*. 1946;1(3):34.
16. Samokovlija I. DI-D-TI. *Život i zdravlje*. 1946;1(3):35.
17. Samokovlija I. Imala sam dijete milo ... (Pjesma) *Život i zdravlje*. 1946;1(4-5):59.
18. Samokovlija I. Malarija. *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):47.
19. Samokovlija I. Komarci. *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):47-48.
20. Samokovlija I. Hvala bogu nije svrab. *Život i zdravlje*. 1948;3(8-9):46-47.
21. Samokovlija I. Odmor. *Život i zdravlje*. 1948;3(10-11-12):73.

Stručni medicinski članci

22. Samokovlija I. O kretanju oboljenja od malarije. *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):39-41.

23. Samokovlija I. Tuberkuloza limfnih žlijezda. *Život i zdravlje*. 1946;1(4-5):19-20.

24. Samokovlija I. Borba protiv malarije i zdravstveno prosvjećivanje. *Život i zdravlje*. 1947;2(6-7):3-4.

25. Samokovlija I. Štetni običaji i navike. *Život i zdravlje*. 1948;3(10-11-12):81-84.

26. Samokovlija I. Šta svako treba da zna o malariji. 1947;2(6-7):51-52.

27. Samokovlija I. O kininu. 1947;2 (6-7):49-50.

28. Samokovlija I. Pupak. *Život i zdravlje*. 1948;3(10-11-12):34.

29. Samokovlija I. O pjegavcu. Sarajevo: Ministarstva narodnog zdravlja Bosne i Hercegovine. Biblioteka „Život i zdravlje"; 1946. str. 1-7.

Ifeta Lihić

ŽIVOT SAMOKOVLIJINE *HANKE* U AUTORSKOM TEKSTU I KULTURALNOM KONTEKSTU

Uvod

To je moj doživljaj. 1922 g., kao liječnik, imao sam sudsku obdukciju lješa u Busovači. Bila je to neka ciganka Hanka koju je ubio nožem njen muž. Kad sam pristupio poslu,jedna stara Ciganka se neprestano vrzala oko mene i pitala me da li je u drugom stanju. Pregledao sam je i rekao da nije. Ta stara ciganka nije vjerovala.[6]

(Tragedija ljubomorne žene, 1931., str. 5)

Hanka, književni lik koji je proslavio Isaka Samokovliju u bh. kulturi razvija se na četiri načina: medijski, književno, dramski i filmski. Svi mediji (žanrovi) putem kojih se kontekstualizira a time čini i kulturalnom činjenicom i učestvuje u društvenom procesu izgradnje *uzornog* feminiteta u bh. kulturi, dio su šireg procesa normativizacije žrtvovane junakinje putem medijskog i umjetničkog izričaja. Ovdje ću pratiti navedeni proces na nekoliko načina, analizirajući: rukopise pripovijetke, dramu, film *Hanka*, teatrografiju i filmografiju drame i filma, te medijske napise i kritike vezane uz pripovijetku, dramu i film.

Književnoumjetničko *odmotavanje* priče o Romkinji Hanki započinje zbirkom pripovjedaka *Od proljeća do proljeća*, prvi put štampanih 1929. godine. Isak Samokovlija u nekoliko intervjua pomno objašnjava kontekst i inspiraciju za nastanak ovog književnog lika.

Ovaj slučaj me zainteresovao, pa sam se raspitao i saznao za jednog mladog Ciganina koji je otišao u Zovik na rad. Zadržao se duže vremena i među Ciganima se pročulo da tamo živi sa nekom Cigankom.

(Tragedija ljubomorne žene, 1931.)

Insistiranje na stvarnom događaju doprinosi tome da je narator, odnosno ljekar, medijator između tijela i društva. Hankina nemoć da progovara

[6] Citat iz intervjua sa Isakom Samokovlijom za *Večernju poštu*, novinski članak objavljen prije prve izvedbe drame *Hanka* u Narodnom pozorištu Sarajevo 1931. godine. Greške u pisanju preuzete su iz originala.

glasom nego mrtvom utrobom koja svjedoči o njenome životu, čini ovu priču još zanimljivijom jer tu dolazi do direktne patrijarhalne intervencije - gdje autor postaje narator, pa čak i književni lik koji presuđuje u junakinjino ime.

Fabula pripovijetke objavljene 1929. u knjizi *Od proljeća do proljeća* prikazuje junakinju koja očekuje povratak supruga Sejde iz Zvornika koji je otišao na privremeni rad kako bi zaradio za život. Čekajući njegov povratak, Hanka saznaje da je Sejdo vara sa starom Romkinjom Ajkunom. Junakinja proživljava dramu u pokušaju da osvijesti nevjernog supruga da je to što čini pogrešno, shvatajući da se promijenjeni odnosi nikada ne mogu vratiti na staro. Nakon što se Sejdo vrati, Hanka se odluči na javni flert sa drugim muškarcem, Mušanom, te potom govori kako nosi njegovo dijete. Kada Sejdo od nje sazna ovu laž koju mu junakinja predstavlja kao istinu, vadi zaoštren nož, ganja Hanku i konačno je probode u srce. Vijest o njenoj trudnoći se doznaje prilikom autopsije. Priča se ovim fabularno vraća na stol njenome tvorcu, na stol gdje autopsija leša postaje reinterpretacija života.

Pripovijetka objavljena u knjizi *Od proljeća do proljeća* godine 1929. godine postaje fabularni obrazac prema kojem Samokovlija objavljuje dramu koja se premijerno izvodi u Narodnom pozorištu Sarajevo 1931. [7] te film čiji scenario potpisuje Slavko Vorkapić koji se premijerno prikazuje 1955.[8] Pozorišta diljem Jugoslavije ugostit će *Hanku* sarajevskih i tuzlanskih pozorišta, dok će neka (poput Narodnog pozorišta Moravske banovine u Nišu) izvoditi sopstvenu verziju.[9]

Jugoslavenska kinematografija 1955., još u počecima svoga razvoja, ulaže značajne napore u promociji ovog Samokovlijinog djela. Tako se film *Hanka* pojavljuje u produkciji državne filmske produkcijske kuće *Bosna film* i u režiji proslavljenog autora Slavka Vorkapića. Iz uvida u arhiv Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH jasno je koliki su društveni resursi posvećeni ovom filmu - fotografije sa snimanja, kao i pozivnice na prvo

[7] Drama u tri čina izvedena 10.10.1931. u režiji Rade Pregarca, ulogu Hanke tumačila Jolanda Đačić a ostale uloge tumačili: Jovanović, Ćurčić, Stefanović...

[8] Scenario: Isak Samokovlija, režija: Slavko Vorkapić, 1955. Glavne uloge: Vera Gregović, Mira Stupica, Jovan MIlićević, Mihajlo Mrvaljević, Safet Pašalić, Jelena Kešeljević...

[9] Režija: Nikola Dinić; 5.12.1935. glavne uloge: Zora Crnogorčević, Momir Andrić, Desanka Vuković, Ružica Kovačević, Živojin Vuković...

prikazivanje pokazuju društveni odziv i posvećivanje pažnje tadašnje socijalističke kulturne elite značaju ovog filma i promociji Samokovlijinog djela. [10]

U ovom radu pokušat ću postaviti pitanje i ponuditi nekoliko odgovora koji bi nam mogli proširiti uvid u poziciju i značaj konstrukcije feminiteta u bh. kulturi u odnosu na dugovječni i kompliciran razvoj književnog lika Hanke te produkte *života* žrtvovane junakinje u našoj kulturi u odnosu na rod, tijelo i seksualnost. Mislim da je historijsko čitanje razvoja lika Hanke pogodan primjer za razmatranje i ponovno čitanje ženskih likova koji su značajno doprinijeli razvoju kanona u Bosni i Hercegovini.

Priča o razvoju književne junakinje Hanke pored rodnih tema, otvara i brojna druga pitanja, pogotovo kada je riječ o kulturalnim čitanjima narativa. Naime, sam fenomen prikazivanja života manjinskih etničkih skupina kao što je romska[11], koji su pritom i marginalizirani, (bez obzira na brojnost) sam po sebi je izazovan. U prilog tome da je vrijedno razmatranja analizirati odnos autora i junakinje ide i činjenica da je priču pisao pripadnik druge manjinske etničko- religijske skupine, Jevreja, koji su u odnosu na prvu, bili malobrojniji ali sa više resursa. Također, pripovijetka je objavljena 1929. - između dva svjetska rata. Aproprijacija manjinskih kulturalnih dobara u prelomnim historijskim momentima kakav je period prije Drugog svjetskog rata podcrtava važnost *egzotizacije* ugroženih skupina, o čemu ću u radu govoriti šire. Pokazat ću iz originalnih dokumenata neke od primjera pozicije autora iz manjinske zajednice koji pokušava univerzalizirati usud ugrožene žene iz druge manjinske zajednice postavljajući se kao medijator između ženskog tijela i većinske (patrijarhalne) kulture; postavljajući gledatelje/ice u poziciju identifikacije i u empatijski odnos prema junakinji.

Rodne interpretacije i feministička čitanja djela čije su junakinje žene danas unutar (post)jugoslavenske literarne zajednice nisu rijetka.[12] Ovdje ću se voditi nekim od metodoloških pristupa takvih radova.

---

[10] Fotografije sa snimanja i premijera su mnogobrojne. Interesantna je fotografija sa snimanja na kojoj su pored Samokovlije i mnogi drugi bh. pisci.

[11] U ovom radu koristit ću naziv Cigani ukoliko se odnosi na citat iz djela ili kontekst doba u kojem su nastali pripovijetka, drama i film sa narativom ove junakinje. U svim drugim slučajevima koristim prihvaćeni termin Romi.

[12] Među primjerima takvih junakinja pored Hanke su i Plava Jevrejka, Hasanaginica, Stojanka majka Knežopoljka, Sofka...

Život književne junakinje Hanke, žanrovski raznolik i dugotrajan, pokazuje nam da je riječ o posebno konstruiranom žrtvovanom identitetu, dvostruko marginaliziranom - kao drugo u odnosu na Drugo. Priča je to o Romkinji, kao liminalnoj figuri u ukupnom društvenom poretku i Romkinji u odnosu na muškarca kao centra moći manjinske zajednice. [13]

U radu postavljam slijedeća pitanja:

Kakav je život književnog lika Hanke u našoj[14] kulturi i kako se on formira u odnosu na činjenicu da ovaj književni lik postoji istovremeno u nekoliko narativa? Kako žanr/književna vrsta nameće granice karakterizacije lika? Kakve su pozicije marginaliziranih kultura u odnosu na razvoj ovog književnog lika te kakav je odnos ovih pozicija u odnosu na rod? Kako se u historijskom razvoju ovoga lika interpretiraju žensko tijelo i reprodukcija? Gdje su prisutne patrijarhalne intervencije te kakav je njihov rezultat u kulturi? Da li se različitim tumačenjima podcrtavaju solidarnost autora sa marginaliziranom junakinjom ili učvršćivanje stereotipa različitosti? Zašto je došlo do repatrijarhalizacije teksta koji ima jasnu emancipativnu tendenciju? Šta možemo naučiti o rodu iz historije recepcije književnog lika Hanke?

Postavljena pitanja sugeriraju smjer ovoga rada u kojem će junakinja ali i tumači njene priče biti ponovo *izvedeni na obdukcijski stol.* Razmotrit ću gdje i kako diskurs narativa preuzima moć i diktira reinterpretacije.

Pokušat ću dokazati da:

Emancipativni karakter Samokovlijine junakinje i patrijarhalni efekti koji su u kulturi proizvedeni njenom kanonizacijom pokazuju komplicirani odnos autorstva i produkcije.

Odnos originalnih rukopisa, zvanično objavljenih tekstova te izvedbi drama i filma pokazuje tenziju između popularizacije i emancipacije. Drugim riječima, razvoj lika pokazuje znatnu razliku na planu književne realizacije

[13] (Tahirović-Sijerčić, 2016, str. 23)

[14] Pod "našom" kulturom ovdje podrazumijevam prostor zajedničkoga jezika, budući da se kulturalni obrasci ponavljaju u različitim periodima, a za Samokovlijin rad posebno je važan zajednički jugoslavenski kulturni prostor koji se u vremenu njegove umjetničke karijere protezao kroz dvije Jugoslavije. U radu posebno razmatram poziciju književnog lika Hanke u bosanskohercegovačkoj kulturi, budući da je najveći broj interpretacija u žanrovski različitim djelima produciran u Bosni i Hercegovini.

lika i njegovih interpretacija u široj kulturi. Što je masovnija recepcija to je očitija tendencija da se priča učini što *egzotičnijom,* ali ne i nužno manje emancipativnom.

U historiji književnosti, žensko tijelo je ideološki konstrukt na koji se, poput kolaža, lijepe različiti mitovi. Ono je najčešće seksualizirano i požudno tijelo čija krajnja fabularna instanca je smrt. Prateći historijski razvoj lika Samokovlijine Hanke nalazimo da žene u liminalnoj poziciji pokazuju odnos društva prema ženskom tijelu.

Postavljene hipoteze dokazivat ću u nastavku rada služeći se materijalima iz arhiva Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH. Prvo ću govoriti o tome kako dominantni diskurs oblikuje fiktivni lik kroz Samokovlijinu pripovijetku i dramu. Počev od pripovijetke, analiza će se nastaviti kroz druge narative i pokazati na koji način dolazi do izmještanja književnog diskursa u sferu javne kulture u odnosu na konstrukciju roda.

Drugi dio rada bavit će se efektima koje ti narativi ostvaruju u kulturi te u kojoj mjeri kulturni okviri predstavljaju granice rodnog identiteta, te koliko prostora otvaraju patrijarhalnim intervencijama.

Srce jedne žene:
Tijelo i rod kroz književne vrste Samokovlijine Hanke Pripovijetka

Pripovijetka *Hanka* prvi put je objavljena 1928. godine u časopisu *Srpski književni glasnik*[15] dok je godinu dana kasnije štampana zbirka pripovijetki *Od proljeća do proljeća*[16] u kojoj se također nalazi *Hanka.* Pored tog izdanja izlazi i u časopisu *Jevrejski život* te drugim Samokovlijinim zbirkama pripovijetki poput *Tragom života*, Zagreb 1948.; *Izabrane pripovetke, Beograd* 1949.; *Hanka - pripovijetke,* Sarajevo 1954.; *Sabrana djela,* Sarajevo 1967.

Postoje brojna kasnija izdanja u kojima se pojavljuje ova pripovijetka. Također je zastupljena u mnogim prijevodima i antologijskim prikazima.

U samoj pripovijeci, u njenom prvom dijelu, naglasio sam, čini mi se dovoljno šta me je toliko impresioniralo u stradanju Ciganke Hanke. Ja sam u svojstvu ljekara, sudskog vještaka, vršio obdukciju ubijene Hanke. Držati u ruci srce jedne žene koju je muž ubio ponesen strašnom ljubomorom izazvanom neistinitom izjavom nje same bilo je neobično i za me ljekara. Zašto je Hanka to učinila? Ovo pitanje stalno mi se nametalo

[15] *Srpski književni glasnik,* 1.9.1928., Beograd

[16] Samokovlija, Isak, *Od proljeća do proljeća.* Državna štamparija, Sarajevo, 1929.

posmatrajući mlado srce koje je oštrica noža nemilosrdno probola. I kad sam na osnovu iskaza svjedoka saznao mnoge pojedinosti, osjetio sam duboku tragediju ove lijepe Ciganke Hanke, tog razorenog mladog života, za koji je ljubav, čista i neokaljana, bila najviši smisao bivstvovanja. To me je inspirisalo da napišem pripovijetku o Hankinom tragičnom stradanju, da pokušam da dam umjetničku istinu o Hanki, ako smijem tako da se izrazim. Stoga sam i počeo pripovijetku, poslije uvodnog dijela, sa riječima: A ovo je istina o Hanki.

(Intervju sa autorom "Hanke", 1955, str. 7)

Prozno tematiziranje liminalnih likova specifično je kada je riječ o opusu Isaka Samokovlije. Većina njegovih pripovijetki tematizira junake i junakinje koji su na dnu društvene ljestvice ili narušavaju društveno ustrojstvo ili pak nemaju dovoljno ni resursa ni moći kako bi se uklopili u normativni okvir društva.[17]

Međutim, smatram da autor pristupa sa posebnim senzibilitetom portretiranju ženskih likova. Analizirat ću ovu vrstu senzibiliteta na primjeru pripovijetke *Hanka*. Autor prikazuje junakinju tako što se naratorska perspektiva samo na početku pojavljuje odvojeno od lika, a tokom radnje naracija se u potpunosti približava glavnoj junakinji što omogućava razumijevanje njene priče i suosjećanje sa njenim žrtvovanjem. Narator *zastupa* junakinju. Percipirana *unutarnja* tačka gledišta ostavlja snažan dojam pri recepciji djela. Također, i opisi doprinose ukupnoj atmosferi, jer, kako navodi Samokovlija u intervjuima, prilikom građenja Hankinog lika, stavio je fokus na psihološku komponentu kojoj je podredio sve druge elemente radnje.[18]

Insistiranjem na realističkom prikazivanju života svojih likova, Samokovlija portretira junakinju i njenu sudbinu prikazujući identitarnu sinegdohu gdje pojedinačna sudbina ne predstavlja *egzotiku ciganskog života* nego *ciganski život, ali život ljudi od krvi i mesa kao što su u osnovi manje ili više svi ljudi.*

(Intervju sa autorom "Hanke", 1955)

[17] Među likovima iz Samokovlijinih djela koja pokazuju ovu liminalnu poziciju su Hanka, Saruča, Rafo, Mirjama.

[18] U članku *Večernje pošte - Tragedije ljubomorne žene*, Samokovlija govori kako je primarno želio kroz pripovijetku i dramu objasniti psihološke momente koji su bili ključni za Hakine postupke. (Tragedija ljubomorne žene, 1931.)

Moć pripovjedačke proze u pripovijetki *Hanka* ogleda se, kako je autor i sam naveo u intervjuu, u psihološkom portretiranju junakinje. Pripovijetka počinje opisom jeseni[19] ali na način da anticipira čitav tok radnje i junakinjinu sudbinu.

U proljeće obeharaju jabuke, a cvat im se zarumeni. I zriju sve ljeto. Nekoje načne crv, pa im istoči srce. I te će u jesen da se otkinu same – i kad nema vjetra...

(Samokovlija, Hanka, 1954, str. 37)

Narator je liječnik koji vrši obdukciju Hankinog leša, te nakon obdukcije naracija kreće u drugom toku počevši riječima: *Ovo je istina o Hanki.* (Samokovlija, Hanka, 1954) Ovaj dio pripovijetke čini veliki broj dijaloga, što doprinosi dinamičnosti. Opisi prate tok radnje i često objašnjavaju način na koji je lik izgovorio repliku. Perspektiva pripovjedača se postepeno približava perspektivi glavne junakinje, da bi rezultirala romantiziranim opisom njene smrti (koji ujedno predstavlja i njenu interpretaciju, jer je osmjeh junakinje ključan momenat drame i filma o čemu ću poslije govoriti detaljnije).

Prosu se nešto toplo u njoj. Učini joj se da nešto živo puzi niz leđa, ispravi se, dahnu kratko, sabra se da nešto kaže, ali joj klonu tijelo naprijed. Padala je lagano, poluotvorenih očiju kao što se pada u dubok, jedva dočekani san.

(Samokovlija, Hanka, 1954, str. 60)

Književna kritika nudi nekoliko interpretacija odnosa autora/ pripovjedača i Samokovlijinih likova. Slavko Leovac navodi:

Između pisca i naratora nema velikih razlika: kao da se pisac njima približava i oni njemu načinom pripovedanja i jezikom. Niti je on suviše stilizovao pripovedanje, niti su oni mnogo pojednostavili svoja kazivanja. Uostalom, sam autor je većim delom ne samo glavni nego i jedini narator u svojim pripovetkama. (...) Autor Samokovlija nije superiorni, svemogući pripovedač. Neki „deus artifex". Pre je medijum nego artifex. Ne želi da stvara velike, zasebne umetničke svetove; s izvesnom smirenošću on pirča ono što nam se čini da i mi znamo. (Leovac, 1986.)

U tekstu *Isak Samokovlija: Pripovjedač i njegov svijet*, značajan kritičar Samokovlijinog pripovjedačkog opusa Zdenko Lešić analizira način na

[19] Radnja je smještena u jesen.

koji Samokovlija u pripovijetkama (referišući se i na *Hanku*) uvodi životne tragedije svojih marginaliziranih junaka:

(...) Samokovlija nikad ne žuri da ispriča taj najavljeni prelomni događaj u životu svog junaka. Štaviše, i sam taj događaj on radije izlaže kao stanje svijesti nego kao spoljašnje zbivanje (...).

(Lešić, 2009. str 65)

U nastavku teksta Lešić navodi kako Samokovlija ne žuri da ispriča sudbine svojih junaka već nam dopušta da *ih vidimo kako se kreću, smiju, jedu, rade, govore i plaču, dok sve ono što pri tome preživljvaju ostaje nepojamno, kao tajna, koja će se otkriti tek na kraju života (i na kraju priče!) u onom završnom „izlasku Bogu na istinu"*.

(Lešić, 2009. str 65)

Pripovijetka, kao prvi Samokovlijin autorski narativ o Hanki, postat će temelj za druge narative koji izlaze iz okvira knjige i zauzimaju svoju poziciju u kulturalnom diskursu. O njima ću govoriti u nastavku rada.

Drama

Hanka, drama u tri čina, prvi put je objavljena u književnom časopisu *Pregled* 1931. godine, iz kojega je preštampana u zasebnu knjigu koju je izdala *Grupa sarajevskih književnika* iste godine.

Drama, držeći se kompozicionih dramskih načela, radnju pripovijetke pomjera neposredno pred okršaj supružnika. Sejdo se vratio iz Zvornika i po čergama traži Hanku, a nje nema. Hanka zna da ju je on prevario i odluči da ga učini ljubomornim. U didaskalijama početna scena je opisana ovako:

U daljini, iznad čergi, bijeli se munara na večernjem nebu. Oblaka nema. Pokoja zvijezda se ukazuje. Daleka brda tamno su ljubičasta. Sav dževar treperi od vatara. Čuje se svuda prigušen razgovor, dječiji smijeh. Zveče kotlovi, psi laju, a glas zurne prelijeće preko čergi kao nemirna, preplašena ptica. Iza brda se pomalja okrugla velika rumena mjesečeva glava.

(Samokovlija, Drame, 1989, str. 7)

U opisu prvog čina uvode se elementi poput vatre, laveža pasa, punog mjeseca koji pored toga što konotiraju zlo, napetost i iracionalnost, imaju dublje semantičke korijene u romskoj mitologiji, onoj koja sve do danas priča

mitove o tijelu Romkinje.[20] Postoje urbani mitovi koji prenose vjerovanje kako je ženska utroba vatrena a seksualno općenje sa Romkinjom prokletinja.[21] Prema tome, kada narator naglašava da se radnja odvija u noći punoga mjeseca, gdje su vatre svuda naokolo zapaljene a sve čerge poput njihovog plamena trepere od nemira, on ne samo da opisuje ambijent sugerirajući napetost, nego opisom scene anticipira Hankinu smrt, gdje će se njena utroba, kao simbol njenog tijela (jer je mlada žena u Romskoj zajednici svedena na reproduktivnu funkciju[22]), zapaliti zbog prevare i seksualnog općenja sa drugim muškarcem koji nije njen muž. Prema tome, drama pokazuje patrijarhalno ustrojstvo romske zajednice oslanjajući se na mitove o Romkinjama i njihovim *gorećim utrobama* jer:

(...)mladu ženu i njenu moć reprezentira i po tradiciji i historijskoj podčinjenosti, njeno tijelo koje je izvor muške eksploatacije u svakom pogledu.

(Tahirović-Sijerčić, 2016, str. 39)

To je ključni momenat - jer se Hanka identitarno odvaja od muške dominacije i moći upravo preko vlastitog tijela, dovodeći u pitanje vjernost suprugu kao centru moći. Zanimljivo je sociološko istraživanje[23] koje navodi da muškarac u romskoj zajednici može da vara ali ženi je to strogo zabranjeno, u slučaju da ona prevari supruga, to postaje javna stvar unutar čerge i izvodi se pred c*iganski sud*. **(Sever, str. 4)**

Ovdje se otvara pitanje diskursa moći koji je uspostavljen kroz dramski dijalog.

U odnosu na pripovijetku, u drami je lik Mušana (sina Ceribaše sa kojim Hanka flertuje kako bi učinila Sejdu ljubomornim) predstavljen kao dosta mlađi. U pripovijeci, on je star i posjeduje moć, dok je u dramskom diskursu moć prebačena na njegovog oca. Mušanove replike pokazuju njegovu neodlučnost, često oklijeva govoriti ili govori u strahu i predostrožnosti. Prilikom Mušanovih i Hankinih razgovora njene replike su vodeće, one diktiraju tok radnje i nadređene su Mušanu.

---

[20] (Nirenberg, 2013)

[21] (Nirenberg, 2013)

[22] Ideju iznosi autorica Tahirović- Sijerčić kada govori o poretku unutar čerge. (Tahirović-Sijerčić, 2016)

[23] Istraživanje je rađeno na uzorku jedne romske zajednice nedaleko od Čakoveca u Hrvatskoj. U radu su razmatrani odnosi unutar socijalne strukture romskih porodica. Istraživanje potpisuje R. Sever.

MUŠAN: (odlazeći posljednji): Hankijo, slatka moja Hankijo, slatka moja gurabijo!

HANKA: (smije mu se. Zagleda mu se u oči. On hoće da je zagrli): Marš, mrcino! Ne diraj!

MUŠAN: Ma šta je, Hankijo, što se igraš sa mnom? Ako budeš moja na rukama ću te nositi, na rukama. Kupit ću ti šećera, šećerlama, halve, pitat ću te ko golubicu (...)

HANKA: Čekaj još malo dok najprije svidim račune sa Sejdom. Pa onda.

MUJKAN (ciganče): (dotrči i sav ustravljen šapće): Sejdo! Sejdo! Eto ga" Jes boga mi. Bježi, Mušane po bogu- bježi! Bit će kavge. (tegli ga za ruku)

HANKA. (uhvatila ga za drugu ruku): Ostani, ostani Boga ti! Ne bježi. Nek te vidi.

MUŠAN: Jok, drugi put. Vidiš u mene noža, a i u njega je,- Moglo bi biti svašta.

(Samokovlija, Drame, 1989, str. 17)

Ne samo u dijalozima sa Mušanom, koji je u drami portretiran kao slabić, već i u razgovorima sa Sejdom i starom Romkinjom Rifom, Hanka jasno iznosi svoje stavove te se nikada ne nalazi u inferiornoj poziciji u odnosu na sugovornike. Čak i pred samu smrt, u okršaju sa ljubomornim suprugom Hanka dostojanstveno *priznaje* kako je trudna sa drugim.

SEJDO: Kazuj, kazuj, još imaš da kazuješ, ono, ono, da još jednom čujem, da čujem i da mi u oči gledaš, i da si mi u oči gledala. (Hanka hoće da ide). Kuda ćeš? (Uhvati je za ruku).

HANKA (zanosno): Jes', volim sad drugog, drugog.

SEJDO: U oči me gledaj!

HANKA: Volim. Mušana, baš Mušana. Volim više nego što sam i tebe volila – jest – i –

SEJDO: U oči gledaj!

HANKA: Hoću, hoću, evo, gledam ti u oči. Vidiš li, vidiš li da ti gledam.

SEJDO: Kazuj!

HANKA: Pusti da ti slobodno kažem. Neću, kad me držiš. Neću. (Sejdo je pusti).

HANKA (omotaje ćebe oko trbuha): Nosim njegovo dijete!

SEJDO (uhvati je za ruku): Nosiš?

HANKA: Nosim. Nosim! (Srećno): I rodiću pa bilo i grdno, ali je moje, moje, samo moje, moje ko što je i Mušan samo moj, i ničiji više. Jesi li čuo? Moj!

(Samokovlija, Drame, 1989, str. 52)

U navedenom dijalogu najbolje se vidi kako se odnos moći mijenja. Ljubomorni suprug je superiorniji u odnosu na ženu po nekoliko osnova. Prije svega njegov položaj u društvu, kao muškarca osigurava mu povlašteno mjesto u društvenoj hijerarhiji. Zatim, posjeduje novac, zanimljivo, stečen uz pomoć druge žene[24]. Simbolički, Sejdina nadmoć je u drami prikazana putem fizičke radnje držanja noža u ruci. Ogoljeni nož na sceni pokazuje stvarnu prijetnju smrću kao kontekst u kojem se ovaj dijalog odvija.[25]

U početku Sejdo je taj koji hvata Hanku za ruku tjerajući je da govori ali potom njene replike postaju dominantnije, ona ne odustaje od namjere da mu kaže kako je trudna sa Mušanom.

Od početka drame, Hanka djeluje po vlastitom nahođenju[26], međutim ovaj dijalog pokazuje junakinjinu distancu od muža posredstvom *trećeg objekta* tj. djeteta. Hanka, kao mlada Romkinja unutar čerge ne ostvaruje nikakva prava, ona *nema pravo prihvatanja i/ili odbijanja*. **(Tahirović-Sijerčić, 2016, str. 39).**

Stoga ona koristi reproduktivne mogućnosti kao sredstvo moći. U razvoju dramskog obrazca brojni likovi ističu pravo svojine nad suprogom te se junakinja upućuje na to da prihvati prevaru i oprosti. Izmišljena trudnoća identitarno odvaja Hanku od Sejde jer raskida njihovu vezu nepovratno. Dvostruki standardi socijalne zajednice, naime, očekuju oprost od žene ali ga zabranjuju muškarcu.

Hanka, međutim,ostaje dosljedna izrečenoj laži sve do smrti. Još jedan liminalni lik ovdje je postavljen u poziciju tumača žrtvovanja. Dječak prvi progovara o njenoj smrti:

---

[24] Stara Romkinja, naime ima određena prava u čergi, ona može posjedovati imovinu i biti starješina, dok mlađa žena to ne može. (prema Tahirović- Sijerčić, 2016.) Ajkuna je starija, i bogata je u odnosu na Hanku ali i Sejdu, dok Hanka, iako nema roditelje nema pravo na nasljedstvo i *osuđena* je na udaju i priklanjanje suprugu.

[25] Motiv noža se ranije uvodi u drami kada Sejdo oštri nož pred Hankom a ona ga pita za koga ga oštri. (Samokovlija, Drame, 1989)

[26] Igrani film po scenariju Slavka Vorkapića posebno se fokusira na ovaj dijalog te naglašava odnose moći.

MUJKAN (zagledao se u Hanku): Ma, ljudi, nije Hanka mrtva, vidite kako se srećno smije! Vidite!

HASKA (odlazeći): Jes, jašta je, nisi ćorav, vidiš! Bježi! Svezat će te žandar!

MUJKAN:(saginje se i pipa Hankine mrtve ruke): Jes, mrtva je, mrtva. (Tužno.) Eto, bila a sad je više nema. Ko sjajna zvijezda da preletje nebom! Sad je nema, nema! (Kao da je zove): Hankijo. Hankijo! Firaunko carska! (Odlazi lagano. Na pozornici je samo mrtva Hanka. Sve je puno sunca. Osmijeh se na Hankinom licu vidi kao divna sreća. Divlji golub guguće negdje na grani dok se zavjesa polako zatvara.)

(Samokovlija, Drame, 1989, str. 55)

Dijete, kao fizička slika reproduktivne mogućnosti pokazuje dostojanstvo ženskog žrtvovanja i, govoreći o njezinoj sreći u smrti, potcrtava ograničenje njenog života. Stoga *divlji golub u didaskaliji* predstavlja mogućnost imaginarija slobode za junakinju. [27]

Ovdje ću analizirati dijaloge u odnosu na rod i moć kao komentar cijele drame. Različitim govorom rodova bavi se feministička stilistika koja uvodi pojam *genderlect* **(Katnić - Bakaršić, 2004, str. 107-110).**[28]

U ovoj drami nema stereotipnih predstava o tome da muški likovi govore intelektom dok junakinje govore *dijalogom intimizacije*.[29] Junakinja, očekivano koristi dijalog intimizacije, ali u svrhu zadobivanja moći a ne u svrhu podcrtavanja bespomoćnosti. Tako možemo posmatrati dijalog Hanke i Sejde. On počiva na dva navedena principa, gdje se junakinja koristi intimizacijom kako bi postigla konflikt, što pritom čini vrlo proračunato i svrsishodno; dok Sejdo govori emocijama koje se vrlo jasno očituju kroz replike ali i didaskalije. Dakle, Hanka pojačava intenzitet konflikta tako što intimizacijom apeluje na Sejdino prisjećanje na vrijeme kada je bilo sve u redu. Unutar dijaloga odvija se stvarni seksualni čin. Seksualni čin dakle, dijeli ovaj dijalog na dva dijela. U drugom dijelu dijaloga koji se odvija nakon seksualnog

---

[27] Na sceni je skoro pa nemoguće razlikovati gugutanje divljeg od pitomog goluba te činjenica da se pisac u didaskaliji odlučuje naglasiti nepripitomljenost zvuka koji simbolički predstavlja Hankinu dušu, pokazuje medijatorsku i empatijsku ulogu naratora.

[28] *Pojam „genderlect" je zasebna varijanta govora svakog spola koju čini niz osobina dodljeljenih tom spolu. Prema tome, feministička stilistika se bavi proučavanjem a) kako žene govore tj. kako su naučene govoriti i b) kako muškarci govore o ženama (s posebnim aspektom na analizu stereotipa, seksističkih metafora, poslovica I sl.)* (Katnić - Bakaršić, 2004, str. 107)

[29] Dijalog intimizacije predstavlja način zbližavanja sa sugovornikom, traženje zajedničkog *mi.*

čina Hanka govori kako nosi dijete drugog muškarca, čime ruši intimizaciju uvodeći dijalog konflikta sve do smrti. Dijalog konflikta predstavlja junakinjin otklon od moći koja joj je nametnuta.

Scenario za umjetnički film i knjiga snimanja

U arhivu Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH u zbirci *Isak Samokovlija* pohranjena su dva scenarija za film pod nazivom *Hanka*. Jedan je naslovljen kao *umjetnički (1952.)* a drugi kao *igrani film (1955.)*. Autor scenarija je Isak Samokovlija a režiser igranog filma (1955.) je Slavko Vorkapić. Rukopisi nisu identični. Igrani film preuzima veliki broj replika iz scenarija za umjetnički film. Scenario za umjetnički film počinje Hankinom obdukcijom.

Radoznali svijet proviruje preko ograde bašte. U bašti žandari. Pod drvetom na jednom stolu Hankin leš pokriven čaršafom. Kraj leša sudac istražitelj i liječnik. Liječnik je otkrio čaršaf sa Hankine glave. Smiješak na mrtvom licu. Oni promatraju to lice.

Liječnik: Vidite li koliko sreće ima na tom licu?

Istražitelj: E to je ono što još jedino ne razumijem.

(Samokovlija, Scenario za umjetnički film Hanka, 1952, str. 1)[30]

Ovakav početak brzo završava ulaskom u drugi kadar koji vraća narativ na početak. Postoji recenzija koju je napisao Moni Finci[31] (prilog eksponatu br. I 10158) o tri verzije ovoga scenarija u kojoj stoji kako je tek u trećoj razrađen tačan redoslijed radnje i gdje su likovi jasno portretirani, iako zamjera pojedinim *naturalističkim scenama* koje koristi Samokovlija.

Priča o Hanki nakon obdukcije se vraća na vrijeme kad je bila još djevojka. Tu je lik Mušana portretiran još povučenije nego u drami, a njegov otac, Ceribaša Ahmet kao nasilnik koji želi pod svaku cijenu oženiti sina Hankom, tako da, na jednom skupu, naređuje da je nasilno odvuku u njegovu čergu. Tu je spašava Sejdo, sa kojim stupa u flert pa ubrzo i u bračni odnos. Kada se suprotstavi Ceribaši, ona govori kako će sama odlučiti s kim će biti u braku te kako je niko na to ne može prisiliti. Također, Hanka je ta koja

[30] Eksponat iz MKPU pod šiform:I 10158

[31] Tekst u potpisu Moni Fincija otkucan na pisaćoj mašini, stajao uz Muzejski eksponat šifre: I 10158.

podržava da Sejdo krene sa Ajkunom u Zvornik na rad[32]. Glavna junakinja je dakle portretirana kao veoma hrabra i odvažna žena koja je uz to i veoma osvještena te nije ljubomorna.

Igrani film, u režiji Vorkapića, ne počinje obdukcijom, već scenom u kovačnici gdje rade Mušan i njegov otac, te Hanka prolazi pored njih. Slijedeća scena je u kasabi na vašaru. Hanka ljubomorno promatra kako Sejdo razgovara sa Mejrom i prilazi im pozivajući Mejru da krene sa njom kroz vašar.

Za razliku od Samokovlinog scenarija, u Vorkapićevom filmu Hanka je od početka ljubomorna ali i dalje ima ponosan i dostojanstven stav. Kada je riječ o ljubavnom trouglu Sejdo-Hanka-Mušan, radnja odlazi u drugom pravcu. Već pri samom početku filma Ceribaša i Sejdo su u zategnutim odnosima te je priča o Hankinom izboru muža u službi pojačavanja intenziteta *muških odnosa* unutar čerge. Ovaj isti odnos uspostavljen je i u Samokovlijinoj finalnoj verziji scenarija, nakon savjeta Moni Fincija kako mora *smislenije* predstaviti odnos među likovima. Radi se o patrijarhalnoj intervenciji u originalni tekst. Kraj igranog filma predstavljen je skoro hollywoodskom scenom kada Hanka pada mrtva i to pravo u naručje Sejdi te kao posljednje riječi, ona izgovara kako je on ipak volio te sa poluosmjehom umire.

S --Sejdo stigne Hanku i uhvati je tako da izgleda kao da ju je zagrlio. U njegovoj ruci bljesne oštrica noža i on udari Hanku.

A -- Rifa, koja upravo naiđe ispred njih, krikne i pokrije lice rukama.

A – Zgrčivši kaplje na očima, oni koji se nalaze u blizini, trgnu se kao da su sami pogođeni udarom noža.

TŠ—Hanka klone u Sejdovim rukama. On poklekne da bi je pridržao. U njegovom zagrljaju Hanka lagano reče:

HANKA:

Voliš me, voliš.

Glasom koji kao da dolazi sa nekog drugog svijeta Sejdo prošaputa:

SEJDO:

Hanko...

(Vorkapić, 1955, str. 172)

[32] Ajkuna je u ovoj verziji mlađa nego u drami i pripovijetki i veoma je imućna. U radnju ulazi tako što dolazi iz Zvornika u Zovik gdje joj se svidi Sejdo te mu predlaže da krene sa njom u Zvornik kako bi zaradio za život i vratio se Hanki.

Film se završava konstatacijom ljekara da Hanka nije bila trudna. U zadnjoj sceni ona leži gola na stolu u Ceribašinoj sobi, povjetarac se igra sa njenom kosom nekoliko trenutaka, nakon čega prestane puhati pa se i kosa umiri.

Smatram da sižejno premještanje obdukcije sa početka priče na njen kraj, dovodi do promjene interpretacije djela u odnosu na prvu verziju Samokovlijinog scenarija, prije Fincijeve i Vorkapićeve intervencije[33]. Od emancipativnog djela koje govori o prkosnoj ženi koja ne priznaje muške autoritete i ophodi se po vlastitom nahođenju, drugačiji sižejni raspored sa izmijenjenim elementima konstruira narativ o tome šta je uradila i kako je završila ljubomorna žena. Dakle, od emancipativnog narativa priča postaje presjek *burnog ciganskog života*, gdje je Hankina smrt *egzotika ionako egzotične svakodnevnice.*

Liječnik: Vidite li koliko sreće ima na tom licu?

Istražitelj: E to je ono što još jedino ne razumijem.

(Samokovlija, Scenario za umjetnički film Hanka, 1952, str. 1)

Razgovor liječnika i istražnog suca sa početka prve verzije Samokovlijinog scenarija za umjetnički filma potpomaže tvrdnju da je bitno da se obdukcija dogodila na početku sižea. Iako kreće iz partijarhalne pozicije, liječnik/narator zastupa Hanku kroz njeno mrtvo tijelo, on je medijator između društva i tijela, on otkriva njenu tajnu, daje joj mogućnost krika. Sa druge strane stoji istražitelj koji stavlja pečat na njene postupke, on je ne zastupa već joj sudi. Upravo zbog toga on ne razumije sreću na njenom licu.

Samokovlijino insistiranje na činjenici (koju iznosi u mnogim intervjuima) da je fiktivni lik Hanke nastao kao težnja da shvati ljubomornu Romkinju koja mu je došla na obduktivni stol je ključna činjenica iz koje kreće patrijarhalna intervencija. Patrijarhalne interpretacije Hanke će se nastaviti kroz različite kulturalne narative kojima posvećujem naredni dio rada.

[33] Vjerujem da mi je za ovu interpretaciju bila od pomoći činjenica da sam imala uvid u prvu verziju rukopisa, što mi je omogućilo komparaciju manje poznatih detalja i izmjena.

Nožem, kao kučku

Interpretacije tijela i roda i njihovi efekti u kulturi na primjeru Samokovlijine *Hanke*

U ovom dijelu rada pokazat ću tenziju između emancipativnog karaktera narativa o Hanki čiji je autor Isak Samokovlija i repatrijarhalizirajućih kulturalnih narativa koji uključuju: medijske napise, kritike i pozorišne plakate koji svjedoče o izvedbama drame.

Usporedbom književnog i medijskog diskursa koji u osnovi imaju narativ o književnoj junakinji Hanki, želim analizirati patrijarhalne intervencije i efekte koji oni proizvode u kulturi u odnosu na autorski tekst.

Svi narativi o Hanki, uključujući i Samokovlijine autorske tekstove (pripovijetka, drama i scenario, kao i tekstovi drugih autora zasnovani na Samokovlijinim tekstovima, te različite izvedbe drame, filmovi, i odjeci ovih djela u medijima i popularnoj kulturi, te u kritici) su narativi o romskoj ženi koja je percipirana kroz dvostruku prizmu; kao pripadnica romske zajednice te kao žena.

Ova percepcija proizvodi intersekciju marginalizacije koja je u ovom slučaju dvostruka: etnička i rodna. Budući da je u Samokolivlijinom narativu jedan od motivacijskih osnova radnje *novac,* ovome bi se mogla dodati i klasna marginalizacija. Od ove tri intersekcijske osnove marginalizacije koje proizvode dramsku tenziju, u historijskom razvoju *života* junakinje Hanke, prema svim meni dostupnim kulturalnim produktima narativa, konzistentan je fokus na *egzotične* dijelove manjinske kulture.

Radnja se dešava u jednom ciganskom dževaru (logoru) i sva je opsjednuta onim žestokim izrazima one vatreneciganske krvi koja sažiže kao ganj[34], navedeno je u tekstu *Večernje pošte* 1931. godine, objavljenom nakon premijere *Hanke.*

Drugi članak koji također tematizira dramu kaže kako je

(...) puna bijesne erotike kakva može samo da bude u vreloj ciganskoj krvi.

(Atijas, 1931)

[34] (Premijera "Hanke", 1931)

U članku „*Hanka* je imala uspjeha“*,* fokus sa stradanja junakinje se pomjera na *raspirenu plamenu ciganskU strast*, gdje je, očigledno, za autora članka tanka granica između takve strasti i ljubomore, pa i smrti, te je sve to samo moguće pod okriljem *ciganske ljubavi*.

G. dr. Isak Samokovlija dao nam je u svojoj „Hanki“ jednu plamenu ciganskU strast. Dao nam je ljubav kakvu može raspiriti samo ljubomora ili iskreno ciganskO voljenje: ovdje se, međutim sastalo oboje.

(“Hanka” je imala uspjeha, 1931)

Isječci iz štampe 30-ih godina, do kojih sam došla u arhivskom istraživanju a koji tematiziraju premijeru predstave, pokazuju upravo ovaj fokus na egzotiku manjinskog života.

Šta je *to iskreno ciganskO voljenje*, *plamena ciganska strast*, *vatrena ciganska krv* te kakve veze imaju sa erotikom? Na koji način je univerzalna drama koja tematizira dostojanstvo žene ovako oduševljeno prihvaćena kao slika egzotične i erotične manjiske kulture?

Hedina Tahirović-Sijerčić, prema Mariji Dalbelo, objašnjava stereotipizaciju Roma kao zasnovanu na nedovoljnoj informiranosti o romskoj kulturi i običajima gdje se romskim narodima kroz književnost prepisuju ideje koje su svoje utemeljenje pronašle u poetici romantizma:

(...) ciganski stereotip koncipiran je, u skladu sa romantičarskim temperamentom, kao onaj koji naginje na melankoliju, neobuzdanost i oličava očuvan ideal slobode koja se odvija izvan svih društvenih institucija. Upotrebom u književnosti iskristalizirao se pozitivni stereotip Cigana, i bez pretjerivanja se može reći da su Romi u zapadnoevropskom kulturnom kontekstu postigli status najuniverzalnijeg i najzastupljenijeg stereotipa, oni su postali književna metafora sama.

(Tahirović-Sijerčić, 2016, str. 24-25)

Zanimljiva je navedena ideja koja objašnjava stereotipizaciju Roma kroz ideju nomadstva, neobuzdanosti, temperamenta. Jedan od primjera za ovaj postupak je i niz kulturalnih interpretacija *Hanke*. Svi navedeni članci svjedoče kako se dominantna kultura egzotizira manjinsku kulturu. Efekt u kulturi koji ovaj postupak proizvodi nije samo isticanje egzotike naspram univerzalnosti nego i sklanjanje fokusa sa teme roda i ugroženosti i njegovo pomjeranje na temu erotike i iznimnosti.

Tako u pismu iz 1940. godine koje je Isaku Samokovliji uputio upravnik *Narodnog pozorišta Moravske banovine* iz Niša povodom izvođenja Samokovlijine drame *Fuzija* na sceni niškog pozorišta stoji:

Čudi me zašto ne nastavite onaj zanimljivi i nebanalni žanr folklornih komada kao što vam je bila „Hanka". Svet voli takve komade, naročito kad imaju muzike i pevanja, a usto nisu prazni. Tako nešto treba negovati u našoj dramskoj književnosti, koja je oskudna u folklornim i istoriskim komadima.

(Pismo upravnika pozorišta, 1940)

Pokušavajući se odbraniti od ovakvog pristupa, u povodu snimanja filma *Hanka*, Samokovlija u intervjuu iz 1955. nudi ovu vrstu odgovora:

Ukoliko je u izjavama, povodom priprema za snimanje ovog filma, bilo govora da tema Hanka prelazi domaće okvire, mislim da je to rečeno samo stoga, što je Hanka opšteljudska drama, što nije vezana za neke naročite običaje ili tradicije i što nije nastala iz nekog ciganskog folklora, a ni ogrezla u njega. U njoj je na realistički način dat ciganski život, ali život ljudi od krvi i mesa kao što su u osnovi manje ili više svi ljudi.

(Intervju sa autorom "Hanke", 1955)

Ovdje je jasna tenzija između autorove želje da prikaže *opšteljudsku dramu*, *u kojoj su manje ili više svi ljudi od krvi ili mesa*, i potrebe vlasnika kulturalnih resursa da ponude ono što *svet voli.*

Jasan je i način razrješenja ove tenzije. Uprkos emancipativnim inovativnim postupcima autora najčešće se u produkciji dešava repatrijarhalizacija. Naime, na plakatu Narodnog pozorišta Moravske Banovine iz Niša, u režiji Nikole Dinića datiranog 5.12.1935., drama se najavljuje kao *Drama u 3 čina (4 slike) iz ciganskog života u Bosni s pevanjem.*

Književna kritika u *Hanki* ne prepoznaje folklorne elemente. Naprotiv, kritika prepoznaje tendenciju univerzalizacije. U tekstu *Pogled na stvaralaštvo Isaka Samokovlije,* Vojislav Maksimović navodi slijedeće:

(...) Samokovlija je nastojao da se što više usmjeri na psihološko oblikovanje glavnog lika – Hanke, punokrvne i raspusne ciganske ljepotice. Time je nastojao da izbjegne spoljne folklorne elemente, kojima se u nekim našim dramama uprošćavao, pa i idealizovao čergaški život.

(Maksimović, 1989. str 47.)

Međutim, paralelno s inercijom repatrijarhalizacije i njenim kulturanim produktima, postoje i interpretacije koje ukazuju na razumijevanje kompliciranog odnosa autorskog teksta i produkcije. U tekstu *Hanka je imala uspjeha iz* 1931. autor tvrdi:

U osnovnoj noti, u samoj konstrukciji drame ima ona zajedničkih elemenata sa našim starijim nacionalni sižejima iz „Koštane", „Đide" ili recimo „Zone Zamfirove". Ti zajednički elementi i sličnosti raščlanjivanja događaja i ideja pod razumiju se samo u vanjskim efektima. Unutrašnja strana „Hanke" se bitno razlikuje od svih ovih gore spomenutih komada. Prvo što su glavne odlike gornjih drama u njihovoj folklori i pretežno lirskom nadahnuću, dok „Hanka" ima jedan širi psihološki zamah stvoren na modernoj psihologiji i kriminalistici.

("Hanka" je imala uspjeha, 1931)

Autor u članku otvara dva zanimljiva stajališta. *Hanku* distinktira od folklorne tradicije ali je poredi i sa junakinjama drugih drama jugoslavenske drame.

Interpretacije *Hanke* iz navedenog perioda insistiraju na egzotizaciji Roma ali i ženskog tijela kao konstrukta *drugosti* jer je riječ o patrijarhalnim čitanjima ovoga narativa. Različiti žanrovi u produkciji daju drugačije efekte. Svaki žanr/književna vrsta se oslanja na sopstvenu povijest narativnih modela u koje spada i izbor tema. U najavama predstava i igranog filma *Hanka* u prvi plan dolaze motivi koji u Samokovlijinim narativima ili nema ili nisu na taj način fokusirani. Evo nekoliko primjera:

Ljubav i ljubomora ciganke Hanke tjera je da muči svoga muža Sejdu, koji se izvjesno vrijeme bio udaljio i prislonio drugoj, da ga izigrava i najposlije da mu slaže da nosi tuđe dijete u sebi i da će se skoro osjetiti majkom: isto tako ljubav i ljubomora tjera tog istog Sejdu da muči nju i najposlije da je raspori nožem kao kučku.

("Hanka" je imala uspjeha, 1931)

U siromašnom ciganskom selu Bosne živjela je Hanka. Bila je lijepa, osjećajna, privlačna. Sejdo koji je živio nalazeći žege po okolnim šumama, zagledao se u nju. Zavolio je. Hanka je ćutljivo primala njegovu ljubav i isto tako ćutljivo mu nudila svoju.

(Cigankina ljubav, str. 7)

Lijepa Hanka pati od ljubomore jer njen Sejdo zaboravlja na svoje bračne dužnosti prema njoj, zbog starije i ružnije žene, nimalo vrijedne da se uspoređuje s njom. Stoga je ona i „pomahnitala". Jer da je Sejdo ostavio nju zbog mlađe i ljepše nego što je ona, sagnula bi ona glavu „slomilo bi to nju".

("Hanka" drama u 3 čina (4 slike) od Isaka Samokovlije , 1931)

Dakle, od drame o ljudskom dostojanstvu ona postaje drama o ljubomornoj ženi, do te mjere hiperbolično da je u medijskom napisu moguće upotrijebiti izraz da je *raspori nožem kao kučku.*

Navedeno pokazuje da kritika ne progovara iz narativa o kojem govori već iz *kulturalnih identiteta* žena bh. kulturne tradicije.

(...) pojam tradicije se u našoj svijesti uzima kao samorazumljiv i neproblematičan: čini se da je tu prije riječ o nekom doživljaju povijesti kao vječnog ponavljanja istog ili sličnog (nasilja?), te o izvjesnom skupu prenosivih motiva i pripovijednih obrazaca, a manje o predstavi kontinuiteta zasnovanoj na naglašenom pojmu tradicije, koji pretpostavlja jednu djelatnu, aktivnu, perspektivu tradiranog preko različitih modela i strategija, što ih osiguravaju kulturološke institucije kanonizirajući autoritete i tekstove, kako bi, na ovaj ili onaj način, normativne vrijednosti mogle biti prenesene budućim generacijama.

(Moranjak- Bamburać, 2004. str. 165.)

Govoreći o identitetu Hasanaginice uklopljenom u okvire balade i ideji ponovljivosti narativnih modela koji tematiziraju žene, Nirman Moranjak Bamburać zaključuje:

Žene i djeca su ti čije molbe „nemaju roditelja", dok su muškarci ti koji u pravom smislu posjeduju moć govora, unaprijed datu u običajnim obrascima patrijarhalnog prava pa je mogu po volji upotrebljavati ili neupotrebljavati. A „savršena žena"ostaje savršena u svojoj nedjelotvornoj pokornosti i osuđena je na „pucanje srca" od neizrecivog bola.

(Moranjak- Bamburać, 2004. str. 171)

Za razliku od *uzora* žrtvovane junakinje, Hasnaginice, o kojoj govori Nirman Moranjak - Bamburać, Hanka Isaka Samokovlije pokazuje kompliciraniji odnos patrijahalne kulture prema kanoniziranoj junakinji. Budući da izvor svih interpretacija, pa tako i svih produkata u kulturi nastalih na osnovu Samokovlijinog narativa o Hanki, nije tekst iz usmene kulture nego autorski tekst proslavljenog književnika, koji je uz to, kao plodan i aktivan autor decenijama uspijevao utjecati na razvoj umjetničkih dijela nastalih iz njegovog teksta, *priča ciganke Hanke* u bh. kulturi[35] od vremena njenog prvog pojavljivanja u pripovijetki 1928. pa sve do danas, pokazuje emancipativnu tendenciju naše kulture barem u jednakoj mjeri koliko i inertnu moć patrijarhalnog obrasca.

[35] A tako i u široj kulturi našega jezika.

Zaključak

U ovome radu ponudila sam, kako sam i naslovom navela, rodna čitanja teksta, dramatizacije i konteksta Samokovlijine *Hanke,* razmatrajući Samokovlijine autorske narative kao i kulturalna čitanja i intervencije. Inicijalna tačka iz koje sam krenula ovo razmatranje je ideja *autopsije života*, odnosno rekonstrukcije priče o dvostruko marginaliziranoj junakinji iz patrijarhalne pozicije, iz tačke u kojoj seciranje mrtvog tijela postaje sižejni okvir za *odmotavanje života*. Kako bih pokazala *život* fiktivne junakinje Hanke kroz različite autorske tekstove, analizirala sam efekte koje određeni tekst ima na konstrukciju priče u odnosu na konstrukciju roda. Navedeno sam prikazala kroz analize pripovijetke, drame, scenarija za umjetnički film te knjige snimanja igranog filma. Ispostavilo se kako svaka književnoumjetnička vrsta, u skladu sa vlastitim tekstualnim mogućnostima, drugačije konstruira rod. Tako je pripovijetka dopustila Samokovliji da kroz naratorsku poziciju naglasi kako *će ispričati istinu o Hanki* jer je narator/ljekar zatekao junakinju mrtvu na obdukcijskom stolu sa nejasnim osmjehom na licu. Također, opisima pripovijetka dozvoljava anticipaciju događaja, gdje je priča o jabuci sažela čitavu životnu dramu Romkinje Hanke. Sa druge strane, drama i film ne dozvoljavaju naratorsku intervenciju, bar ne u mjeri u kojoj to dozvoljava pripovijetka, pa se tako rod konstruira kroz dijaloge koji uspostavljaju odnose moći. Dakle, u ovom dijelu sam pokazala kako tekstualni mediji nameće granice karakterizacije glavne junakinje. Međutim, razlike u odnosu na autorski tekst, u slučaju drame i umjetničkoga filma, nisu ograničene samo na zahtjeve žanra. Radi se o intervencijama, u većini slučajeva retradicionalizirajućim i repatrijarhalizirajućim, koji performativne žanrove u osnovi pokazuju konzervativnijim u odnosu na pripovjedni tekst.

Sa druge strane, Samokovlijina junakinja u svim narativima u kojima se pojavljuje, pripadnica je manjinske etničke skupine. Stoga sam u radu obratila pažnju na to kako je rod konstruiran i percipiran unutar romske zajednice. *Egzotizacija* Roma dovela je do učvršćivanja stereotipa i mitova, pogotovo kada je riječ o ženskom tijelu. Samokovlijini autorski tekstovi pokazuju emancipativnu tendenciju. Liječnik/autor/narator narativa o Hanki kod Samokovlije je zapravo medijator između mrtvog tijela koje nije imalo nikoga da ga zastupa i društva koje je percipiralo Rome izdvojeno iz okvira onoga što će Samokovlija nazvati *opšteljudskom dramom* a ne nekim *ciganskim folklorom* [36]. Kulturalni narativi proizašli iz djela u kojima učestvuju i drugi autori osim

[36] (Intervju sa autorom "Hanke", 1955)

Samokovlije (drama i film), međutim, imaju tendenciju proizvodnje suprotnog efekta. Emancipativni narativni tekst tako postaje prikaz *ciganskog života*, gdje i pjevanje i smrt mogu zajedno.

Međutim, šta možemo naučiti o rodu iz historije recepcije književnog lika?

Hanka, Plava Jevrejka, Hasanaginica, Stojanka majka Knežopoljka, Sofka. One predstavljaju kolektivne identitete pri čemu je njihova smrt zapravo smrt žene koja stoji iza ostalih žena svoga soja. Takve figure mijenjale su percepcije o ženama jer je njihovo individualno, od ulaska u narativ, kroz fabularni slijed bivalo preoblikovano u kolektivno. Međutim, kulturalne interpretacije fiktivnih junakinja praćene su procesom repatrijarhalizacije, koje ih svode na jedan ustaljeni obrazac likova čiji život postaje folklorizovani stereotip, a smrt *de facto* fabule uz koju čak može i da se *peva*[37].

37 Ekavski oblik *peva* referiše na plakat Narodnog pozorišta Moravske banovine iz Niša.

Literatura

"Hanka" je imala uspjeha. H.D. (1931)
"Hanka" drama u 3 čina (4 slike) od Isaka Samokovlije. (1931).
Intervju sa autorom "Hanke". (1955). Kulturni život, 7.
Pismo upravnika pozorišta. (24. Februar 1940). Niš, Jugoslavija.
Tragedija ljubomorne žene. (1931.). Večernja pošta, 5.

Atijas, J. (1931). Uoči premijere Hanke drame od Isaka Samokovlije u Nar. pozorištu. Jevrejski glas.
H., D. (1931). "Hanka" je imala uspjeha.
Katnić - Bakaršić, M. (2004). Rod (gender) i dramski dijalog. U Izazovi feminizma (str. 107-110). Sarajevo: Forum Bosnae.
L., P. (bez datuma). Cigankina ljubav. Kulturni život, 7.
Leovac, S. (1986.). Naratori i naracija u Samokovlijinim pripovetkama. U S. Tutnjević, Zbornik radova o Isaku Samokovliji. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
Lešić, Z. (2009.). Isak Samokovlija: pripovjedač i njegov svijet. Godišnjak, Fojnica.
Maksimović, V. (1989.). Pogled na stvaralaštvo Isaka Samokovlije. Izraz.
Moranjak- Bamburać, N. (2004). Skandal prepoznavanja., Izazovi feminizma. Babić- Avdispahić, Bakšić- Muftić, Katnić- Bakaršić, Moranjak- Bamburać. Sarajevo : Forum Bosnae.
Nirenberg, J. (2013). Seksualnost cigana . Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.
Samokovlija, I. (1967). Sabrana djela. Sarajevo: IP Svjetlost.
Samokovlija, I. (1952). Scenario za umjetnički film Hanka. Scenario za umjetnički film.
Samokovlija, I. (1954). Hanka. Sarajevo: Svjetlost Sarajevo.
Samokovlija, I. (1948). Tragom života. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
Samokovlija, I (1949). Izabrane pripovetke, Beograd: Prosveta.
Samokovlija, I. (1929). Od proljeća do proljeća, Sarajevo: Državna štamparija.
Samokovlija, I. (1989). Drame. Sarajevo: Veselin Masleša, Svjetlost.
Sever, R. (bez datuma). Položaj i uloga žena u romskoj populaciji. Čakovec: Centar za socijalnu skrb Čakovec.
Tahirović-Sijerčić, H. (2016). Rodni identiteti i književnosti romskih autorica na prostorima bivše Jugoslavije. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke Mostar.
Tanasijević, S. (22. Januar 2017). artnit.net. Preuzeto Srijeda. Juli 2018
Vorkapić, S. (1955). Hanka. Knjiga snimanja za igrani film "Hanka".

Mevlida Đuvić

SVIJET SAMOKOVLIJINE PRIČE: POETIKA POISTOVJEĆENJA

Negdje u davninama prelo se i tkalo, i kad su konci pritegli, odjednom i zlobno, sudbina se kao pauk napila krvi i naplatila za sva čekanje iz stoljeća u stoljeće. Uzalud se pitaš: zašto? Hiljadama uzroka provrvjeće kao mravi bijeli i crni, krilati i bez krila, da te razuvjere o tvojoj slobodi.

Ima stvari koje žive u nama i koje moramo da oslobodimo iz sebe da bismo oslobodili sebe.

Isak Samokovlija

Kada se pojavila prva zbirka pripovjedaka Isaka Samokovlije, *Od proljeća do proljeća* (1929), utjecajni književni kritičar, Jovan Kršić, napisao je kritički osvrt i naslovio ga emfatično „Pozdrav pripovedaču". Oduševljenje koje je pratilo pojavu prvih izdanja ovog pisca naposljetku je razumljivo u kontekstu ondašnjih nastojanja da se „pokrajinske" kulture (Kršić) usmjere na integrirajuće potencijale djelovanja, a sve s ciljem snaženja nacionalnog jedinstva. Generacija književnika koju je Kršić u svojoj studiji o bosanskohercegovačkoj pripovijeci simbolički objedino sintagmom pripovjedačka Bosna („Pripovedačka Bosna"[38]), djelovala je u znakovitoj intelektualno-književnoj atmosferi artikuliranja potreba vremena i otvaranja pitanja o statusu čovjeka, društva, nacije. Putevi kulturne i političke emancipacije krčeni su, između ostalog, fiktivnim putanjama odvajanja od retrogradne i anahrone epske prošlosti, anticipairanjem nužnosti vremena, te fokusiranjem likova i protagonista novih fabula djelovanja. Literarna nastojanja upućivala su na kontinuum prožimanja različitih kulturnih tradicija u nastanku i razvoju bosanskohercegovačke književnosti. Ne začuđuje, stoga, činjenica da je pojava Isaka Samokovlije odjeknula u tom i takvom prostoru literarnog djelovanja. Pripovjedač koji „spušta umetničku sondu u neistražene dubine jevrejske rasne duše"[39], slikar svakodnevnica čiji su akteri ponikli mahom iz jevrejskih sredina itekako je doprinio predstavi o hibridnosti lokalne kulture.

[38] Isp. Kršić, Jovan. „Pripovedačka Bosna" u *Članci i kritike*, Beograd: Prosveta, 1966.

[39] Kršić, Jovan. „Pozdrav pripovedaču" u *Članci i kritike*, Beograd: Prosveta, 1966, str. 268

Svijet Samokovlijine proze razumijevamo upravo spram činjenice da je djelovao u kontekstu/kontekstima pripadnosti generaciji pripovjedača između dva svjetska rata, te da su njegove najbolje pripovijetke nastale upravo unutar strategija narativa međuratne književnosti. Istaknuta vremensko-prostorna simbolika u cjelini narativa pripovjedača Bosne svojstvena je i Samokovlijinom djelu, a označila je odnos prema primarnim povijesnim i društvenim procesima u ovom periodu, te statusu pojedinačnog u tom svijetu podvrgnutom promjeni. Iskoristivši duh nostalgije za zaokruženim svijetom prošlosti, pripovjedači su narativno vrijeme ustrojili između nekad i sad, prošlog i aktualnog, kolektivnog i individualnog, i u tom jazu ponudili svoje aktere.

To su većinom svjedoci izgubljene autentičnosti patrofamilijarnog svijeta, predmodernih prostora zajedništva, razapeti čežnjom za novim oblikom harmonizacije i usredištenja. Bio bi to obrazac pripovijedanja koje je Kršić prepoznao kao skretanje epskog narativa prema biografskom, dakle onom pripovijedanju koje napušta totalni epski plan i zalazi u rukavce ličnog i intimnog. No, ono što ovaj književni opus čini prepoznatljivim, i što ovdje razumijevamo kao posebnu strategiju pripovijedanja, jeste siže potrage za srećom unutar kojeg djeluju protagonisti Samokovlijinih proza. Pri tome bismo relativizirali u kritici isticano stajalište da je u konstrukciji svojih likova pripovijetka potpala pod svojevrsni fatalizam. Istina, junaci ovih fabula djeluju na zasnovanosti sudbine siromašnih i egzistencijalno skrajnutih ljudi, i ako njihov smisao rezoniramo samo na toj osnovi situiranosti u svijet priče, rekli bismo da je ta postavka tačna. No, kad se taj svijet iznova sagleda, upravo iz rakursa pripovjedača i pripovijedanja koje uspostavlja, otkriva se vibrantan prostor narativnog posredovanja priče o jevrejskoj sirotinji.

Vješto se u ovom narativu suočavaju dvije razine prikazanog svijeta: jedna je ona koju bismo označili kao razinu početne, sudbinske determinacije junaka, a druga se uspostavlja iz „pozadine", u suočenjima kojim je podvrgnut protagonist priče i koja ustrojavaju novu nužnost unutar prikazanih relacija javnog i intimnog, pojedinačnog i kolektivnog. Upravo „napetost" odnosa tih egzistencijalnih entiteta koji se pod pritiskom vremena razdvajaju, pokreće pitanje redefiniranja smisla. Iako su likovi, dakle, konstruisani kao pasivni sljedbenici poretka, fatalistička predaja sudbini nije krajnje ishodište smisla njihovih konstrukcija i uloga. Predočeni u intimnom ambijentu ličnih raskola i kriza, oni su podvrgnuti novoj narativnoj nužnosti koja donosi dramatizaciju pojedinca i njegovog stanja afekcije. Samokovlija je, kako je svojevremeno primijetio Skender Kulenović, slikajući živote bosanskih Jevreja, o Jevrejima

pisao ne videći u njima Jevreje, već stoga što je ta sredina bila „prostor jedne prigušene ili surove egzistencijalne drame čovjekove, za koju je Samokovlija imao autentičnu umjetničku senzibilnost, maštu i riječ“[40]. Zanimao ga je čovjek u usudu bivanja čovjekom, unutar tačno određenih okolnosti koje izvlače iz njega ono suštinsko, ljudsko. Junaci pripovijedanih svjetova, usljed svoje ekonomsko-socijalne imobiliziranosti, skrajnuti su u prostor koji je uvijek isti, bez obzira da li opisujete Englesku s kraja XIX i početka XX stoljeća, Francusku u kovitlacu revolucija, Jug Amerike ili austrougarsku Bosnu. O takvim ljudima, proleterima preživljavanja, koji bez obzira na nacionalne i vjerske dekore njihovih svjetova, uvijek ostaju činioci sižea potrage za srećom i pravdom, piše Samokovlija. Oni su nosioci sudbina ogoljenog, siromašnog življenja, sitna raja koja preživljava na egzistencijalnim rubovima, no ne bez životne snage, vitaliteta i odlučnosti da se prehrani, opstane i izbori za mrvu smisla. Njihovi karakteri odaju nepokolebljivu čvrstinu u nastojanju da se predanim i poštenim radom osigura kakva takva stabilnost i dosegne ljudska sreća. To je istrajna spona među pričama u pripovijedanju Isaka Samokovlije, znakovita i poticajna za razumijevanje ovog narativnog svijeta.

U njihovim kućercima odigravale su se razne drame, ljeti i zimi, u proljeće i u jesen. U ovim dramama bilo je prizora teških, potresnih, ali i takvih koji su mogli da ogriju srce i oplemene dušu više nego mnoge scene iz života dolje u gradskom centru, gdje je živio bogatiji svijet, jevrejski i drugi. U tim mahalama, u Gornjim i Donjim Bjelavama, živio je taj stotinjak jevrejskih porodica, živio je životom koji se borio za malo radosti i osvajao tu radost žrtvama znoja i nevjerovatnom upornošću...[41]

Činjenica socijalne bijede i ekonomske nemoći koja izbija u prvi plan fokusirane intime, svjedoči o nužnosti rekonstrukcije društvenih struktura i oblika integriranosti unutar njih. S tim u vezi je i drugi okvir koji ovu priču izdvaja iz reduktivnosti folklornog egzotizma, a to je očiste poistovjećenja koje u fokusima pripovijedanja gradi ova priča, a poistovjećenje je dio univerzalizirane priče o vrijednost, o dobru unutar kojeg smo kao ljudi locirani, osmišljeni. Pripovjedač je instanca od koje se polazi u smislu reprezentacije mogućeg svijeta i odnosa prema njemu, kao i određenih „proširenja“ ovih priča koje u specifičnim konstrukcijama pripovijedanja, fokusima viđenja i

[40] Kulenović, Skender „Gama i riječ Isaka Samokovlije“ u *Pripovijetke*, Novi Sad/ Beograd: Matica Srpska/Srpska književna zadruga, str. 23

[41] Samokovlija, Isak. „Davokova priča o časovničaru Bencionu“ u *Nosač Samuel*, Sarajevo: Svjetlost, 1984/1985, str. 220

obrascima gledanja propuštaju i određeno „očište". Njega u ovom čitanju otkrivamo u konstruktima ličnog/intimnog u čije nas okvire brižnosti i empatije uvodi upravo osobena konstrukcija pripovjedača. Nadalje, postavke o pripovijedanju i pripovjedaču u Samokovlijinoj prozi dovest ćemo u vezu sa savremenim teorijama o ključnoj, presudnoj ulozi priče/pripovijesti u konstrukciji naših identiteta. Spoznavanje identiteta, kako tvrdi Charles Taylor, vezano je poziciju koju zauzimamo u razumijevanju svijeta i sebe samih i pripovijesti koje nam, danas je to neupitno, nude koordinate tog smještanja. Pri tome, svako smještanje u smislu uravnoteženja predstave o svijetu ujedno donosi i novo razumijevanje dobra, a koje je, opet, praćeno i novim oblicima pripovijedanja te „novim razumijevanjem društvenih spona i odnosa"[42]. Književnost u konstrukcijama dobra koje donosi intervenira nad strukturama društvene organizacije koju primarno određuju ljudske djelatnosti. Samim tim, ona nije etički neutralan čin, naprotiv. Književnost poziva svoje čitaoce da se „zapitaju o sebi samima"[43]. Upravo na toj osnovi književnost osigurava razine poistovjećenja između likova, njihovih djelatnosti/mogućnosti i čitalaca. Jedinstvo kroz pripovijedanje ključno je za naše poimanje šireg smisla i samorazumijevanje. U istom kontekstu razumijevamo narativna rješenja u pripovijeci Isaka Samokovlije koja idu u smjeru afirmacije ličnog i intimnog kao jezgre smisla i uravnoteženja, a taj fokus ove priče, nalazimo, upravo i jeste „očište" poistovjećenja.

U pripovijeci *Rafina avlija*, naprimjer, priča je već u samom početku, u prvim paragrafima dobila dramsku potencu suočenja. Pripovijetka počinje in medias res, rečenicom *Dogodi se baš ono čega se toliko bojao*[44]*,* a da se ne objašnjava čega se to Rafo toliko bojao. Fokusirana na Rafin lik naracija prvotno obrazuje okosnicu dramatičnog suočenja sa diskontinuitetnim događanjem koje ga izgloblјuje u afekciju straha i klonuća. Saznajemo da je Rafo tronut spoznajom da su ga u zajednici kojoj je služio cijeli život „osigurali", odnosno podvrgnuli bešćutnoj opkladi koja predviđa koliko će još dugo živjeti. No, ostaje po strani odgovor na pitanje šta je taj događaj pokrenuo i čega se to Rafo toliko bojao. Na što upućuje eliptično izostavljanje? Retardacija koju uvode regresije Rafinog bunila i klonuća, u nemogućnosti kretanja jednog

[42] Tejlor, Čarls. *Izvori sopstva; Stvaranje modernog identiteta*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2008, str. 172

[43] Nussbaum, Marta C. *Pjesnička pravda; Književna imaginacija i javni život*, Zagreb: Deltakont, 2005, str.26

[44] Samokovlija, Isak „Rafina avlija" u *Sabrana djela* (Knjiga I), Sarajevo: Svjetlost, 1967, str. 9

vremena ka razrješenju drame pojedinca, navodi na druge razine osmišljavanja. Taj procijep popunjava se analepsom koja osigurava sagledavanje Rafinog života u cjelini ustrojenog i uravnoteženog življenja, sve, dakle, dok se u tu ravan osmišljenosti ne zalomi diskontinuitet i priču podvrgne nužnosti prevrednovanja. Kriza u Rafinom svijetu predočena je kao diskontinuitet između javnog i privatnog, u tom smislu što javnu sferu dešavanja prošiva duh otuđenog, obezličenog interesa u sredini koju je Rafo svojim življenjem afirmisao kao poredak rada i predanosti, skromnosti i samozaboravnosti. Rafo koji je dotad kako-tako podnosio svoju bolest zapada u grozničavo stanje, prelamajući u tom jazu traumatični trenutak istine koja ga je dezintegrirala i izvela na put samopropitivanja.

Te je noći doživio nekoliko puta taj događaj, po njega tako važan i sudbonosan: Tinco ga drži za rukav: Svi se pomakli natrag a okrenuli njemu, pa ga gledaju. A on? Šta je on – Rafo – znao da će da bude? Drugi su znali. Dabome da su znali! Zašto su buljili onako u njega? Zašto je Merkuš navaljivao: „Pusti čovjeka da ide svojim poslom. Ostavi, sjedaj za svoj sto!" Ali Tinco drži za rukav i ne pušta: „Merkuša tvoje je mjesto za bankom i da točiš, i ništa više. Ja ne dolazim tolike godine ovamo da tebe slušam i gledam, već da popijem i da se porazgovaram s kim ja hoću. Danas imam razgovor s Rafom [...] A ovaj je Rafo stotinu puta bolji od mene i od vas. Vazda se moli bogu. Popije li čašu vode, blagosilja ime božije. Ako mu ko udijeli sadaku, govori molitvu; ako ne udijeli, govori molitvu. Ne krade. Kad nema, gladuje. Pa vidite li ovoga starkelju što se napola savio u kičmi, ovog sveca među nama, zbog čijih dobrota nam bog oprašta grijehe i daje nam sve dobro što uživamo u ovom životu, u ovom gradu – eto, ovog su Rafu osigurali. Psst [...] Pa evo im ja, Tinco, crevar, velim ovdje pred svima vama (a znamo ih ko su), evo im ja velim da su bastardi, kopilani kopilanski (Samokovlija, Rafina avlija, str. 11).

Birtijsko poigravanje sa Rafinim dostojanstvom dovelo je u pitanje integritet njegovog življenja zasnovanog na uvjerenju da je asketskom posvećenošću i predanim radom svoju sudbinu podvrgnuo višoj svrsi i Božijoj volji. Spoznaja da je „osiguran" sablaznila ga je upravo u činjenici da je tim činom njegovo življenje prepušteno hirovima vremena i ljudske volje. Odjednom se kao presudni okvir vrednovanja njegovog života postavila ljudska zajednica. Rafin život je smrću njegovih roditelja, kao i gubitkom ekonomske sigurnosti koju mu je donosio zanat – zarana postavljen u matricu bespoštedne borbe i svakodnevnog odricanja, sve dok ga nije ustabilio predanim radom i posvećenim življenjem u redu religijske kosmogonije.

Opklada ga je ponovno vratila pod okrilje sudbinske nesigurnosti. I dok ga u samrtnom času razdire zebnja da li će mu presuditi Božija volja kao priznanje života koji je živio, ili će ljudski hir preusmjeriti tu volju, njegov dom postaje mjesto nad kojim se, suprotno Rafinim nadanjima i očekivanjima, uspostavlja atmosfera brige za drugog. Susjedi koji se smjenjuju u brizi nad Rafom: baba Kata koja moli za njegovu dušu, djevojčica Ankica koja plače zbog njegove slabosti, Lija koja ga njeguje, djeca što bivaju tiša no inače, berberin musliman koji mu pušta krv i drugi koji mole kadiš, utemeljuju tu novu zajednicu vrednovanja i osmišljenosti ljudskog života.

Avlija se prekrila šapatom i koracima kao po pamuku. Nigdje se ne čuje lupa ili dreka. Djeca otvaraju vrata na avliji kao da se kradu u nju ili iz nje [...] Rafu obilaze. Nose mu čorbu od kokošijeg mesa, limunove, šećer i kavu [...] Ljudi mole, mašu glavama, njišu se podižu oči. Molitva im je strastvena iako tiha, iako je mole u sebi. U tu običnu molitvu unose svojim kretnjama tijela, ruku, glave i očiju, jednu jedinu molbu: mole milost za Rafu (Samokovlija, *Rafina avlija*, str. 20).

Za razliku od javnog prostora u kojem su relacije među pojedincima zasnovane na sitnošićardžijskom interesu, obezličenom i otuđujućem moralitetu reprodukcije autoritativnog jezgra smisla, Rafinu avliju odlikuje kvalitativno drugačija priroda ljudskih odnosa. Ona objedinjuje življenje u bliskosti ljudske interakcije, solidarnosti i dijeljenja, čuva dostojanstvo i integritet pojedinca i time postaje okvir za reprezentaciju pravedne i humane zajednice kao okvira vrednovanja i priznjanja ljudskog djelovanja. Pripovjedač bdije nad tom sferom preispitivanja, popunjavajući je detaljima koji poput postave podlažu novootkriveni prostor afirmacije. Fokus brižnosti nad detaljem, nad slikom intime, očište je jednog poistovjećenja.

Mujezin je sa džamije javljao jaciju. I dok se mekani glas njegove molitve razlijegao mahalom i treperio nad pocrnjelim krovovima i praznim sokacima, tražio je Rafo da mu otvore prozorčić. Ispravio se na ležaju. U osvjetljenju male lampe koju bijaše Leja danas objesila na zid, vidje se osmjeh u neopranom i nabuhlom licu bolesnog Rafe [...] Slušajući mujezinovu molitvu i gledajući u zavezanu ruku i okrvavljeni jorgan, ukaza mu se taj osmijeh još jače (Samokovlija, *Rafina avlija*, str. 21).

Okružen ljudima i upokojen u tom ambijentu – Rafo je dočekao da se nad njim izvrši sudbina koju je brižno gradio – sudbina priznatog pojedinaca. Rafina avlija, naposljetku, sklopom odnosa koje afirmira, ukazuje istodobno i na nove okvire priznanja. Njih sada reprezentira zajednica upućena na

djelatne potencijale pojedinca, usmjerena na autentični prostor ljudskih relacija i interakcija. Bila bi to, dakle, zajednica koja osigurava etički okvir priznanja dostojanstva i integriteta pojedinačnog života.

Sagledavanje tih ambijenata unutar fokusa poistovjećenja sa intimnom sferom preživljavanja – omogućava da se upravo u toj jezgri ličnog integriteta i dostojanstva prepozna smisao koji promiču ove pripovijetke. Stoga smo skloni tome da junake Samokovlijine priče vezujeme za sižee potrage za srećom, a koji su bez obzira na pasivizirani okvir sudbine socijalno detreminiranih ljudi, ipak usmjereni u nastojanju da nadvladaju sudbinsku zadanost. Recimo da su pozicije pripovijedanja ključne za tu mogućnost, jer se fokalizacijskim instancama protagonist iz sfere zadanosti „izvlači" u siže borbe i potrage koja fokusira upravo njegovu intimu, njegovo življenje u istrajnost da se nadvlada okvir oskudice i bijede i osigura život dostojan čovjeka. Da se u ovom slučaju može govoriti o posebnom znanju i intelegibilnosti koju posreduje konstrukcija pripovjedača posvedočit će i način na koji se pripovijeda o akteru tog svijeta kada se on perspektivira u ličnoj sferi doma i bliskosti, i kada je posmatran u ambijentima koji pripadaju sferi javnog života, običaja i norme tačno određenog zajedništva.

Naime, dok u izvanjskom prostoru svog protagonistu pripovjedač vidi iz daljine nadziruće instance objektivnog i izdvojenog fokalizatora, u prostoru koji pripada intimnoj sferi doma pripovjedač je suprimiran u svjedoka, tom svijetu blisko i imanentno očište koje u detalju uvezuje i ulančava slike i predstave o bliskosti, ljudskosti i uzajamnosti. Tako postavljena vremensko-prostorna scena priče, jasno je, upravlja i njenim konačnim reprezentacijama smisla i koordinira čitalačke predstave o tom svijetu. Primijenimo li, naposljetku, simboliku Rafine avlije na kontekste vremena u kojem nastaje pripovijetka, nalazimo da je konstrukt ljudskih interakcija i solidarnosti razumljiv i na referentnoj razini modela zajedništva koji u svojim literarnim i intelektualnim angažmanima propituju književnici i intelektualci međuratnog vremena.

Rafina avlija u manifestaciji zajednice koju uspostavljaju neposredne ljudske interakcije, bila bi „lokalni" autentični odogovor na izazove vremena, nešto što postoji u tradiciji lokalnog življenja, ali nije prepoznato niti dovoljno afirmisano kao dobro, orijentirajuća vrijednost na putu političke i kulturne emancipacije. Etička, perspektiva brižnosti na drugim, koju pokreće zajedništvo Rafine avlije, bila bi, prije svega afirmacija onih individualnih,

partikularnih oblika interakcije i uzajamnosti koji unapređuju oblike saradnje i razvijaju adekvatne komunikativne mreže u strukturi zajedništva. Kao takva ona pokreće pitanja odgovornosti nad prostorom zajednice koja stoji kao model nad-dobra, ali koji se u okviru integracije u moderni univerzum ostvaruje inicijativom produktivnih i slobodnih pojedinca[45].

Za razliku od pripovijetke *Rafina avlija* koja u završnici projektira prostor razrješenja krize i konfliknosti u predodređenjima prikazanog modela zajedništva, pripovijetka *Od proljeća do proljeća* naraciju ne izvodi do predviđanja novog univerzuma smislenosti. Naprotiv, ona je svijet priče uokvirila događanjem smrti, simbolizirajući na taj način život zatvoren obručima predodređenosti. Pripovijetka je koncipirana kao poslovično zapamćena historija života Hajmača, Jevrejina čija je smrt odjeknula u kasabi kao trenutak okonačanja nesvakidašnje sudbine haduma. Dakle, ne slučajno, smrt stoji na početku priče o Hajmaču. Smrt nije predstavljena ni kao čudo ni kao tragični događaj gubitka života. Ona je tek jedna od formi uopćavanja kolektivističkih obrazaca života, posljednja tačka u krugu tradirane zatvorenosti. Ako ćemo pravo, Hajmačova smrt u primjeru nesreće ljudskog stradanja desimbolizirana je do mjere banalnosti pri kojoj se njeno događanja svodi na „vađenje leša na čekrk".

Po njegovoj smrti naslutilo se kakav mu je život bio, te ljudi slegnuše ramenima, vični muževno da osjete tuđu bol, a djeca se zabezeknuše kad nenadano u njih jurnu vijest o vađenju leša na čekrk iz dubokog bunara.[46]

Umiranje, pa makar bilo i čin naprasne nesreće, ne izdvaja se iz poretka koji apsolutizira duh kolektiviteta i u kojem je svako događanje, pa

---

[45] Sličan referentni okvir gradi i Andrićeva pripovijetka *Ljubav u kasabi*, s tom razlikom da je Andrić prikazao zatvorenu kasabu u trenutku suočenja sa pojavom *izbora* i *slobode*. Ljubav kao okvir te pojave prikazana je kao incidento dešavanje izbora pojedinca. Kasaba u kojoj se jednom dogodila ljubav, kad se jedna djevojka, Rifka, usudila birati, još stranca, voljeti izvan utvrđenih kauzaliteta tradiranih obrazaca života – reprezentira model zajednice zatvorenih, uzajamno izoliranih tradicija koje počivaju na retrogradnim mehanizmima potiskivanja i kao takve ne donose slobodu. Naprotiv, postaju primjeri tragične sredine u kojoj su nepovjerenje i strah od drugog potisnuli temelj interakcije i komunikacije unutar kojih se kasaba prvotno i formirala kao mjesto života (Rimski most). Samim tim, kasaba u kojoj nema mjesta za djelovanje pojedinca i slobodu izbora, jer je primjer – zatvorene, anahrone i konfliktne zajednice istosti – zaokružena je kao prostor smrti. U tom modelu je posredovana tragiku integracije u moderne kontekste, a koja ne prepoznaje kapacitet lokalne kulturne hibridnosti, zajedničku tradiciju života u interakciji i uzajamnosti.

[46] Samokovlija, Isak. „Od proljeća do proljeća" u *Sabrana djela*; Knjiga I, Sarajevo: Svjetlost, 1967, str. 23

i smrt, podređeno održavanju njegovog kontinuiteta. Smrt je, pojašnjava Konstatinović pišući o palanačkom duhu „jedan trenutak u preživljevanju plemena [...] Ma kako došla iznenadno, ona nikada nije iznenadna. Ona je 'prirodna', ali ne zato što pripada jednom opštem, neminovnom i zato prirodnom redu stvari već zato što pripada redu palanačke zatvorene 'vaseljene', redu stvari svijeta palanke"[47]. Sve je podvedeno nužnosti održavanja zatvorenog reda i reprodukciji normativa koji čuvaju taj i takav poredak. Pripovijedanje o Hajmaču, osim u sudbonosni okvir smrti, postavljeno je i u zaslon proljeća i proljetnog buđenja. Sve se, zapravo, i počinje dešavati one godine kada je bilo proljeće „toplo sa krupnim, rodnim kišama, puno sunca i radosti. I dani i noći. Udarao je svuda život i svuda se osjećalo snažno strujanje".[48] U času kada proljeće prodire u manifestacijama živototvorne prirode, Hajmačo se suočava sa činjenicom da kao impotentan čovjek, hadum, ne može ispuniti očekivanja koja pred njega postavlja tradirana zajednica položena u reproduktivnu simboliku. Iz te sinhronije manjka i diskontinuiteta pripovijedanje se zavraća u prošlost kako bi se u narativnoj liniji sagledavanja Hajmačovog života utvrdila priroda prikraćenosti i determinacije koja određuje njegovo življenje u trenutku kad se o njemu priča.

Ključna je za razumijevanja Hajmačovog položaja u opisanom svijetu činjenica da je od rođenja slijepo slijedio uspostavljeni poredak vrijednosti, svoju svakodnevnicu raspoređivao na petke kada je prodavao ribu sarajevskim domaćicama, a ostalih dana u sedmici bio posvećen vršenju religijskih praksi. I to rutinizirano, bezinicijativno življenje u poretku višeg dobra, prekida upravo fakt vremena i prolaznosti koji raspolućujući Hajamčovo biće između obaveznosti višem moralu kolektiviteta i nalozima koji ga primoravaju „iznutra", iz prirode živog bića. Kao muškarac koji je već dosegao određenu zrelost, Hajmačo biva pozvan na obavezu služenja zajednici, njeno osnaživanje i širenje vlastitim potencijalima produktivnosti. Oženivši se u ime tog naloga Lunom, djevojkom koju mu je preporučio autoritativni Jahijel, on je nastavio živjeti svoj život u istovjetnim putanjama pokornosti autoritativnom zakonu. I kada jednom prilikom u njegovom džepu proklijaju zrna, nad tim rijetkim trenutkom Hajmačove ushićenosti nadvit će se sjena rabi-Perera da ga podsjeti kako zrnevlje treba zakopati „Neka se plode i neka rastu, jer Gospod naš voli rađanje i plođenje."[49] Sjeme

[47] Konstatinović, Radomir. *Filozofija palanke*, Beograd: Nolit, 1991, str. 52-53

[48] Samokovlija, Isak. *Od proljeća do proljeća*, op. cit., str. 23

[49] Ibid., str. 24

proklijalo u Hajmačovom džepu početna je pozicija „očuđenja“ iz koje se priča počinje razvijati kao nada da je čudo klijanja novog života dokaz da ni on nije izuzet iz poretka rađanja/obnavljanja. Međutim, Rabi-Perera, preuzima taj trenutak i natkodira ga autoritativnim riječima Zakona, čime intimnu ljudsku motivaciju podvodi pod nužnost više svrhe. Tada se Hajmačo postavi u istu maticu krize i destabilizacije kao i Rafo, a svijet u kojem je kao jedinka satvoren i oblikovan, u kojem je primio svoju sudbinu ne posjeduje mehanizme koji mogu razješiti aporiju u kojoj se našao. Vjerujući da je moguće bračnu vezu oploditi istrajnošću rada, poštenja i reda – Hajmačo oženi Lunu, ospičavu djevojku i tu se lanac unesrećenja u kolektivistički ustojenim svjetovima prenese i na nju. Naposljetku taj lanac tradirane kauzalnosti koja eksploatira ljudsko življenje, sputava volju i poništava radosti života – kondenziran je u grotesknoj simbolici očiju (kokoška, mačka, Lunino oko, riblje oko) u kojima se ogledaju ishodi žrtvovanja i gubitka. Hajmačo, naprimjer, kao hadum nije bio u stanju ispuniti očekivanja na intimnom planu bračne veze, ali je, ipak, ispunjavajući naloge autoriteta, pristao na brak. U odrazu Luninog oka, i oka umrle ribe prepoznaje vlastitu lociranost unutar supresivnog zakona koji je nadvladao njegovo biće i prisilio ga da živi u odricanju i potiskivanju, da bi i on sproveo isti čin na Lunom uvlačeći je u brak u kojem nije mogao ponuditi sreću.

Priča o Hajmaču završava se kako je i počela – historijom jednog života koji je djelujući unutar poretka viših nužnosti – ostao neproduktivan na planu samoafirmacije. Proljeće koje se uporno vraća u slici oslobođenog i progresivnog kretanja, spoljni je materijalni oblik te kvalitete samoafirmacije. Sižejna osnova razvoja i djelotvornosti lika, podložena tom simbolikom prokreativnog ciklusa rađanja i reprodukcije – bilježi nemoć protagoniste da ispuni mandat produktivne individue, jer je podvrgnut volji tradiranih autoriteta i „kastran“ na planu lične inicijative. Kada je naposljetku pokušao još jednom da se uključi u lanac obnove i širenja života, mogućnošću održavanja žive ribe koju je otkupio u toj nakani, i to posljednje nastojanje se izjalovilo. Prije svega zato što je zasnovano na mogućnosti koja stoji izvan inicijative pojedinca, i kao takva podložna je eksploatirajućim okvirima dominacije višeg reda svrhovitosti, u ovom slučaju tradirane zajednice, nad potrebama pojedinca. Mačka koja je zgrabila odumrlo tijelo ribe, zapravo je sinegdohalna reprezentacija podjednako prisvajajućeg poretka koji upravljajući intimnim potencijalima života pojedinca zapravo eksploatira njegovu prirodu produktivnog bića i podvodi je interesu vlastite strukture održanja. Protagonist opisan u tom reverzibilnom krugu predanosti zakonima poretka, istina, djeluje kao zarobljenik fatuma, a ne agens promjene i pobune. Međutim, važno je

naglasiti da je takva konstrukcija lika, sagledamo li je u cjelini narativnog osmišljavanja, usmjerena nastojanjima da se lik prikaže i prepozna upravo u tom stanju ekonomsko-socijalne i egzistencijalne determinanacije.

Samokovlijinu pripovijetku koja sadržajem zahvata život tradirane zajednice, ali se u formi pripovijedanja pojavljuje kao personalizirano viđenje tog svijeta, razumijevamo kao projekciju spona i odnosa koji su, prije svega, motivirani modernim koncepcijama identiteta, kako onih individualnih tako i kolektivnih. U tom kontekstu ključan postaje horizont posredstvom kojeg pokušavamo da odredimo i osmislimo vlastito djelovanje. Razumjeti svoju situaciju „znači naći prostor koji naši načelni okviri žele da definišu kao ontološki bazičan“[50]. Način na koji smo smješteni u prostoru, način na koji organiziramo svoje djelovanje i pronalazimo vlastitu svrhu, postaje presudan za afirmaciju i samoafirmaciju individue. Osjećaj dostojanstva i moralnog integriteta, sada, u uvjetima modernog predavanja značaja individualnim ulogama u društvu, dovodi se u vezu upravo sa sferom običnog života unutar koje se definišu svrhe i dobra pojedinačnog djelovanja. S druge strane, dezorijentacija u moralnom prostoru donosi stanje krize i vodi gubitku identiteta, jer „mi ne možemo da funkcionišemo bez neke orijentacije prema dobru“[51]. Uzmemo li za primjer pripovijetku *Jevrejin koji se subotom ne moli Bogu*, naići ćemo na lik Jevrejina i trgovca, Jusu, koji u svojoj egzistenciji poništava lineranost sudbinske predodređenosti time što kao trgovac ne ostvaruje dobit, a kao Jevrejin – subotom se ne moli bogu. Kako je predočeno u propoziciji priče o Jusi, njegova sudbina se ne kreira u pasivnom okviru naslijeđa i ontogeneze:

Juso je španjolski Jevrejin. Možda su mu stari bili u XV stoljeću finansijeri kraljice Izabele i kralja Ferdinanda, ili znameniti ljekari visokih državnika, a možda samo očajni Marani [...] Juso je jedva šta znao o tim tradicijama. Jedva je znao šta mu je bio otac i gdje se sam rodio. Bio je dugo u kasabi. To je znao. U kasabi je odrastao, oženio se i izrodio djecu.[52]

Jusin život mjeren je kontekstima kasabe i tokovima njenog života, profanim svrhama zadovoljenja potreba svakodnevnice. Recimo da on u takvom življenju gradi okvire djelovanja koje Taylor vezuje za afirmaciju

[50] Tejlor, Čarls. op. cit., 53

[51] Ibid. str. 59

[52] Samokovlija, Isak. „Jevrejin koji se subotom ne moli Bogu“ u *Sabrana djela* (Knjiga I), Sarajevo: Svjetlost, 1967, str. 70

običnog života. Inače vezana za kontekste sekularizacije, osa promocije običnog života, najčešće je praćena pojavama odbacivanja viših aspiracija smisla, odvajanja od religijskih kosmogonija i preusmjeravanje života prema praktičnim svrhama. Stvari koje Juso prodaje, beznačajne sitnice, *bečki šešir iz Italije*, razne dragunlije po kojim ljudi *čeprkaju kao kokoši po bunjištima* (Samokovlija) pokazatelj su realnosti koja se obrazuje u zainteresovanosti nad detaljom običnog života. Trgovanje koje u svojoj praksi ne razvija strast za profitom nego učvršćuje veze među ljudima – ponajbolje svjedoči o instinktu, nervu društvenosti koji posjeduje i razvija Juso. Taj put slobode koji su zacrtali moderni utilitaristi predstavio je „određivanje svojih svrha bez mešanja spoljnih autoriteta".[53] Mogli bismo i Jusu prepoznati u istovjetnom okviru života koji je svoju svrhu odredilo u kontekstima oslobođenosti od naloga više nužnosti.

Cijele se nedelje molim Bogu za sve što mi daje, za sve što me u životu sreta, za zdravlje, za sreću, za dobru ženu, za djevojke, za sina, za cipele od laka, za „pelc", za moja putovanja, za one sitne igle, safune, ogledalce, nožiće, igračke, kutijice, zarđale britve, pantljike, šešire, češljeve i sve drugo sto ovuda po kasabama prodajem [...] Pa, eto, kad se svi drugi Jevreji mole Bogu lijepo podšišani, umiveni, obučeni u subotnja odijela, ja se odmaram (Samokovlija, *Jevrejin koji se subotom ne moli Bogu*, str. 81).

Trgovina, sudeći prema modernim teorijama identiteta, odgovarala bi samoafirmišućem okviru proizvodnje koji uz intimno jezgro porodičnog života postaje ključno mjesto za stjecanje slobode i samokontrole u procesu učvršćenja inidividualnih pozicija. Ako Jusu posmatramo u tom kontekstu, vidimo čovjeka koji je u običnoj praksi razmjene između ljudi osigurao vlastitu svrhu. Trgujući, Juso zapravo raspolaže onim dobrima koji izviru iz nutrine njegovog komunikativnog i dobrohotnog bića, i on je unutar te mogućnosti na svom mjestu. Bezbrižan i neopterećen višim svrhama profita i posjedovanja. Naposljetku, postaje jasno da njegove stvari, beznačejne sitnice ne prodaje kvalitet ponude, već Jusina privlačna i šarmatna osobnost koja zapravo i stoji u osnovi razmjene između njega i drugih ljudi. Međutim, koliko god se činilo da je Jevrejin koji se subotom ne moli Bogu, nosilac pobune nad nastojanjem da se lični život podredi višoj svrsi, istina zapravo leži u činjenici da subotom Juso živi svoju egzistenciju usamljenog, otuđenog čovjeka koji izvan svijeta trgovine ostaje prepušten svojoj praznini i istini o životu koje je jedan okvir potčinjenosti zamijenio drugim. Naime, u realitetu trgovine kao prakse koja

[53] Tejlor, Čarls, op.cit., str. 136

se odvija u nužnosti osiguranja vlastite porodice, Juso se pokazuje kao čovjek koji je u tu svrhu založio lični integritet i dostojanjstvo, živeći u poricanju i samopotiskivanju. U perspektivi koju transferira pozicija naratora-svjedoka, Juso je fokusiran kao čovjek pritisnut nevoljom koju prikriva u razgovoru, a koja, opet, upravo untar njegove ispovijedi iskače u neprijatnom obliku potiskivane istine. Pred čitaocima se, tako, nađe drugačiji Juso, sitan i krhak u nastojanju da istinu o svojoj otuđenosti i usamljenosti unutar svijeta koji je, čini se šarmirao, prikrije pripovijedajući o svojoj porodici i prestižu u kojem uživaju. I dok Juso slovi o svojim uspjesima i nesupjesima, pripovjedač je fokusiran na detalj njegovih mokrih i probušenih čarapa, odloženih iznad kafanske peći, od kojih se širi kiselkast miris i koje u toj autentičnosti čine vidljivim cijeli Jusin život. U njemu je trgovac koji je propao jer robu nije kupovao na veresiju, prodavac koji je sreću i zadovoljstvo našao u prodaji kestenja, ali i muž/otac koji je svoj šarm neortodoksne osobe rasprodao uz put, pretvorivši se u pukog finansijera osrednjeg malovaroškog života vlastite porodice.

Istina, opora poput mirisa Jusinih poderanih, nakvašenih čarapa, osvaja prostor i čini se da Jusina ispovijest, ma koliko on izgledao kao sretan i dobrohotan čovjek, krije dramu otuđenog življenja koje je vremenom postalo žrtva malograđanske fascinacije stvarima. Bogata jezgra njegove osobnosti nadvladana je tom svrhom, i dok pred svojim sagovornikom, pripovjedačom-svjedokom opravdava neizbježni prizor vlastite bijede i usamljenosti, on je nastoji prekriti činjenicama o prestižu u kojem živi njegova porodica dok sam ostaje izvan te sfere – otkrivajući još jednu istinu da je on vlasnik sitne trgovine koja se razvija kao „prodaja" ličnog dobra – ljudskog integriteta i slobode. Juso je, zaključujemo, fokusiran u ambigvitetu egzistencije koja u jednom vidu navika i praksi djelovanja ukazuje na put samoafirmacije i samosmišljenosti, koji još nije vrednovan niti priznat u svijetu koji autentičnost reducira do onog što je općeprihvatljivo. Upravo u robovanju tom općeprihvaćenom poretku, usljed nemoći da se pobuni nad stanjem podređenosti – ogleda se druga strana Jusinog življenja. Stoga su kapaciteti ljudske topline, prokreativnog vitaliteta i vještina komunikacije koje posjeduje i koje zalaže zarad okvira osrednjosti – ostali na razini neafirmisanog dobra. Kako kaže sam Juso: „Ja niti idem kući, niti od kuće. Na putu sam, gospodine, na putu. Eto, ovdje ću noćiti, a sutra idem u Busovaču."[54]

Naposljetku, važno je napomenutu da ove pripovijetke tendiraju

[54] Samokovlija, Isak. „Jevrejin koji se subotom ne moli Bogu", op. cit., str. 74

prema tome da u konstrukcijama favorizirane intimne sfere nagovijeste i emancipirajući potencijal društva koji će počivati na identitetu pojedinca/individue i slobode djelovanja, te razvoja koju će mu/joj osigurati društvo. Pripovijetka ne ostaje zatvorena u deskriptivni okvir narativnog kazivanja o sudbini, već se u reprezentiranom obliku društvene strukture prizanja pojedinca polemički usmjerava prema kontekstima vremena unutar kojih nastaje. Nije, dakle, slučajna brižnost nad pojedincem u ovom svijetu, i kao što je istaknuto, nije fatalizam konačno ishodište ovih likova, nego je fabularna okosnica determinacije pojedinca, pokorenost njegove inicijative višem redu – narativni okvir koji posreduje nužnost uspostavljanja novih, produktivnijih relacija između pojedinaca i sistema unutra kojeg djeluju prema nekoj višoj svrsi, zajedničkom dobru. Viđenje poretka u obliku strukture koja koči i suspreže inicijativu pojedinca, jer je podvodi redu viših aspiracija – iziskuje i novu/drugačiji razini osmišljavanja lika i vrednovanja svrhe unutar koje se stiče priznanje. Književnost koja razvija posmatračke perspektive i navike uma koje vode prema spoznaji društvene ne/jednakosti važna je, kako tvrdi Martha Nussbaum, jer proširuje književno razumijevanje „tražeći one doživljaje u kojima ćemo se doista sućutno poistovjećivati s individualnim pripadnicima marginaliziranih ili potačenih skupina unutra vlastitog društva te naučiti privremeno gledati svijet njihovim očima i zatim razmišljati u ulozi posmatrača o značenju onog što smo vidjeli.“[55] Samokovlijina pripovijetka ostaje prepoznatljiva upravo prema identitetu pripovjedača, u konstrukciji posmatračkih vizura koje posreduju opciju brižnosti nad svijetom skrajnute, eksplotirane pojedinačnosti i unutar te afirmativne jezgre smisla – opet ćemo reći – kreiraju nova značenja upravo etičkim preosmišljavanjem. Okvirima poistovjećenja ovaj opus ponudio je identificirajuću jezgru, a to je sfera uravnoteženja života u zajednici unutar nukleusa intimne, autentične prirode ljudske potrebe za saradnjom, priznanjem, pravednošću, samo ta sfera junacima ovog svijeta još nije priznata i vidljiva kao mjesto identifikacije. Istina, likovi su u ovoj prozi zaokruženi u svojim sudbinama, uskraćeni za hibris iskoraka iz te zadanosti, jer ih poredak ritualiziranim praksama religijsko-vjerskog saobražavanja stalno drži konzerviranim unutar istih svjetonazora i koncepcija. Nema pobune nad tim stanjem. Likovi, naprimjer, kada se kao presudna razina vrednovanja njihovih života pojavi okvir predanosti tradiranom redu – reprezentiraju bezinicijativno življenje otupljeno upravo usljed činjenice da se nad njihovim životom uspostavlja volja „višeg“ autoriteta. Postavljen u prostor determinacije lik ostaje tek medij prikazivanja jedne pronevjerene

[55] Nussbaum, Martha C. op. cit., str. 126

kolektivističke moralnosti, njene potrošenosti i anahronosti, neproduktivnosti socijalnih relacija koje se zasnivaju na obrascima reproduciranja apstraktnih, udaljenih centara osmišljavanja i vrednovanja ljudskih života. No, kada svog junaka razluči od javne sfere, i postavi ga u siže promjene/suočenja/krize, pripovjedač fokusira njegov način suočavanja sa svijetom, iz te intime projektuje protagonistu koji činjenicu pojedinačnog života, u autentičnosti egzistencije koju prošiva određeno nastojanje – čini vidljivom. Upravo takvi fokusi pripovijedanja koji grade etičke valere brižnosti nad svijetom „uniženih ljudi" predstavljaju oblik intervencije nad tim i takvim svijetom. U tom kontekstu etičke angažiranosti teksta ova proza približava se pripovjedačima ljevice međuratnog perioda. No, za razliku od Dizdarevića ili Kikića, naprimjer, čiji su tekstovi polemički okreniti sistemu, i koji u paraboličkim primjerima svojih narativa referiraju na hegemoni monarhični režim u srcu navodne građanske demokratije, Samokovlijine pripovijetke su u konstruktu svog subjekta ostale na razini projekcije, anticipacije nužnosti koja se otvara u vremenu, i koja još nema karakter osude, kritike, polemičke žaoke. Pobunjeni čovjek nije izveden do kraja, nije pokrenut u naponu djelovanja. Postoji, tek nacrt poniženog čovjeka u ime kojeg treba intervenirati. Pripovijetke su ovoj početnoj fazi više usmjerene na rekonstrukciju i redefiniranje zajedništva. Stoga je ova priča u svojim značenjima „proširena" na projekciju budućih usmjerenja i osmišljavanja relacija individue i kolektiva, redefiniranja svijeta zajedništva, odnosno institucije koja bi podmirila taj okvir pravednosti kao jednakosti. Pobunu u ime pravednijeg poretka, humanog čovječanstva – donose pripovijetke nastale u poslijeratnom vremenu. One će zaokružiti profile onih individua koje je prva pripovjedna faza naznačila, dala u nacrtu.

Rafael, kojeg su svi htjeli oženiti grbavom Simhom dok je on priželjkivao drugu, rezigniran nad tom činjenicom da mu se kao sreća „potura" bolest i muka – u pripovijetkama iz druge, poslijeratne faze, navodno je tek replika čovjeka koji je stvarno postojao. Zvao se Jahijel, i nakon što je jednom prigušio u sebi osjećaj da se nad njim čini nepravda – u drugom slučaju progovara. Izriče nedvosmislenu pobunu protiv zajednice koja usljed pragme održavanja uhodanog poretka vrijednosti – žrtvuje sreću pojedinca. Konstrukcija njegovog lika unutar komentara da je stvarno postojao kao Jahijel Daniti – simbolička je uputa na činjenicu da je gubitak slobode moguća i izvjesna stvar u življenju koje zarad asptrakcvija višeg dobra žrtvuje ličnu sreću. Jahijel, za razliku od Rafaela, ne pristaje na šutljivo podnošenje sudbine, već se usprotivi autoritetima tradiranog svijeta zajedništva. Ne pristaje na to da njegovom željom koordinira kolektiv, da poništava njegovo pravo na življenje

u integritetu vlastite želje. Življenje u ozračju lične sreće i zadovoljenja sada su izvori djelovanja, putanje afirmacije – okviri pobune prema moralitetu koji kontrolira intimu pojedinca. Jahijel se izborio za vlastitu pogrešku, vlastiti grijeh kao oblik vraćanja integriteta svom životu.

Šta se dogodilo! Dogodilo se da Jahijel Daniti neće uzeti grbavu Simhu. Eto šta se dogodilo. Idite i kažite to svakome! Kažite neka svi znaju da se Jahijel neće pokoriti ničijoj volji. Ubili ste u meni dostojanjstvo čovjeka, učinili ste me bijednikom i želite da zauvijek ostanem takav. Ali, ne, dosta je bilo tog. Dosta [...] Od djetinjstva me progonite...Postao sam strašljiv, povučen u sebe, bojažljiv, smetenjak, čudovište [...] Ali ne dam se više. Hoću svoje pravo na život, pravo na radosti u životu.[56]

Kada naposljetku njegova kćerka Anula i sama progovori protiv mogućnosti da zla i zlobna Simha bude njena maćeha, Jahijel spozna da je donio dobru odluku. Blijeda dunja čije su zrenje povezivali sa konačnim trenutkom njihove sreće – konačno požuti. Dunja kao vanjski, materijalni dokaz života u trpljenju i odricanju, postaje katalizator preobrazbe pasivne prirode ljudskog bića i unutarnjeg zrenja ljudskog dostojanstva. Anulin buntovni plač u odbijanju Simhe kao maćehe, Jahijelu se učini kao spasonosna muzika – dokaz da njegova kćerka živi punoću slobodnog bića.

To su i dalje isti ljudi, siromašni i skrajnuti, ali sada uravnoteženi u svojim iskonskim energijama preživljavanja. Uzmimo za primjer Benciona, protagonistu kratkog ciklusa o bjelavskim Jevrejima zahvaćenim užasom rata i nesreće koja pritišće njihove egzistencije (*Davokova priča o časovničaru Bencionu – kućerak na Bjelavama*). Bencion je predan poslu, marljiv i spretan zanatlija. No, Bencion svoj život umjesto u stabilnosti trgovačkog prosperiteta i proračunate ekonomije štednje i sticanja usmjerava u okvire erosa i vitaliteta, razmjene između prirodnog obilja i ljudske snage. Vitalnost i istrajnost ljudske prirode je jezgra smisla koja je začeta u pripovijeci o Hajmaču (*Od proljeća do proljeća*), da bi u ciklusu pripovjedaka o junacima ratne nedaće i fašističkog zla, dobila puno priznanje kao vrijednosna jezgra ljudske egzistencije. To su tačke iz kojih izvire pobuna, nepristajanje na pokornost i trpljenje koji nište ljudsko biće utmeljeno na potrebi stvaranja i produkcije. Zlo fašističkog progona i širenja straha prikazano je kao destrukcija upravo te prokreativne ljudske prirode. Pobuna se, naposljetku, izriče da bi se vladavina neizvjesnosti i straha potisnula u ime borbe za pravedno čovječanstvo utemeljeno na prokreativnim potencijalima i

[56] Samokovlija „Davokova priča o Jahijelovoj pobuni" u u *Nosač Samuel*, Sarajevo: Svjetlost, 1984/1985, str. 174-175

prirode i ljudi kao bića koji u sebi nose tu prirodu živototvornog potencijala. Bencionov mali raj, kućica okružena baštom u kojoj se širi različito korijenje, raste voće i bujaju biljke, da bi, kako priča kaže – djeca mogla jesti – stoji kao kontapunkt eksploatirajućih politika vladanja i dominacije – onih koje poriču svetost života i time čine veliko zlo. Favoriti ovih proza su Streje, Behare, Naumi, Jahijeli – oni likovi koji se sada jasno i nedvosmisleno protive okviru mirenja sa sudbinom. Naprotiv, jedina sudbina koja se ovdje afirmira i zbog koje se kao zalog njenog održanja daje i vlastiti život – jeste sudbina čovjeka kao bića dostojnog slobodnog življenja. Poredak koji poriče i guši te potence time je strašniji i destruktivniji. U svojoj unesrećenosti pojedincac više nije integriran u uske okvire nacionalne zajednice, već u poredak čovječanstva: pobuna se sada izriče u ime te zajednice.

Naposljetku, još jednom istaknimo da je Samokovlijino djelo osebujno upravo u konstrukciji pripovjedača koju gradi, a koja je, opet, u tijesnoj vezi sa inteligibilnošću koja upravlja tim pripovjedačkim univerzumom. Pripovijedač je svjedok suprimiran u fokalizacijskoj instanci saobraženoj sa svijetom hamala, bakalina, pralja, inih siromaha i božjaka. Samokovlija je svog aktera postavio u dvije sfere djelovanja, jedan je prostor svkodnevne rutine preživljavanja koji uključuje javnu sferu čaršijskog života zaokupljenog različitim ekonomijama preživljavanja, ali i onu sferu koja podrazumijeva religijsko-tradicijski sklop održavanja reda i poretka. Taj prostor izložen je u potezu kretanja junaka unutar njegovih rutina svakodnevice. Pripovjedač ne ulazi šire u te sfere niti ih detaljno razlaže. O njima saznajemo tek u onoj mjeri koja određuje odnos protagoniste prema praksama integriranja u zajednicu. Samim tim, sav izvanjski prostor zajednice biva prelomljen u optici iskustva situiranosti u taj svijet. Međutim, kada je u pitanju sfera intimnosti koja obuhvata enterijere siromaških kuća, modele ljudskih interakcija, porodične i komšijske bliskosti, pripovijedanje prelazi u prostornu kompoziciju koja upravo oblikom kinematografski žive i mikroskopski precizne slike tog svijeta i iskustva koje nudi – podlaže i učvršćuje predstavu da je, bez obzira na realnost socijalne deklasiranosti i bijede, taj život ukorijenjen, uravnotežen upravo u obrascima moralne čvrstine, ljudskog dostojanstva, ljubavi i topline koju manifestira mikrosfera intimnih ljudskih života. Inteligibilnost ove priče prepoznaje se upravo u spretnosti da u detalju učvrsti tu sliku, oživi taj prostor, prenese u pokret eksterijer i enterijer uspostavljenih rutina održavanja smisla. Tako se, onda, u nezavidnom kontekstu siromaštva i nemoći, razvije saosjećaj za tim akterima preživljavanja koji nikada ne zapadaju u malodušnost, ne kukaju nad vlastitom sudbinom. Na kraju, izlazeći iz svijeta ove priče na pragu Rafine

avlije, negdje uz Jusin put i odjek Jahijelovih riječi o pravu na život i radost, pozdravit ćemo, poput Kršića, pripovjedača ovih proza.

Literatura

Izvori:

Samokovlija, Isak (1967). „Rafina avlija“ u *Sabrana djela* (Knjiga I), Sarajevo: Svjetlost.

Samokovlija, Isak (1967). „Od proljeća do proljeća“ u *Sabrana djela*; Knjiga I, Sarajevo: Svjetlost.

Samokovlija, Isak (1967). „Jevrejin koji se subotom ne moli Bogu“ u *Sabrana djela* (Knjiga I), Sarajevo: Svjetlost.

Samokovlija, Isak (1984/1985). „Davokova priča o časovničaru Bencionu“ u *Nosač Samuel*, Sarajevo: Svjetlost.

Samokovlija, Isak (1984/1985). „Davokova priča o Jahijelovoj pobuni“ u u *Nosač Samuel*, Sarajevo: Svjetlost.

Opća literatura:

Konstatinović, Radomir (1991). *Filozofija palanke*, Beograd: Nolit.

Nussbaum, Martha C (2005). *Pjesnička pravda: književna imaginacija i javni život*, Zagreb: Deltakont.

Tejlor, Čarls (2008). *Izvori sopstva; Stvaranje modernog identiteta*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Isak Samokovlija

SARUČIN DUG

One iste večeri kad je nosač Samuel dohvatio dobačenu kesu s dukatima i, tresnuvši je natrag riđem Jakovu, Saručinom bratu, pravo u prsa, viknuo: „Ne trebaju meni vaši dukati! Evo vam ih! Uzimam Saruču bez para! Živjeću ja i bez njih!“ – te iste večeri odlučeno je da vjenčanje bude u nedjelju.

- U drugu nedjelju! U drugu nedjelju – klicale su oduševljeno blizanice Leja i Beja. Skakale su od radosti i pljeskale rukama, ali sutradan, kad je trebalo započeti s pripremama za vjenčanje, nađoše se blizanice pred tolikim poslovima da nisu znale gdje bi prije počele. Dugo su se dogovarale, a u času kad je otac Papučo prelazio preko avlije spremajući se u grad, udariše one odjednom u kuknjavu:

- O teško nama! Teško nama! Kako ćemo posvršavati tolike poslove, a za jedva nekoliko dana? Kako, za Boga miloga? – počeše one da se jadaju i spustiše sanduk koji su prenosile do bunara.

Ovaj njihov prepad kojim su htjele da nagnaju oca da im nađe kakvu radnicu, nije mnogo iznenadio Papuča, ali se ipak smeo.

Kao da se zakačio za oštru udicu, počeo je da se trza.

- A kako da nećete? Deset dana ima još do vjenčanja, ‘ajde stid vas bilo. Nadale ste toliku viku, a ni za što. Kakvi su vam to toliki poslovi, htio bih da znam!

Beja i Leja vrisnuše u jedan glas:

- Kako kakvi? Stotinu stvari ima da posvršavamo, stotinu!

- I hiljadu da ih imate, sve ćete ih vi lijepo posvršavati! Sve.

Otac Papučo pođe prema vratima. Pođoše i blizanice za njim.

- Zar mi same? Bez ičije pomoći?

- Jest, vi same, vi same! – dobaci otac Papučo odlučno i lupnuvši vratima ispade na sokak.

- O teško nama! Teško nama! – tukle su se blizanice u prsa i spremahu se, ljute i uvrijeđene, da sjednu na sanduk i da tu nasred avlije nastave s kuknjavom i da se ne miču odatle sve do sudnjeg dana.

Ali odjednom spaziše Saruču. Stajala je na kućnom pragu, buljila preda se kao da se izgubila sa ovog svijeta. Blizanice se trgoše brzo i kao da se nije ništa dogodilo prihvatiše za posao.

I radile su cijeli dan bez predaha. Idućih dana upregle su svoje dvije mlađe sestre, pa i sama Saruča pomagala im je kako je ona to već znala. Ipak, sve je to bilo ništa. Ogroman je posao bio pred njima a trebalo ga je posvršavati za deset dana.

- Nećemo nikad biti gotove. Nikad! – uzdisala je Leja.

- Pa i da se prekinemo radeći! Svejedno – dočekivala je Beja.

Četvrtog dana već su sasvim očajavale, ali baš toga dana izbiše dvije tetke. Po podne se kao po nekom dogovoru javiše i neke komšinke.

- Došle smo – govorile su žene skidajući šalove – da vam pomognemo. Znamo da imate pune ruke posla.

- I još kako! Ne znamo ni gdje nam je glava. Uđite i dobro nam došle! – dočekivale su ih blizanice, srećne i radosne. I domalo se izvi pjesma iz avlije i od toga dana u kući starog Papuča bilo je sve u živom pokretu. Kao pomamne jure sve te žene po kući i po avliji. Zavratile rukave, povezale marame oko glave i jedne iznose sanduke, daske i slamarice, a druge sapunjaju, peru i prostiru rublje. Jedne kreče kuću, druge ribaju drveninu.

Tja Bulka i tja Beja zavukle se u kuhinju i znoje se tu kraj pećurice i peći, i rade. Potiču vatru, sjeckaju meso, mijese hljebove, gotove jela, peku kolače i svaki čas proviruju u avliju i viču: „Gdje si, Bonaca? Nestalo nam je vode! Požuri. Donesi ćumura, drva!“ – a Bonaca se odziva: „Eto me odmah!“ – i brzo ostavlja metlu, uzima kante i trči na bunar, ide po ćumur i drva. Sad je ovdje, sad ondje. Tako i ostale žene i djevojke. Jure i trče po avliji, ulaze u kuću, izlaze, iznose neke stvari, a unose druge. Po cijeli dan ne miruju i sve su raspoložene i razdragane. Spremaju za vjenčanje, a vjenčanje je događaj kojem se sve one raduju. Od jutra do mraka izvija im se pjesma iz grla.

- U nedeju je Salucino jencanje! U nedeju – viče mala Luna, Saručina polusestra i bosonoga, gologlava, raščupane kose trči amo-tamo između zaposlenih žena i svojih starijih sestara. – U nedeju! U nedeju! – plješće djevojčica i raduje se. Zna ona po svemu što se priča da će na danvjenčanja biti veselo, a od onog časa kad je čula da će djevojke i žene cijelog toga dana posipati Saruču punim pregrštima crvenih i žutih, zelenih i plavih konfita, samo što sanja kako će se gurati i jagmiti za njima, trpati ih u džepove, u usta, gdje već prije stigne.

Te su šećerleme zanijele i ostaloj djeci potpuno pamet. Jednako se zbijaju u hrpe i stalno što o njima čavrljaju. Govore kako su okrugle a glatke kao staklo, kako ih ima svih boja koje je bog dao, te sitnih kao što su zrele bobe na zovi, i krupnih kao najkrupnije višnje. Nabrajaju radnje u kojima se prodaju, opisuju kutije u kojima ih trgovci drže i stotinu drugih čuda. Kad se najposlije sita napričaju, počnu da se nadmeću ko će od njih više nagrabiti kad se stanu sa Saruče kotrljati na pod.

- Ja ću ih nakupiti dvadeset!

- Ih, dvadeset! Ja ću najmanje trideset!

- A ja, ja kad se pružim po zemlji pa prihvatim objema rukama, ja ću ih nakupiti sto i pedeset!

- A ja još više. Napuniću pun ovaj džep. Pun!

- A ja punu ovu vlecu. Punu! – viče mala Luna i s mukom podiže i pokazuje neku šarenu poderanu jastučnicu koju stalno vuče sa sobom. – Punu ovu vlecu! Punu!

I otac se Papučo razmahao. Samo što vršlja po čaršiji, i sad zaviruje u jedan, sad u drugi dućan. I evo ga, sad se vraća kući, sad opet odlazi. Donosi i odnosi neke pletenke, krošnjice, zamotuljke, boce i zavežljaje. I sve je u nekoj velikoj žurbi, ali ipak neće nijednom propustiti da makar malo porazgovara s kojom od žena, makar onako na prolazu, na samom kućnom pragu ili u dnu avlije.

Ispričaće kakvu šaljivu pričicu, kakvu novost – i usput koju od žena komšinski popljeskati malo po ramenu, pa će onda uz grohotan kikot ostalih žena da kidne na sokak tresući se od smijeha i nekog ludog zadovoljstva.

Brzo su prolazili dani u tom živom poslu, a što se više približavao dan vjenčanja, svi su bivali raspoloženiji i poneseniji: i žene, i djeca, i djevojke, i otac Papučo. Jedino Saruča što je obarala sve više glavu i što je bivala sve tužnija i zabrinutija.

Jadna djevojka, vična da je nesreće biju, i sad se bila ovila nekom zlom slutnjom i samo što je strepila da se što ne dogodi što bi moglo da omete njeno vjenčanje, tu njenu toliko snivanu sreću. Sve joj se činilo kao da je neka nevidljiva sjenka prati i stalno da joj govori: „Hoće, nešto će se zbiti i sve će propasti! Hoće, vidjećeš."

Najcrnje misli vrzle su joj se po glavi. Strahovala je s jedne strane da će nosač Samuel – zbog onog događaja s dukatima – vratiti ocu Papuču stari

sat s dugim srebrnim lancem i tako, bez duga razgovora, raskinuti zaruke. S druge strane bojala se da će riđi Jakov, njen brat, napraviti kakvu novu bruku, pa pokvariti sve kako je već napola i pokvario. Ili da će se možda neko od najbliže rodbine, njen otac Papučo, ili Samuelov ujak, travar Šimon, razboljeti pa će biti kao što je bilo kad se njena maćeha razboljela i umrla.

Sve su se crnje misli redale u njoj, jedna za drugom i morile joj dušu. Trzala se noću u snu kao kakav teški bolesnik i budila, ustravljena i oznojena, svaki čas. Od nespavanja, od tih briga i od tog neprestanog strahovanja došlo joj je lice sasvim tanko i blijedo, a modri kolutovi ispod očiju bivali su sve dublji i tamniji.

- Ma šta je to s tobom? Što si oborila tako glavu? – zasretavala je tja Beja često djevojku, hvatala je za ramena i drmala, pa onako široka lica materinski ružila.

- Za Boga miloga, znaš li da nevjesta mora od radosti sva da sja? Da sja kao sunce! Jest, upravo kao sunce! Eh, da si ti vidjela, draga moja, kako sam ja bila radosna pred svoje vjenčanje! Jurila sam po avliji i po kući kao luda. Smijala se, pjevala i vrištala. I sve je vrištalo sa mnom. Jest, moja Saruča, ništa se ne čudi. Sve su nevjeste takve. I treba takve da budu. Jednom se to događa u životu, jednom, draga moja! Nego daj, trgni se, razvedri to lijepo svoje čelo pa da ti zapjevam svatovsku pjesmu i da mi budeš kao što pjesma o nevjesti kaže. Ajde, Saručo, ajde, moja dobra djevojko, de, nasmij se, zaraduj se i slušaj, evo ovako će ti tja Beja da pjeva na dan vjenčanja. Ovako! Slušaj.

Saginjala se tja Beja, dohvatila kakav bilo sud, udarala u njega kao u def i izdizala: „O que relumbror de novia ermosa...“ Pjevala je, ljuljala se i zanosila sama ovom pjesmom, ali Saruča je stajala i slušala, buljila u tja Beju i jedva razvlačila usta u osmijeh. I taj je osmijeh bio tih i bolan.

I još na sam dan pred vjenčanje pokušala je tja Beja da iz Saručinih očiju istjera tugu. Ali uzalud. Vraćajući se kući, cijelim je putem žena zabrinuto mahala glavom i strahovala što će to sa Saručom da bude. – „Jest, jest, nešto će biti s njom. Hoće. Jadnica ona! Tužan, tužan joj je pogled. Tužan i jadan.“

I druge su žene strahovale.

Tmurni oblaci vukli su se nebom kad je osvanuo dan vjenčanja. Bilo je i magle. Blizanice se počeše da brinu gdje će se toliki svijet zbiti ako za vrijeme vjenčanja udari kiša. Ali pred podne odjednom se razvedri. Ne bijaše vjetra, ali se oblaci cijepahu. Ukazivalo se posvuda najprije parče plavog neba,

a domalo sjalo je sunce kao usred ljeta. Oživješe djeca i jurnuše sokacima. Svima se razgalilo u duši.

U kući oca Papuča razletjele se tetke. Trče u kuhinju, tu sa blizanicama spremaju čast. Podgrijavaju jela, izrezuju patišpanje, izručuju slatko u tanjure, tope šećer za baklave, pa opet ulijeću u sobu i pomažu Saruči u oblačenju, dotjeruju joj haljine i neprestano govorenad njom duge i tople blagoslove. Tja Beja se ne miče od nje. Zakopčava joj i otkopčava jelek, namješta kapu, veže joj svilenu vrpcu oko nje i sve navaljuje da se zaraduje, da razvedri lice.

- De se nasmij, Saruča, de!

Saruča sjedi, zagleda se čas u jedan, čas u drugi ćošak.

- O bože, bože, šta li će to da bude sa Saručom! – brine se jednako tja Beja.

U avliji se već skupila gomila žena, djevojaka i djece. Pristižu i muški. Avlijska vrata širom su otvorena. Jedni ulaze, drugi izlaze. Na kraju sokaka čekaju na ham Šaloma. S njim će izbiti i svi ostali.

Oko dva sata po podne pođe poklik od usta do usta: „Idu!“

Žene se uskomešaše. Izvadiše brzo defove ispod svojih šalova, zatreštaše njima i pjesma se zaori avlijom.

Saruča se trgnu, ustade sa sanduka, ispruži glavu i osluhnu. Stajala je tako jedan trenutak, a onda se zanese u stranu kao da će pasti. Brzo je prihvatiše žene i, držeći je u rukama, počeše da je dozivaju.

- Saruča! Saruča! Šta ti je? Saruča!

Saruča nije otvarala očiju.

- Dajte sirćeta! – viknu neka žena uplašeno i stade da joj otkopčava jelek.

Tja Beja je lomila ruke i huktala:

- Gotova je. Gotova! O teško nama!

Svi se smetoše. I bio bi nastao užasan metež i prenio se iz sobe u avliju da se uto starica tja Hanuča ne dogura i odlučno ne prihvati Saruču u svoje ruke.

- Ama za Boga miloga, - umirivala je ova starica žene –nema šta da se snebivate. To je sve od radosti. Ništa joj neće biti. Ništa, sad ćete vidjeti.

Tja Hanuča privi Saručinu glavu na grudi i u taj čas probi se iz Saručinih grudi prigušen, čudan jecaj.

- Samo se isplači, dijete moje! Ništa se ne boj! – tepala je starica tiho gladeći je rukom po čelu. – I ja sam tako plakala na dan svog vjenčanja. I koliko sam plakala! Sve je to od radosti! Od radosti!

Saruča se tresla u staričinom zagrljaju, grcala je i sve se jače privijala uz nju, a kad je zatim podigla glavu, kad je otrla suze iz očiju, iz njih je zablistala živa radost. Primakli su je prozoru. Saruča je sada sva treptala od milja: Jest, danas je dan mog vjenčanja. Ništa se nije dogodilo da ga osujeti! Ništa. I žene su tu, i djevojke, i pjesme se ore i trešte defovi. Evo, i on je tu, on, Samuel, sinjor Samuel, i otac Papučo i ujak Šimon. Svi, svi su tu.

Sve ih je ona čula i sve ih raspoznala po glasu, po kretnjama. I riđi Jakov, njen brat, tu. Evo, sad se upravo okrenuo i gleda nju. O kako mu je pogled vedar i radostan. Kako se osmjehuje. O bože, kako se svi radosno osmjehuju!

Avlija je bila zaista sva u svečanom raspoloženju. Svu gomilu tih ljudi, žena i djevojaka bila je zahvatila neka neobična radost i razdraganost, i sve se kupalo u punom sjaju divnog jesenjeg dana.

Saruča je gledala, slušala, opijala se svirkom, pjesmom i poklicima, a odnekud, kao iz kakvog živog vrela, točila se radost u njeno srce. Obrazi joj se preliše rumenilom, zaigra joj srce i neka toplina zastruja njome.

Evo, to je moja sreća! Došla je, došla! Ništa je nije omelo, ništa! – klicalo je sve u njoj, duša, i ona se okretala, tražila nekog uz koga bi se mogla priviti i kazati mu tiho, šapnuti, kao što duša govori: Jest, došla je, došla je. Metnite ruku na moje srce i slušajte! Slušajte kako sam srećna!

Tražila je očima, gledala po gomili i tada opazi kako joj se osmjehuje tja Beja. Htjela je da pođe k njoj, ali u taj čas joj se za haljine prikačiše nečije sitne ručice. Pogleda i opazi malu Lunu. Brzo se sagnu, uze djevojčicu u naručaj, zakopa svoje lice djetetu pod vrat, i sve riječ po riječ poče da kazuje svoju najdražu molitvu: „O, Gospode Bože, neka je blagosloveno ime tvoje, neka je blagosloveno na vijeke vjekova! Amen!“

Istu molitvu šaptala je i tja Beja gledajući kako Saruča grli dijete.

Pola sata kasnije završavao je ham-Šalom obred vjenčanja. Svečano se ljuljao starac, izdizao čašu i sav u zanosu zatvorenih očiju pjevao posljednju pjesmu. Kad je dovršio i taj psalam, otvori širom oči, upravi ih prema nebu,

kao na posljednju molitvu bez riječi, a zatim prinese vino ustima, gucnu malo i onda kratkim pokretom svoje mršave staračke ruke, baci čašu u budžak. Staklo se sasu u parčad.

- Besimantov! Srećno! – reče starac, a za njim se zaori sa svih strana: - Srećno! Srećno!

U času se sve pokrenu. Nasta urnebes. Zatreptaše snažno defovi, posuše šarene šećerleme, a djeca jurnuše kao pomamna da ih kupe.

Saručine oči bile su pune suza. Jezik joj se zaplitao, grlo stezalo. Zaokružiše je žene pa je maze, grle i tepaju:

- Kerida, Saruča, srećna bila, srećna! – Ona zahvaljuje, saginje se, dohvata im ruke, prinosi ustima, ljubi ih i sve pomišlja da ljubi ruke svoje mrtve majke. O, da joj je sad majka živa pa da vidi sve ovo! Da vidi, pa da ode u kakvu odaju i da se tamo zaključa s njom, da joj se baci oko vrata i da joj kaže: „Majko, majko, srećna sam sad, srećna! Jest, majko, mnogo sam propatila, mnogo, ali sve ću ja to zaboraviti. Sve! I nikad više neću biti ni tužna, ni zabrinuta. Od danas počinje moj novi život, bolji, ljepši i biću odsada druga Saruča, vedra i raspoložena. Zagrli me majko, zagrli, sreća je moja došla. Najzad je došla. A dugo, dugo sam je čekala, jest, draga majko, dugo!“

Gozba je bila bučna. Redale su se zdravice, orile pjesme, praskale šale, ispreplitali se živahni razgovori.

Saruča se osmjehivala, slušala, gledala i gledajući tako sve joj se priviđala neka velika osvođena kapija okićena zelenim vijencima, mirisnim cvijećem, i ta kapija dolazi sve bliže – i na njoj se otvaraju, uz pjesmu i svirku, velika krila, a ona, Saruča, uzali u veliku bašču punu mirisnog cvijeća i zelenila, punu sunca i sjenovitog hlada.

Zanesena tim zamamnim priviđanjima, jedva je Saruča opazila kako joj tja Beja maše maramicom i poziva da poigraju. Ustade lagano, kako to priliči mladoj, pokloni se prema zja Beji, podiže desnu ruku, mahnu maramicom i poigra.

Svi upriješe oči u nju i zapljeskaše rukama. Ori se pjesma, udaraju defovi, a Saruča se ljulja, okreće, naginje se i povija sad na jednu, sad na drugu stranu, i sve lako, bez napora, kao da se jedva nogama dohvata poda. U ruci joj leprša svilena maramica kao živ leptir.

Tog dana bile su Saručine oči lijepe i sjajne.

Sutradan je osvanula u kući nosača Samuela. Bilo joj je neobično, ali nije imala vremena da se odaje razmišljanjima. Sve novi doživljaji nosili su je iz jednog dana u drugi i prve joj nedjelje prođoše kao u snu.

Posjećivale su je žene i gotovo svaki dan bilo je u njezinom sobičku živo i veselo. Razgovor ispremiješan vedrim smijehom nije prestajao. Rijetko je kad koja žena mogla da ugrabi priliku i da kaže: „Stanite sad, da čujemo Saruču. Neka nam ispriča kako joj je i kako se osjeća sad kao udata žena."

Saruča se topila od dragosti kad god bi je ovako upitala koja žena. Crvenila se od nekog stida, obarala glavu, ali se ipak spremala da kaže kako je srećna, zadovoljna, kako joj je dobro, ali nikad nije stizala.

- Ajte, molim vas, - upadala bi uvijek koja druga žena – šta treba da nam kazuje. Pogledajte joj u oči pa vam je dosta. A nije ni čudo. Kako da joj ne bude dobro. Istom udata! E, kad se sjetim onih mojih dana! Ej, ej ... Zar nije tako?

- Ajte, kao da se i sad ne provodite! – zagraktale bi druge žene obješenjački, i sobičak se ponovo punio smijehom i razgovorom.

Nosač Samuel vraćao se s posla čim bi pao prvi mrak.

Išao je žurno i dolazio kući raspoložen i nikad praznih ruku.

- Gledaj, Saruča – javljao se još s vrata. – Gledaj!

- O kako su krupne! – čudila se Saruča i pružala ruke za jabukama kao kakvo srećno dijete.

I tako prođe šest nedjelja.

Istom krajem drugog mjeseca urjeđaše žene da dolaze Saruči, i njen sobičak poče lagano da se smiriva. Svakim je danom bilo sve manje buke u njemu, dok se najposlije sasvim ne smiri.

Sad nastaje tih i miran, onaj pravi život – kazala je Saruča u sebi kad se prvi put našla tako sama u kući. Dosta je bilo one vreve. Sad ću da uredim i najmanju stvarčicu u kući, da bi nam bilo lijepo u njoj, kako njemu mom sinjor Samuelu, tako i meni.

Čim bi smirila svagdanje poslove, otvarala bi oba sanduka, uzimala zavežljaje, razvezivala ih, prebirala i vadila poderane haljine i redale sve po minderu, po podu, spremala konac, igle i makaze, pa onda sjedala da strpljivo sve do prvog mraka izrezuje i prišiva zakrpe. U nosača Samuela, kako dugo nije bilo domaćice u kući, bilo se nakupilo mnogo prnja, i Saruča se odlučila da sve to što prije uredi, opere, iskrpi i složi.

Radovala se tom poslu kao nečem što će uvećati njenu sreću i u njenu kuću unositi sve više radosti.

U tom poslu zateče je i zima.

Saruča je tada bila najsrećnija. Dok je vatra pucketala u peći, a napolju padao gust snijeg, ona je sjedjela kraj prozora i šila. U sobičku je bilo tiho. Samo su se katkad čuli koraci kad bi gore komšinka Anula prelazila iz kuhinje u sobu.

A bilo je dana kad bi se cijela kuća i avlija toliko utajili da je Saruča, sjedeći za svojim krpama, mogla čuti otkucaje svog rođenog srca. I ona ih je čula, a često satima slušala kako otkucavaju tiho, lagano, u sve jednakim razmacima, i na njih nizala svoje misli. Sjećala se svih radosnih događaja od vjenčanja pa sve do današnjeg dana i radovala se danima što dolažahu. Zanosila se kako će za idući subotnji praznik prirediti ovo i ono (sve neke sitnice) i kako će valjano obaviti prvi put u svojoj kući veliko spremanje za blagdan Pesah u rano proljeće.

Snivala je kako će sobičak i kuhinja sjati od čistoće i urednosti na taj praznik, i kako će ona obući svoju novu haljinu pa ići u posjetu ocu Papuču, ženi travara Šimona, rodicama i drugim tetkama.

Redale su se misli, sve vedre, lijepe i nizale u sjajnu nisku, kao biser do bisera. Jednog dana, gotovo iznenada, iskrsnu jedna čudna i teška misao te se kao veliko i crno strašilo ispriječi ispred Saruče i presiječe joj dah. Nasta još veći tajac u sobi, ali se ne čuše više mirni i toliko sređeni otkucaji Saručina srca. Bijaše ih posve nestalo jedan čas – jednu vječnost – a kad se opet javiše, ne bijahu to više otkucaji mirni i odmjereni, nego čas krupni, teški i ispreturani, koji su teško zatresli Saručine grudi – čas opet sitni i toliko brzi da su se gotovo sustizali. Saruču zabolje od toga u grudima, kao da su je igle probadale. Uhvati se za srce. Bijaše sve problijedjela i gotovo se ukočila. Krpež joj pade s krila, a pogled joj se pribi za neku malu zgužvanu krpu na podu.

Dugo je zurila u nju, a kad se pokrenu da je dohvati, promuca tiho kao da nekom nešto objašnjava: „Pa, jest... jest... ono deset dukata treba dati sinjor Samuelu, treba – svejedno što ih je on onako ljutito odbio da primi. Bilo je ugovoreno. I treba, treba mu ih dati. Jest, treba ...treba ... Dužni su mu ih. Dužni. Alo ko, ko će mu ih dati? Ko? Riđi Jakov? On i ne misli da smo ih ostali dužni. Ne misli ni otac Papučo, jer njemu se čini da je dosta što je dao sat sa srebrnim lancem. Ali ja znam da to nije dosta. Nije. Dabome da nije. Dukate mu valja dati. Dukate!“

Saruča se s mukom podiže sa svog sjedišta te poče da hoda po sobi. Išla je od jednog ćoška u drugi. Kao da je tražila da s nekim o tom porazgovori, okretala se amo-tamo. Najzad se zaustavi i polako se opet spusti kraj svog krpeža pa sva žalosna, kao da priznaje neki teški grijeh, uzdahnu: - „Ah, Bože, Bože, - pa ja mu ih moram dati. Ja, niko drugi već ja. Ali kako? Kako? Odakle?“

Ova čudna i teška misao nije od tog časa napuštala Saruču. Uzalud je pokušavala da je odbaci kao ludu i besmislenu, ona joj se nametala sve iznova. I nije prošlo mnogo dana, te se Saruča čisto plašila da nosaču Samuelu, svom mužu, pogleda u oči. Bojala se da će u njima naći prijekor što mu već ne vraća taj dug. Jer on čeka da mu vrati ono deset dukata, jer ona je dužnik, ona i niko drugi!

Bila je sva nesrećna i tukla se u prsa. Kako će jadnica da vrati tolike pare? Deset, deset dukata! Odakle da ih uzme? A mora ih vratiti, jer treba da razvedri čelo sinjor Samuela, treba da vrati mir u svoje srce, sreću u svoju dušu, sreću koju je jedva našla, a koju će, evo, da izgubi opet, a ovaj put sigurno zauvijek.

- O Gospode Bože! – vapila je, a srce joj se grčilo.

Nosač Samuel bio je u vrijeme zaista nešto nabrao čelo. Trla ga je neka briga. Iz dana u dan bivao je sve zamišljeniji, ćutljiviji.

Saruča ga je, ulazeći iz kuhinje u sobu, često nalazila kako sjedi na minderu i bulji preda se i sve nešto razmišlja. Nekad joj se činilo kao da nešto gunđa. Vratila bi se tada brzo u kuhinju, zaustavljala dah, prislanjala uho na vrata i slušala. Dugo ne bi čula ništa, nego samo kako joj u uhu nešto zvoni, šumi i buči, ali domalo njoj se pričinjalo kao da iz tog bučanja razabire kako sinjor Samuel nekoga psuje. Jest, psuje – psuje njenog brata, riđog Jakova. Psuje ga, naziva ga crvenom pijandurom, propalicom, a onda, okrećući se na drugu stranu, počinje da grdi njenog oca Papuču i nju. Grdi ih teškim, strašnim riječima: - „Šta je? – izdire se na njih – koliko ću ja još čekati da mi vratite ono deset dukata? Jest, ono deset dukata! Nego što vi mislite! Dužni ste mi to, dužni i još kako! Objesili ste mi sat sa srebrnim lancem oko vrata i mislite da je to dosta. Ali nije to dosta. Dukate ja tražim, dukate! Ko je uzeo ženu bez para? Ko? Ako mi ih nećete vi da vratite sinjor Papučo, onda ih mora vratiti Saruča. Ona! I čekaću još koji dan, ali više neću. Četvrti je ovo mjesec kako čekam. Četvrti! I dosta je tog čekanja.“

Uvjerenoj da sve ovo govori Samuel, Saruči se ledilo srce. Ali je svejedno sve jače pritiskivala uho na sobna vrata, ne bi li razabrala još koju

njegovu riječ. Istom kad bi se umorila, vratila bi se u sobu, sjedala negdje u ćošak i strpljivo čekala kad će sinjor Samuel početi grditi.

Ali se sinjor Samuel nije micao. Mirno je sjedio, ćutao i gledao preda se. Saruča se čudila što ćuti, razmišljala mnogo o tome i zaključila da se on sve nada da će mu ona sutra ili prekosutra sigurno prići i predati dukate.

- Odakle, odakle da ih uzmem i da mu ih dam? – vapila je Saruča i stalno se mučila, kontala i smišljala kako da smogne te pare. Dugo je trebalo, ali ona je najposlije smislila šta treba da čini i proživljavala je sve to do u najmanje sitnice: eto, ići će da radi po bogatim kućama, da trese ćilime, da riba podove, da pere rublje i suđe, da pomaže u teškim i grubim poslovima i sve što bude zarađivala, slagaće paru na paru. Posla će se naći. Treba samo da odedo koje bogate sinjore i da se ponudi. A radiće ona kao rob. Bogate sinjore biće njome zadovoljne i plaćaće je dobro, a oni će brzo skupiti svih deset dukata i doći će dan... dan...

Sjedeći na hrpi prnja i prišivajući zakrpu na zakrpu, snivala je Saruča samo o tom svom radu po bogatim kućama i o zaradi koja se brzo pretvara u žute zlatne dukate. Snivala je kako je najprije našla posla kod sinjora Behare, a onda kod sinjora Beje i još kod nekih drugih bogatih žena. Sve joj one daju posla, jedne petkom, druge ponedjeljkom, treće drugim danima i svake večeri ona zavezuje po nekoliko sitnih parica u kraj svoje marame, veže ih čvrsto u čvor, a čvor biva sve veći i čim naraste do veličine šake, ide ona krišom do sarafa Salamona, otvara vrata na magazi, prilazi tezgi, razvezuje čvor, istresa pare na tezgu i traži za njih dukat. Stoji Salamon, navlači naočare, prebrojava sitnež, slaže kamarice, pa onda lagano otvara gvozdenu škrinju, vadi iz nje neku tešku kutiju, otključava je, uzima sjajan nov dukat i brižljivo ga daje njoj, Saruči, a ona ga brzo zavezuje u drugu bijelu maramu i sva trepti.

To je prvi dukat.

Saruči je nestajalo daha.

- O Gospode Bože, blagosloveno da je tvoje ime! – šaptala je sjedeći kraj dronjaka i sve dublje tonula u te svoje zamamne snove. I maštala je dalje: prolazi jedna nedjelja, druga, treća, i ona zavezuje u bijelu maramu opet jedan dukat. I tako sve redom, jedan po jedan. Tako je najzad i deseti u njenoj ruci. Čvrsto je stiskala šaku i žurno se vraća kući; kod kuće vadi iz sanduka bijelu maramu, razvezuje čvor, reda dukate na dlanu i čeka. Čeka da njen Samuel uđe u kuću. Čim uđe, stupiće pred njega, pružiti mu dukate i kazaće: - „Evo vam ono deset dukata što smo vam ostali dužni, sinjor Samuele! Uzmite ih i

oprostire što ste tako dugo čekali, oprostite!“ Sinjor Samuel će raskolačiti oči, uzeće dukate, gledaće u njih, a usta će mu se razvlačiti u osmijeh, kakav ona još nije nikad vidjela u njega. Pa će uzbuđeno, dobroćudno i zadovoljno reći: „Ne smeta, ne smeta ništa što sam čekao, ništa, moja Saruča! Ništa se ja ne ljutim. Ništa!“ Premetaće dukate iz ruke u ruku i nastaviće: „Ajde, ajde moja Saruča, ajde da sad lijepo večeramo, daj šta je bog dao, da slatko pojedemo pa da legnemo. Ajde, draga Saruča, ajde kerida mia!“

I oni će sjesti, večeraće, a za večerom će se sinjor Samuel raspričati, i u svoje pričanje sve će uplitati tople i slatke riječi: „... znaš, Saruča mia, gledaj, kerida mia! ...!“ a njeno će srce treptati od radosti i biće opet srećna kao što je bila ona prva dva mjeseca poslije vjenčanja ...

Sanjala je tako Saruča i sva se gubila u tim varljivim snovima. Spuštala je krpež u krilo, zagledala se u vršak svoje igle, a oči joj blistale od sreće. Ali kad bi se prenula iz tih sanja, našla bi da je sve to samo nedostižan san, i tada bi se šćućurila na sjedištu i sva se skljokala u se. Doduše, što se posla i zarade, to joj nimalo nije izgledalo ni toliko teško, a još manje neprovedivo. I nije ona zbog toga bivala malodušna. Bio je to drugi razlog. Trebalo je da ide da radi, a da njen sinjor Samuel ništa o tome ne zna, jer kad bi znao da ona radi i zarađuje, morala bi mu svake večeri da predaje zaradu, i tada ne bi mogla da slaže paru na paru, ne bi mogla da sakupi svih deset dukata na jednu gomilicu pa da ga, dajući mu sve odjednom, obraduje onako kako je to ona u svojim snovima zamišljala. I ne samo to što ga ne bi mogla toliko obradovati, nego, dajući mu zaradu na parče, ne bi se znalo da mu dug vraća i nikad se radost ne bi više vratila u njeno srce. Nikad! A tu radost, tu radost treba da vrati. Da vrati po svaku cijenu.

Bila je očajna. „O Gospode, šta da radim?“ Šta?“ – vapila je i kao što je uvijek činila kad se obraćala Bogu, metala je ruke na prsa i zatvarala oči.

Dani su joj prolazili sporo. Išla je svojim polusestrama, tetkama i komšinkama da malo razvedri dušu, ali ni kod njih nije mogla ni za trenutak da se oslobodi svoje brige. Najteže joj je bilo kad je pomišljala da će i Pesah, taj praznik oslobođenja, proljeća i radosti, dočekati u toj muci.

Dva-tri puta sanjala je da je njen brat donio dukate. Od radosti svaki se put probudila a onda proplakala kad je vidjela da je to bio samo varljiv san.

Gledajući i dalje kriomice (kako je to bila sad navikla) nosača Samuela, nalazila je da on iz dana u dan sve više mršti čelo. Našla je i da se od nekog vremena zaustavlja u avliji, kad se uveče vraća kući, i da se tu dugo i sipljivo

iskašljava, i vjerovala je da to čini namjerno, kao da joj time hoće da kaže: „Slušaj, slušaj, ženo, kako kašljem, a kašljem jer se mučim kao niko na svijetu. A da mi vratite ono deset dukata, imao bih odakle da kupim hljeba i sira za ručak i za večeru, i ne bih se morao svaki dan da mučim po ovoj studeni i lapavici, i da se povijam pod teškim teretima i još težim vrećama."

Saruči se grčilo srce.

Jedne večeri, dok se ovako iskašljavao, javila se odozgo sa basamaka komšinka Anula. – „Hoćete li da vam snesem malo meda, sinjor Samuele?" – pitala je žena.

- Hvala vam, ne treba!" – rekao je nosač Samuel i brzo ušao u kuću.

Saruča je taj razgovor slušala i čak je vidjela kako je Samuel čudno odmahnuo rukom, a sutradan joj se navratila ista Anula i rekla da kupi deset drama meda, pet drama karanfila i da sve to pomiješa, uzavri i da daje Samuelu svako jutro po kašiku. – Vidiš, vidiš da ti je sinjor Samuel bolestan, snužden i zabrinut. A kažem ti, za deset dana prestaće mu kašalj i čovjek će se razvedriti! – uvjeravala je Anula i tjerala Saruču da odmah ide po droge.

Saruča je duboko uzdahnula. Sjela je na minder i odlučivala se. Odlučivala se dugo. Onda se odjednom brzo diže, uze šal, umota se i ispade na ulicu. Vratila se zadihana, ali nije kupila meda ni karanfila. Bila je kod oca Papuča i molila da joj kupi ribe.

- Šta će ti riba? Nije praznik! – čudio se otac Papučo. Saruča nije popuštala. Otac Papučo počešao se iza uha i kao da se nečeg prisjetio, promuca: - A, tako – tako... pa dobro, dobro, kćeri, spremiću ti dvije tri sapače! Ajde ti kući i ne brini se.

I spremio je. Saruča je pripremila lijepu večeru, umila se, počešljala, uredila. Obukla se čak kao da je subota ili praznik.

Kad se nosač Samuel pojavio na avlijskim vratima, Saruča je izišla pred njega, uzela mu zavežljaj iz ruke, skinula mu brižno s ramena mokru vreću i ušla za njim sva u silnom uzbuđenju u kuću.

Još na vratima namirisao je nosač Samuel ribu.

- Odakle riba? – upitao je i obradovao se.

- Spremio otac Papučo – odgovorila je ona vedro, a kad uđoše u sobu, ona ga ponudi da sjedne, da se odmori, donese malu bočicu, natoči čašicu rakije i stojeći nasred sobe nastavi: - Slušajte, sinjor Samuele, hoću da vam

nešto kažem ... – Saručin je glas podrhtavao, ali je bio pun neke vedrine i osjećalo se po tom glasu, po njegovoj vedrini, da će nešto reći što će čovjeka ugodno da iznenadi.

Samuel je pogleda i sad istom opazi kako se obukla, umila i uredila. Sav se smete. Nešto se toplo razli njegovim prozeblim tijelom. Vidjelo se da je naslućivao šta će mu Saruča kazati i kao da je već odavno i čekao da to ona kaže. Iskapi čašicu, ustade, blago se osmjehnu i polako promuca: - Pa ajde, da čujemo, šta mi to imaš da kažeš. Ajde, govori! Saruča mia!

Naćulio je uši i po običaju prišao peći da ugrije ostudnjele ruke.

Saruči udariše plamenovi u obraze.

- Odlučila sam, - reče ona radosno – odlučila sam, sinjor Samuele, da idem da tražim posla po bogatim kućama; da tresem ćilime, da perem rublje. Hoću i ja da radim i zarađujem. Hoću i ja da donesem kući koju paru. Hoću da vam olakšam, da se ne mučite više ovako. Znam ja da su vam moji ostali dužni ono deset dukata, pa hoću da vam ih ovako vratim. Hoću ...

Saruča je htjela sve lijepo da mu obrazloži. Htjela je već ovim razgovorom da izravna jedan dio tog nesrećnog duga i da tako odagna tešku moru koja je tištala jednakom težinom njeno i njegovo srce. Htjela je da razvedri svoju i njegovu dušu i da vrati radost u svoju kuću. Sve je to htjela, ali nije stigla. Njene riječi kao da su ujele nosača Samuela za srce. Naglo se okrenu i ošinu Saruču dugim, oštrim pogledom.

Saruči zapeše riječi u grlu. Šta li je to, zaboga miloga, rekla te se sinjor Samuel toliko naljutio? Šta? Naprezala se da se sjeti, a tada je opet trže glas nosača Samuela:

- Kakvi dukati? Šta buncaš, ženo? – govorio je nosač Samuel odsječno i teško. – Kakav dug? – Niko meni nije ništa dužan. Jesi li čula? Niko! I ne treba da ide i da radi za mene. Niko! Radim ja i zarađujem. I zarađujem dosta. I donijeću ja u kuću sve što nam treba. Sve! Ti o tome ne vodi brige. Ja sam domaćin. Ja! – Hodao je nosač Samuel, ispravio se, a odna se najednom okrenu i nastavi sve riječ po riječ: - Jest, ja ću donijeti u kuću sve što nam treba. Ja! Ti se ne brini. Ti se brini za kuću i da mi rodiš sina! Sina! Ništa ja drugo ne tražim od tebe. Ništa! Jesi li me razumjela?!

Sobičak je odzvanjao.

- Sina?

- Sina!

Saruča se uhvati za glavu a kroz nju joj, kao svjetlica prođe misao: „Jest, ovo je četvrti – peti mjesec, a moja je utroba još uvijek bez blagoslova. O Gospode Bože!“

Nosač Samuel je skinuo mokre cipele, bacio ih za peć i sjeo.

- Donesi da večeramo – rekao je, otvorio molitvenik i počeo da se ljulja.

Večerali su ranije nego obično. Nosač Samuel žvakao je dugo svaki zalogaj i klimao glavom. Jela je i Saruča, ali jedva je gutala zalogaje. Ostajali su joj negdje pod grlom i davili je.

Te večeri nije se više čula nijedna riječ u kući nosača Samuela. On je legao odmah po večeri, a Saruča je pokupila suđe, otišla u kuhinju i sjela na sanduk.

Sjedjela je, držala ruke u krilu i buljila preda se. U glavi joj je bučalo. Hiljade misli preturale su se jedna preko druge. Bila je sva skršena. Da izađe u avliju na stude, pa da se protrlja snijegom po čelu i po sljepoočnicama, činilo joj se da bi joj od toga odlahnulo. Dva puza je pokušavala da se digne, ali nije mogla. Nije imala snage ni ruke da pomakne s krila.

Gledala je nepomično u jedan prazan lonac. Tada se počne lampa da gasi. Podrhtavao je plamičak, izduživao se i najposlije se otkinuo i utrnuo. U kuhinji zavlada mrak, a stravična tišina ispuni taman beskraj.

Saruča se pomaknu: „Jest to, to je moj dug“ – uzdahnu bolno pa se malo pomalo ispravi. Opruži ruke i stade da napipava sobna vrata. Tapkala je prstima, klimala ružno glavom i govorila: - To, to je moj dug, i maloprije je sinjor Samuel mislio da ću mu najaviti tu radost. „Ajde, da čujem, ajde govori!“ – mucao je od uzbuđenja i treptao od sreće. A ja? Šta sam mu ja, grešnica, rekla? Šta? O Gospode Bože!

Sasvim potištena, klonula i puna neke nemoći, otvorila je vrata i ušla u sobu. Dopuzala je na koljenima do svog ležaja i legla.

Ležala je, ali nije mogla da zaspi. Te noći rodila se u Saručinoj duši nova briga: - „Gospode, hoćeš li mi blagosloviti utrobu? Gospode, budi mi milostiv!“ – govorilo je nešto u njoj, ali njene usne nisu se micale – toliko je bila umorna, umorna kao mnogi koji se bore za maličak sreće u životu, a sreća im izmiče sve dalje.

(Isak Samokovlija, *Nosač Samuel i druge priče*, Civitas Sarajevo, 2004. godine, str. 39-58)

Isak Samokovlija

BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA

Isak Samokovlija bio je bosanski ljekar i pisac. Rođen je 03. septembra 1889. godine u Goraždu, a umro 15. januara 1955. godine u Sarajevu.

Lični život

Samokovlija je rođen u sefardskoj porodici (porodica španskih jevreja) u Goraždu u Bosni i Hercegovini u doba austro-ugarske okupacije. Otac mu se zvao Moša, a majka Rifka. Isak je rastao sa sestrom i četiri brata. Dobio je ime po djedu, zvanom Isak ben Moše, koji je po zanimanju bio trgovac. Tokom života živio je u Goraždu, Fojnici i Sarajevu.

Njegovi daleki preci protjerani su iz Španije 1492. godine, kao i svi ostali tamošnji Jevreji, ediktom španskog kralja Ferdinanda II i kraljice Izabele. Tada članovi porodice Baruh prešli su dalek put u potrazi za novim mjestom za život. Porodica baruh zaustavila se malom bugarskom gradiću Samokov. Bavili su se trgovinom. Poslije vijeka od naseljenja Samokova, dva brata iz ove porodice, pošto su im životni uslovi postajali sve teži, odlučili su svoju sreću tražiti dalje.

Dolaze u Travnik oko 1860. godine i ostaju da grade život u Bosni i Hercegovini. Tu su dobili prezime Samokovlija, po bugarskom gradiću iz kog su došli.

Isak Samokovlija oženio se djevojkom iz Beča, po imenu Heda (Hedda), koja je izučavala krojački zanat. Heda i Isak imali su troje djece: Mišu, Mirjanu i Rikicu.

Volio je prirodu i tu ljubav prenosio je na svoju djecu. Učio ih je da vole ljude, bez obzira na njihove razlike. Djeca u početku nisu voljela njegovo pisanje, zato što bi se zatvarao u sobu gdje ga nisu smjeli ometati, ali kasnije postali su svjesni važnosti njegovog rada i svega dobrog što proizilazi iz njega. Kao odrasli ljudi, postaju preponosni na svog oca. Svom djetetu u spomenar napisao je poruku koja mnogo govori o njemu i njegovom shvatanju života:

„Šta da ti napišem u tvoju knjigu uspomena? Da si moja radost, to znaš. Uči i sabiri znanje što više možeš jer u znanju je mudrost. Čitaj dobre knjige pa ćeš upoznati život i ljude. Voli prirodu, uživaj u zlatnoružičastim zalascima sunca, tu češ imati mnogo lijepih časova. I voli ljude, ne gledajući njihov imaovinski status, njihovo obrazovanje, njihovu religiju i nacionalnost. Ima toliko dobrih ljudi. I ostani moja radost. Tata."

Bio je saosjećajan i brižan čovjek, poznat po svojoj nesebičnosti, dobroti i pružanju pomoći svakom kome je ona trebala. Stekao je ugled, kako ljekara, tako i pisca, a i poštovanje i ljubav svojih savremenika. Družio se sa poznatim umjetnicima toga vremena. Jedan od njegovih prijatelja, poznati slikar Mario Mikulić, o Samokovliji je napisao: „Bio je crnomanjast, ne mnogo visok, a iz očiju mu je zračilo povjerenje u ljude. Ponekad, preko tih očiju koje su, rekao bih, očinski gledale na ovaj svijet, kao neki oblak prešla bi tuga. Imao bi običaj da kaže iznenađen: „Kako?! To ne može biti" i nastavljao svoj zatreptali pogled iza koga biste stali u poštovanju i uvjerenju da ste se obratili pravom čovjeku kome je na srcu briga za ljude i njihov rad. Svoju ljubav za ljude nije kalkulisao ni u kakve ambicije, ona je prosto bila sastavni dio njegovog života. Takvog sam ga i upoznao i zavolio ..."

Umro je u 65. godini života. Sahranjen je u starom jevrejskom groblju na padinama planine Trebević, blizu Sarajeva.

Njegova smrt iznenadila je mnoge koji su ga poznavali. Meša Selimović je tada optužio zajednicu, koja se po njegovom mišljenju, odnosila nemarno prema liku i djelu čovjeka koji je toliko pridonio bosanskohercegovačkoj književnosti.

U Goraždu se tradicionalno održava manifestacija „Dani Isaka Samokovlije – Sunce nad Drinom", u koju su uključeni i gradovi Fojnica i Sarajevo. Jedna osnovna škola u Sarajevu nosi njegovo ime.

Ljekar

Nakon završene osnovne škole Samokovlija je otišao u Sarajevo kod majčine sestre, gdje je pohađao srednju školu, Prvu gimnaziju, zajedno sa Ivom Andrićem. Onda se preselio u Beč, gdje je studirao medicinu, kao stipendista Kulturnog društva „La Benevolencija".

Radio je kao ljekar u gradovima Goraždu i Fojnici od 1921. do 1925. godine, prije nego što se 1925. godine zaposlio za stalno u Sarajevskoj bolnici „Koševo".

Na početku Drugog svjetskog rata bio je šef jednog odjela u bolnici „Koševo". U aprilu 1941. godine otpustili su ga iz službe, kao sve ostale Jevreje. Morali su nositi žutu traku sa Davidovom zvijezdom. Nacisti su tako obilježavali Jevreje tokom rata.

Kada je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, bio je u zatovru po nacionalnom osnovu. Iz zatvora su ga poslali u izbjeglički logor u Sarajevu na Alipačinom mostu. Godine 1945. u proljeće, uspio je pobjeći iz logora. Krio se sve do završetka rata. Tada je mobilisan kao ljekar koji se borio protiv epidemije tifusa.

Strahote koje je u logoru i tokom rata doživio ostavile su dubok trag na njegovu ličnost, govorili su tome ljudi koji su ga poznavali. Tako od veselog i pričljivog čovjeka, postao je povučen, zamišljen i jedva je progovarao.

Dobar dio svoje karijere proveo je kao seoski ljekar. Smatran je velikim humanistom. Prelazio je dug put po seoskim tajgama, čak i jahajući na konju.

Samokovlija spada u grupu ljekara koji su u isto vrijeme bili i pisci. Trebalo je puno vremena i žrtve, kako bi se ove dvije karijere uskladile. Vrlo vješto je obrazložio način sinhronizovanja ova dva prestižna zanimanja:

„Vremena nisam imao mnogo, jer sam bio zauzet kao ljekar. Radio sam u ambulanti i poslije podne vodio privatnu ordinaciju. Zato sam uglavnom najviše pisao noću. Kad bih završio medicinske poslove, bacio bih se na književnost. A to je za mene bilo najveće uživanje. Volio sam da pišem i volio sam stvari koje pišem, doživljavao ih. Ali držao sam ih suviše dugo u ladici i nije mi bilo stalo da ih štampam. Ja sam imao teme, imao sam ljude, pa sam htio da dam te ljude, da kažem nešto o njima u pripovijetki."

Njegov ljekarski poziv uticao je mnogo na njegov literarni rad. Tako je kao ljekar, sagledavao ljude u raznim situacijama: u boli i radosti, njihovo

rađanje i umiranje; što je predstavljalo njihovo stalno isprepletanje. U mnogim njegovim pripovijetkama zabilježene su razne ljudske sudbine, one iste sa kojima se suočavao kao ljekar.

Karijera pisca

Isak Samokovlija prevodio je djela jevrejskih autora. Jedno vrijeme, u početku književne karijere, pisao je članke za časopis „Jevrejski život".

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, bio je na raznim dužnostima u bosanskim i jugoslovenskim književnim krugovima. Od 1948. do 1951. godine uređivao je časopis „Brazda", a zatim, do svoje smrti bio je urednik izdavačke kuće „Svjetlost".

Samokovlija je pisac književnih djela sa bosansko-jevrejskom tematikom. Na njegov rad veliki uticaj imale su rijeke pored kojih je odrastao. To se najbolje oslikava u pripovijetki „Sunce nad Drinom".

Takođe, u njegovim djelima često se ističe motiv tragedije koja je zadesila njegov narod. Još neki od motiva njegovog književnog stvaralaštva su prolaznost, postojanje, ništavilo ... Kroz pisanje postavlja filozofsko pitanje suštine. Maestralno navodi čitaoca da mu se ukaže pitanje: „Ko je zapravo siromah?"

Za objavljene pripovijetke dobijao je pozitivne kritike od velikih pisaca kao što je Ivo Andrić ili Meša Selimović. Književni pravac mu je realizam. Pisao je o svom narodu i njegovim mukama. Gledao je na pisanje kao na vrstu duga prema svom narodu.

Njegova prva pripovijetka „Rafina avlija" objavljena je 1927. godine u izdanju „Srpskog književnog glasnika". Junak pripovijetke je siromašni Jevrej Rafa koji živi od milostinje. Ova pripovijetka predstavlja simbol borbe nad mržnjom. Njom pisac nastoji da razbije predrasude o Jevrejima kao isključivo bogatom narodu.

Dvije godine kasnije izašla je njegova prva zbirka pripovijetki „Od proljeća do proljeća". Kroz ovu pripovijetku opisao je život siromašnih sarajevskih jevreja: zanatlija, nadničara, običnih radnika. Kao pisac uspijeva da pronikne u sami srž jevrejske duše. Izdavač je bila „Grupa sarajevskih književnika".

Godine 1932. u Narodnom pozorištu u Sarajevu izvodi se drama „Plava Jevrejka", koja je skrenula veliku pažnju javnosti. U ovoj drami bavio

se pitanjem grijeha, odnosno morala, gdje prikazuje život jevrejske porodice i njihovo razumijevanje života, što je do tad bila potpuna nepoznanica za ljude nejevrejske nacionalnosti. Priča je zasnovana na ljubavi između Jevrejke i Srbina.

Nekoliko njegovih priča ekranizovano je kroz televizijske filmove. Po njegovoj knjizi „Hanka" napravljen je istoimeni film u režiji Slavka Vorkapića 1955. godine. Za života nije uspio da pogleda film.

Kada se „Hanka" pojavila na pozorišnim daskama, naprosto je predstavljala nešto novo, neočekivano u pozorišnom životu Sarajeva. Umjetničku pažnju pisac je usmjerio na ljubav i strast između dvoje ljudi, koja je toliko jaka, da se nije mogla razumom zauzdati.

Pored pomenutih izdanja, njegova najpoznatija djela su: „Nosač Samuel" (1946. godine) – što se smatra i njegovim najboljim djelom, „Solomunovo slovo" (1949. godine), „Plava Jevrejka" (drama), „On je lud" (drama), „Fuzija" (drama), „Tragom života", „Đerdan" i „Priča o radostima".

Napisao je četiri pozorišna komada: „Plava Jevrejka", „Ratni hljebovi", „Simha" i „Hanka".

Njegova ćerka Mirjana iz snažne ljubavi prema ocu, te velikog ponosa na njegov lik i djelo, otvorila je minijaturni porodični muzej u kome se mogu vidjeti prostorije gdje je Samokovlija pisao i stvorio velik broj svojih pripovijetki.

Ćerka je jedne prilike za pisanje njenog oca izjavila kako je pisao polako i strpljivo. Brisao je i dopunjavao rečenice, veoma uporno, sve dok najzad nije bio zadovoljan napisanim. Rekla je da je u trenucima dobrog raspoloženja, znao da čita svoja djela, kako bi čuo mišljenja ukućana.

Nakon njegove smrti izdavačke kuće „Svjetlost" i „Veselin Masleša", objavljuju „Sabrana djela" Isaka Samokovlije.

Bibliografija

„Od proljeća do proljeća" (1929. godine) „Nosač Samuel" (1946. godine) „Solomunovo slovo" (1949. godine) „Hanka" „Plava Jevrejka" „On je lud" „Fuzija" „Tragom života" „Đerdan" „Priča o radostima".

(www.biografija.org/književnici)

Gost Susreta:
Ferida Durakovic

NEKA BUDE SVE TO

Razgovarala
Šejla Šehabović:

Predstavljam Feridu Duraković, pjesnikinju književnicu, instituciju književnosti u Bosni i Hercegovini. (Ferida: Propala institucija!), to mi je sada rekla Adijata, da je Ferida jedna institucija.

Pošto ja stalno, manijakalno pričam o svom muzeju (Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, *op.ur.*), mi čuvamo svjedočanstva o književnom životu Bosne i Hercegovine u svakom historijskom periodu. Kada budemo pravili zbirke o historijskom periodu u kojem je nastajala kao književnica, javna djelatnica i javna radnica Ferida Duraković, imaćemo mnogo dokaza da je štošta u ovoj državi ne bi nikad nastalo i ne bi se desilo da nije bilo Feride Duraković. A meni je Ferida, budući da je to jedna poštena žena, pripremila komplet program koji treba da vodim o njoj; to vam je pokazatelj da treba zvati književnice na programe i to pogotovo vrijedne književnice iz Feridine generacije, to su žene koje same pripreme bio-bibliografiju i kažu šta ćete ih pitati, tako da ja imam 30%, kao u okviru nastavnog plana i programa, slobode, a ostalo ćemo ispoštovati. Bio-ibliografija obuhvata deset gusto kucanih stranica, pa ćemo mi skratiti, ići ćemo malo na život, a malo i na djelo.

Ferida Duraković rođena je 1957. godine. Osnovnu školu *Ahmet Fetahagić* i jezičku gimnaziju *Pero Kosorić* završila je u Sarajevu, diplomirala na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na Odsjeku za jugoslovenske književnosti i hrvatskosrpski i srpskohrvatski jezik 1980. godine. Između 80. i 86. godine radila je kao prodavačica sladoleda i knjiga, te kao volonterka na Četrnaestoj zimskoj olimpijadi u Sarajevu, zatim kao lektorica u *Oslobođenju*, kao profesorica maternjeg jezika i književnosti u Varešu, Rajlovcu i Sarajevu, kao urednica književnih programa u Domu mladih u Sarajevu, a kao menadžerica knjižare „Valter" radila je od 1989. do 1992. godine. U opkoljenom Sarajevu zajedno sa kolegama i koleginicama dijelila je ratnu sudbinu; s njima je osnovala PEN Centar Bosne i Hercegovine 31. oktobra 1992. godine, kad je izabrana za glavnu tajnicu PEN Centra. Na tom mjestu i na mjestu izvršne direktorice Centra radila je do 2013. godine, kad je otišla u prijevremenu penziju. S kolegama i kolegicama osnovala je i Društvo pisaca BiH 1993. godine, iz kojeg se isključila 2002. godine – ovo je iz oblasti dramske

književnosti. Boravila je na studijskim putovanjima i književnim gostovanjima u Sloveniji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji, Velikoj Britaniji, Iraku, Švicarskoj, Danskoj i Sjedinjenim Državama. Poezija, proza, članci, kolumne i eseji prevedeni su joj na dvadeset i pet jezika. Za svoj rad dobila je sljedeće nagrade: Nagrada književne omladine Bosne i Hercegovine za najbolju knjigu mladog autora 1978. godine, to je bilo vrijeme kad su se žene zvale autori, a ne autorice (Ferida: To je u vrijeme kad si se ti rodila!), nagrada „Svjetlosti" za najbolju prvu knjigu mladog autora 1978, nagradu Fondacije Hellman-Hammet USA 1993. godine, nagrade Vasyl Stus Freedon-to-Write 1999, Žena godine organizacije Biser International 2002, Nagrada Grah za Iliju Ladina 2012. Nominirana je za nagradu Astrid Lingren za dječju književnost 2012. Dobila je prvu nagradu BH Radija 1 za tekst radio drame „Osloni se na mene" 2015. i Nagradu za neobjavljenu priču za djecu Ćopićevim stazama djetinjstva 2018...

A sutra je ZAVNOBiH!

Ferida Duraković:

O da! Dobro veče! Radujem se i beskrajno vam hvala što ste tu. Mislila sam da će biti sedam, osam, devet ljudi, međutim ima vas više, to je meni velika čast i hvala vam što se došli. Da sam na vašem mjestu, ne bih došla. Ja jesam jedan jako zanimljiv stvor, ali u subotu naveče u sedam sati doći u Fojnicu da se sluša Ferida Duraković to je potpuno čudo! Želim da vam čestitam Dvadeset i peti novembar, Dan ZAVNOBiH-a. Ove papire koje ste našli na stolicama, to je moj mali poklon vama umjesto moje pjesme koju sam razmišljala da vam poklonim. Otprintala sam pismo Branka Ćopića Ziji Dizdareviću. To je onaj čuveni predgovor iz njegove knjige *Bašta sljezove boje,* za koju ja mislim da je potpuno glupo smještena u dječju književnost, a posebno ta sintagma „dječja književnost" je bezobrazna i glupa, jer to je književnost za djecu i omladinu. A drugo, ove priče Branka Ćopića smjestiti u dječju književnost je političko samoubistvo onih koji su to uradili. Naravno da pismo nećemo sada čitati, ponesite ga kući. Sadržaj toga pisma ponesite u svome srcu, mislim da se u sadržaju toga pisma sadrži čitava Bosna i Hercegovina.

Želim vam čestitati Dvadeset peti novembar, koji jeste savremeni datum rođenja Bosne i Hercegovine; to je bio samo produžetak državnosti koju smo imali. Ovo ne govorim kao političku propagandu, meni se ova država ne sviđa, ali domovinu volim. Razlika između države i domovine je ogromna. Ja još uvijek volim domovinu Bosnu i Hercegovinu, a državu ne volim uopšte.

Sad ću vam zbog ovoga dana pročitati jedan tekst koji sam napisala 2009. godine u tom, kako to kažu političari, ozračju da vam čestitam Dan državnosti koji sam čestitala u tom tekstu 2009. godine. Vidjećete razliku između tada i danas: razlika je samo u tome što je tada bio sunčan dan, a ostalo domislite sami.

IZVJEŠTAJ O VREMENU U BOSNI I HERCEGOVINI –NA 25. NOVEMBAR 2009, DAN DRŽAVNOSTI

Jutros je u Republici Srpskoj osvanulo neuobičajeno sunčano i toplo vrijeme za ovo doba godine. U Federaciji Bosne i Hercegovine bilo je također sunčano, ali s periodima oblačnosti i s mogućnošću iznenadnih padavina. Putevi u Republici Srpskoj su prohodni, nema zastoja u saobraćaju. Putevi u Federaciji su također prohodni, s kraćim zastojima u saobraćaju na graničnim prelazima.

(Ovdje se na ekranu prikazuje karta takozvane Bosne i Hercegovine, s pažljivo naglašenom linijom razgraničenja dva entiteta; u stvari je to mentalno zabetonirana i gotovo nepremostiva granica jača i važnija od granica između pravih, normalnih država. U stvari, valja podsjetiti da je prije dvadeset godina srušen Berlinski zid i tu činjenicu svi narodi u Evropi slave kao pobjedu demokratije, tj. slave oni kojima je to rušenje donijelo sreću i blagostanje – ali ostali zidovi, manji i trajniji, uzdigli su se zajedno s ratovima i raspadima, i u njih se ugrađuje naša sudbina.)

Sve je u redu u Republici Srpskoj, u sretnijem i bogatijem dijelu tzv. BiH, u tzv. manjem bh. entitetu (a to reci svaki put kad hoćeš iznervirat Njega), spremna je RS da se iste sekunde pridruži Evropi, dok si reko „Srbija" – ali ovi iz Federacije hoće nekakvu Bosnu i Hercegovinu, fuj, Bože mi oprosti i prekrsti se, a i onaj Gregorijan nas zajebava do daske jer je on, zna se, sarajevski zet. A za Sarajevo zna se šta je – Teheran, jašta.

(Na ekranu se na osnovu karte zaista ne vidi da u RS nešto plaho ne valja, da plaho zaudara na Državu Jednog Lica.)

U Federaciji Bosne i Hercegovine, međutim, javljaju da je vrijeme u Bosni i Hercegovini lijepo i sunčano, što je neobično za ovo doba godine, da su putevi u zemlji prohodni i pogodni za vožnju, s povremenim zastojima na graničnim prelazima, mada bi oni koji se zapute prema istoku države trebalo da ponesu lance da ih ne bi iznenadila kakva neočekivana oluja.

(Ovdje se prikazuje na ekranu karta lijepe i velike države Bosne i Hercegovine u njenim historijskim granicama; ne vidi se na toj karti da u tom, tzv. federalnom dijelu BiH nešto plaho ne valja i plaho zaudara, da je čak i Federacija podijeljena i rasturena i nefunkcionalna, da u njoj niko nije sretan osim onog ko ni u hali nije gladan, nego da je

Federacija BiH, tzv. veći entitet u Bosni i Hercegovini, pred našim očima cvjeta i raste, puca od zdravlja i zadovoljstva njenih konstitutivnih... Bošnjaka.)

Sve je u redu u Federaciji, u tzv. boljem dijelu domovine. Samo bi nekako ovi Hrvati trebalo da se ušute i pomaknu, onako kako su se, doduše prilično rado, ušutjeli i pomakli Srbi, pa da se napokon mi, najkonstitutivniji, najstariji, najtemeljniji od svih naroda u Bosni a bogme i Hercegovini, malo raširimo i potkožimo, da već jednom dođemo svoji na svoje, na svojoj zemlji u svojoj vjeri, da svi znaju, a posebno Srbi i Hrvati, da je Bosna majka Bošnjacima... a mere i ostalima koji se tako osjećaju.

U Zapadnoj Hercegovini, međutim, u trećem bh. entitetu, doduše nepriznatom (ali kod nas je sve tako: najbolje i najistrajnije radi ono što zakon ne priznaje, čitaj: kriminal) jutros je također osvanuo lijep i sunčan dan, s povremenim oblačnim periodima prema sjeveru i istoku, dok na graničnim prijelazima vladaju uobičajene gužve jer narod preko vikenda želi skoknuti u svoju domovinu da omiriše hrvatski zrak i potroši smiješne kaemove u svojoj domovini. Njihov glavni grad Mostar radi kao urica: parkovi uređeni, ljudi veseli, vihori se zastava Lijepe Naše, novci od ekonomije idu na zapad, gdje i treba, svi ćirilični natpisi od Neuma do Sarajeva uredno su i po naredbi precrtani (e, da, s ovim Bošnjacima se može dogovoriti jedino to: briši ćirilicu!) A ostalo – pa šta, neka nam se smije svijet što nemamo gradonačelnika, zna se da mi za to nismo krivi – pa kvragu, Federacija BiH je njihova, nije naša! Mi Hrvati smo civilizirani, konstitutivni i temeljni, a kome se to ne sviđa neka ide u Alijino Sarajevo.

U državi Bosni i Hercegovini, međutim, istog tog jutra kada i u Republici Srpskoj i Federaciji BiH, što je gotovo nevjerovatno, osvanuo je lijep i sunčan dan, s povremenim oblačnim periodima i mogućnošću padavina. To je za ovo kako vrijeme tako i vakat vrlo neobično, posebno u ovakvoj vremenskoj situaciji u našoj domovini i otadžbini, i smatra se nekom vrstom indijanskog ljeta, što građani BiH prihvataju s radošću jer to ljeto nije ni srpsko ni hrvatsko ni bošnjačko, pa zato svi, onoliko koliko ih ima, idu na izletišta, u ljetne bašte i na naše malecko more sa svojim porodicama/familijama, prijateljima i rodbinom, i na druženje s komšijama/susjedima i poznanicima, čak usprkos upozorenju entitetskih organa da im prijeti nova gripa ako se miješaju s drugim i drugačijim.

Naglašavamo da su se jutros žene u Republici Srpskoj probudile s nogama dužim za tri centimetra, i bile su oduševljene tom činjenicom. Žene, pak, u Federaciji, digle su se jutros iz svojih postelja s istom dužinom nogu, ali s tri centimetra obimnijim, čvršćim i privlačnijim grudima, koje su jedva dočekale da pokažu svim konstitutivnim i nekonstitutivnim narodima i ljudima na izletištima i šetnicama širom naše domovine. A jutrošnje vijesti iz Zapadne Hercegovine govore da se struk žena u Bosni i Hercegovini smanjio za najmanje tri centimetra, što onu odjeću koju su sklonile u ormar dok ne smršaju čini napokon upotrebljivom.

Ovakve žene, iz svih dijelova BiH, moje žene, koje su uvijek bile za Bosnu i Hercegovinu – ne unitarnu, ne unitarističku, ne nametnutu, nego normalnu, dragu, multietničku, multikonfesionalnu i multinormalnu – takve kakve jesu jer su u svojim snovima o BiH dugih nogu, bujnih grudi i vitkog struka, mogu računati samo na muškarce istih osobina: ***Bosna&Hercegovina Design.*** *O nedostacima će, naravno, suditi EU. I USA uz to. Samo da ne sude ovi iz RS, FBiH i nepostojećeg trećeg blentiteta.*

Najnovija vijest o vremenu:
Sarajevo: Večeras nastupa grupa Zabranjeno pušenje.
Banja Luka: Večeras nastupa No Smoking Orchestra.

Šejla Šehabović:

Ferida se u svojoj karijeri nije baš puno bavila politikom?

Ferida Duraković:

Ne uvijek, ali sam se bavila politikom, jesam.

Šejla Šehabović:

Na koji način?

Ferida Duraković:

Evo ovaj tekst je iz knjige koja je objavljena 2012. godine. Ona nikada nije imala ni svoju promociju, jer je niko nije ni pročitao osim mojih prijatelja i rođaka, a kad recimo na fejsbuku objavim jedan ovakvih tekstova, onda dobijem, što je jako važno za čovjeka koji piše, za čovjeka koji traži reakciju publike, dobijem recimo po sedamsto ili osamsto reakcija, ne samo lajkova neko i upita i komentara itd. Šta hoću da kažem? Ne postoji normalan i pametan pisac ili spisateljica kojih se politika ne dotiče. Ako se pisca ili pjesnika politika ne dotiče, onda s tom poezijom, odnosno s tom književnošću nešto nije u redu. Ja sam doživjela rat u Bosni i Hercegovini; to je, nažalost, centralni i najvažniji komad moga života, jer ja nemam drugi život da bih to poništila. E, u tom ratu sam shvatila koliko moja poezija, prijeratna poezija, za koju ja mislim i dan danas da je jako dobra, može u nekim pjesmama biti proročka, a u nekim pjesmama može biti toliko besmislena u odnosu na život koji nas prati. Dakle, nije da ja volim da se bavim politikom nego je što se politika bavi mnome, pa moram nekako reći: vidim ja da se vi bavite mnome, to jest makar da im dam na znanje da ja to shvatam, da ne izbjegavam.

Šejla Šehabović:

Ferida je mlada žena (Ferida: Haha), ali se dugo bavi književnim radom, znači da je rano počela. Ferida je svoju karijeru počela vrlo uspješno, u vrijeme kada nisu postojale autorice, nego su se one zvale ženski utori (Ferida: Čak ni ženski nego samo autori)... Ženski autor je kao *čovjek vuk* Frojdov, neprirodni sklop dvije različite stvari... Kakva je razlika između autora i autorice kad žena mora da živi paralelno, normalni ljudski život, a ne samo vlastito pisanje?

Ferida Duraković:

Ja se nikada nisam bavila isključivo književnošću. Imala sam svoj lijepi zanat. Znala sam kako da zaradim novac mimo knjiga, od kojih bi trebalo da se živi, pa se ne živi. Tako da nemam tu vrstu egzistencijalnog užasa u kojem se nalaze neke moje koleginice koje su odlučile da žive samo od pisanja. Jer to je neka vrsta samoubistva. Ja ne mogu isto to reći za mnoge svoje kolege pisce, jer oni imaju neki *backup,* u patrijarhalnom kodu, koji nama ženama ne pruža mogućnost da se bavimo isključivo pisanjem. Moram reći, u ovim godinama koje sam napunila, da sam 1992. godine, sa trideset šest shvatila taj ogromni jaz – naravno, tome je pomogao rat – shvatila sam gdje je muško mjesto, gdje je žensko mjesto, i zašto je muško mjesto, i zašto je žensko mjesto tamo gdje jeste, dakle, shvatila sam to u opkoljenom Sarajevu '92. godine, i od te godine pokušavam, ne samo sama sebi, da objasnim neke stvari u životu i da emancipiram vlastito stanje, vlastiti život u odnosu na ono što sam doživljavala prije rata. Ne postoji kod nas veliko priznanje za rad žena koje pišu. Doista, čak i kad žena dobije Nobelovu nagradu, poput Wislawe Szymborszke, koja je dobila Nobelovu nagradu za književnost, posebno za poeziju, to je potpuno nevjerovatno, ili Alice Munro, koja je dobila Nobela za kratke priče – dakle, nešto se mrda tamo negdje u svijetu književnosti, a ovdje kod nas slabo se šta mrda: Čim progovoriš o tome kakvo je stanje, recimo, umjetnica u Bosni i Hercegovini, govorim o likovnim umjetnicama, književnicama, glumicama... sve što postoji od kreativne umjetnosti, shvatim da se situacija njihova nije promijenila! I da je čak i gora, jer se u političkom smislu dešava retradicionalizacija čitavog jednog sistema življenja. Prema tome, umjesto da idemo naprijed, što mislim da je moglo da se desi, mi u stvari idemo unazad: ovo moje „lajanje" je svaki put manje uspješno i svaki put mi napravi po jedno četiri-pet neprijatelja, jer ja pričam ono što ne treba da se priča, ali imam dovoljno godina da s velikom radošću pričam, i jedva čekam da mi neko kaže da je protiv toga. A kad sam počela o tome da pričam,

onda su muškarci počeli govoriti da sam frustrirana – govore i danas, ali to mene sad nije briga! (Šejla: A šta bi tome falilo, zašto normalan čovjek u jednoj zemlji koja se raspada, u kojoj nam je život u opasnosti ne bi bio frustriran, šta je u tome loše?) Moja frustracija je izazvana nečim drugim, a ne muškim reakcijama na moj život, na moju književnost, na moj način izražavanja, na moj način pisanja, na sve što ja podrazumijevam... Svaki put kad govorim, nikad ne pomislim da govorim samo za sebe, i nikad ne mislim da sam ja to počela, jer prije mene su bile, u književnom smislu, pjesnikinje, koje su čak zaboravljene... Ali ako ćemo pošteno, nismo mi izmislile ovo moje „lajanje" nego neka žena, negdje 1948, godine, kad je u bivšoj Jugoslaviji skinut zar, što je za moju nanu i majku bilo jako važno, tad počinje oslobađanje ženske pameti. Ja ne govorim tek o seksualnim slobodama, nego o činjenici da žena može nešto da progovori, te četrdeset i osme u bivšoj Jugoslaviji, kad su žene dobile pravo glasa, a tek sedamdeset treće godine to se desilo u Švicarskoj i Belgiji! Zašto ne iskoristiti taj potencijal? Zato što žene u bivšoj Jugoslaviji, ne govorim samo u Bosni i Hercegovini, ne znaju tu puku činjenicu, i nije im važna ta činjenica, a meni je pomogla da se ne osjećam frustrirano u ženskom smislu, u pjesničkom smislu, u političkom smislu posebno. Imam šezdeset godina, i znam šta hoću i znam šta neću u svakom pogledu, a to osjećanje mene potpuno oslobađa i u književnom smislu, u političkom smislu to mi je prijatno, i to svojim mlađim koleginicama pokušavam da prenesem, ali neke su me od njih prešišale toliko da ostajem kao neka stara tetka za koju one kažu: Joj što nam je dosadna, dragi bože pa mi smo to davno postigle!

Šejla Šehabović:

Ferida, da li je istina da slobode imamo onoliko koliko je uzmemo?

Ferida Duraković:

Da! Ali to osjećanje koliko je uzmemo zavisi od političkog konteksta, odnosno od socijalnog konteksta, klasnog konteksta također. Užasno je važno gdje imaš to osjećanje slobode. Negdje je to osjećanje slobode kao na Zapadu, recimo, šezdesetih godina, djeca cvijeća, seksualne slobode itd., a u to vrijeme u mojoj porodici je moja mama, koja nikada nije radila jer ju je rat prekinuo u školovanju, mome ocu rekla - E sad neću to i to da uradim. To je u pojedinačnoj, ličnoj povijesti, sićušnoj klasnoj i političkoj, najvažnija stvar na svijetu. Dakle, vidjela sam kao djevojčica svoju mamu koja kaže mome ocu: „To neću da ti uradim" i moj otac je bio zaprepašten! Svađali su se, bilo je tu i muških šamara, ali je na kraju morao da pristane na to ne jer nije imao ko da mu pravi hranu... A

onda, iz generacije u generaciju, sa tim malim osjećanjem slobode a ne s velikim političkim revolucijama itd., korak po korak grade se i velike revolucije, radi se i rušenje velikih zidova... Govorim ovo kao privatnu priču, što je meni jako važno, ta moja mala privatna povijest, a u stvari povijest mog života, u kojoj sam mogla da učestvujem. Evo, učestvovala sam i kao neka vrsta čuvara kulture u ratu u Bosni i Hercegovini između '92. i '96. godine. Eto, da smanjimo: ne u BiH nego u Sarajevu, ja sam objektivno bila čuvarica kulturnog i umjetničkog života, sa svojim kolegama i kolegicama koji su ostali u Sarajevu. To je velika,ogromna stvar i jako mi je važna. Međutim sad, iz ove perspektive kad gledam kome sam ja to čuvala – onda shvatim koliko mi je sada važnija moja privatna mala evolucija i revolucija u okviru porodice u kojoj sam živjela, u okviru muško-ženskih odnosa koje sam gradila i u okviru moga vlastitog umjetničkog života.

Šejla Šehabović:

Hoćemo li sad malo poezije pa ćemo opet nastaviti „ozbiljne" razgovore?

Ferida Duraković:

Hajde da se malo veselimo. Mislim da ćemo se veseliti tako što ću vam ja pročitati pjesmu koja se zove *Prvi poljubac* i nije nastala kad mi je bilo sedamnaest nego šezdeset, i jako volim ovu pjesmu jer je posvećena čovjeku mog života, koji mi je večeras rekao: Pa ne moram ja baš da idem u Fojnicu, a ako moram, ja ću doći!" Onda sam mu ja rekla što kažem i obično: "Ako nećeš, ne moraš". On je moja tihi saveznik. Njemu posvećujem ovu pjesmu

PRVI POLJUBAC

Poljubio si me, kao i toliki prije

A ja sam progutala taj poljubac
kao dio vojne strategije

Stigao je
u dno stomaka
uznemirio kiseline i baze

Uzrokovao strah
probudio leptire

Protresao vulkan
izazvao pomjeranje vojnih snaga

Viknuo:
Armijo, svi ko jedan – naprijed!

Eto, to bijaše jedini put
kad sam povjerovala u snagu armije
u snagu odbrane od neprijatelja

I nije mi uspjelo

Ti si me poljubio
a s mojih usana poletjeli su kolibri
zračne snage moje armije
na hiljade sićušnih čuda

Svaki je nosio
u kljuniću mrvicu srećice
koju će po svijetu letećи

Razasuti ljubavnicima
kao što smo ti i ja

Na putu prema hirošimi
na putu prema smrti
da bude lakša

Da joj se ne opiremo
da joj platimo za napad
ili bar za taj poljubac
vrijedan i smrti i života

Hvala vam!

Evo još jedna, o ljubomori: stavila sam te dvije pjesme zajedno, to je također za mog dragog.

PORUKA NA TELEFONSKOJ SEKRETARICI

Pa ti nisi normalan
Ja ljubomorna na R.?
Ma kakvi!

Pa poslije toliko godina, pobogu si,
Ti si moj a ona sirota ostala sama

Kako da budem ljubomorna?

Daj pusti pa to je smiješno
Ljubomora je prostačka osobina
Primitivna i ni nalik meni
Ja sam gospođa
Stišani mirni Vezuv
Pojma ti nemaš dragi moj

Možeš sanjati njene ruke njenu kosu
njene grudi, sve organe napokon, izvoli sanjaj
Hoćeš?
Samo se ti predaj drugoj dokle hoćeš
Neću te ometati
Ja sam gospođa
Majka mi i danas govori: Nisi ti sine
Gospođa
Ti samo tako izgledaš
Ti si sine krvava ispod kože

Kakav prostakluk, mama, kažem.
I ne zovi me Sine
Neću sine, veli Mama
Al da si krvava ispod kože to ne povlačim
Pa pedeset godina onaj moj
Mi je na oči dovodio druge žene
A ja sam se smijala sve do raka na grudima!

Mame baš ništa ne znaju u ovom dijelu svijeta
Kćer zovu sinom kad joj odaju priznanje
A brak zovu rakom tek kad se osvijeste od ljubavi

Naravno da nisam ljubomorna na R.
Ma kakvi
Daj pusti pa to je smiješno
Samo hoću da ti javim

Sutra ujutro neću doći na čaj
Moram raditi cijelu noć
Baš imam posla
Prokopavam kanal dubok dugačak prav
Do Vezuva:

Kad to proključa
Kad to pokulja
Kad to proradi

Pola Evrope će nestati u lavi
U snu i na javi
I u njoj R. i njene male grudi i veliki nokti
I osmijeh i tanke njene usne i ona sama sva

Sad laku noć ljubavi
Spavaj mirno i sanjaj R.
Ne brini meni se
Takve prostačke stvari
Kao ljubomora
Ne događaju

Šejla Šehabović:

Jedna od urgentnih tačaka života svakog bića koji piše je odnos sa izdavačem. Kakvo je vaše iskustvo?

Ferida Duraković:

Ja sam do sada objavila, tj. što uredila što lektorisala što objavila što prevela što dizajnirala, čak i to, u svoje 33 godine, tj, šezdeset u realnom vremenu, mislim da to ide na više stotina knjiga, zaista! Objavila sam petnaest autorskih knjiga, a sve su to bila neka, kako da kažem, takozvana mala „sitna", „nebitna" izdanja s kojima je trebalo očekivati od izdavača da se smiluje da vam to objavi i pored osiguranih finansija. Ja ne govorim o četiri-pet knjiga koje sam objavila prije rata, tu je bilo situacija vrlo čista, ne govorim da je to bilo idealno, ali kod mene je situacija bila sasvim čista: kad mi je bilo dvadeset godina, objavila sam svoju prvu knjigu poezije; predala sam je kad mi je bilo devetnaest, ona je objavljena a niko me nije pitao šta-gdje-kako, niko mi nije rekao „Plati", nije rekao ništa – ta knjiga se pojavila i dobila dvije važne književne nagrade. Nakon toga sporo objavljujem, malo objavljujem, novi rukopis predala sam 1982. i čekala da me nazovu i da kažu: Evo sad ide tvoj rukopis poezije – to je išlo tako jednostavno i niko nije pitao čija si ti, zašto ti ovo objavljuješ i koliko i čime plaćaš? Usred rata sam objavila knjigu koju smatram svojim poetičkim manifestom; i tu sam knjigu predala u ratnim uslovima,

otkucanu na pelir papiru starom pisaćom mašinom, a čak je u Zagrebu, usred rata, štampana ta knjiga jer u Sarajevu nije bilo ni struje ni ničega, i sve je to nekako išlo, moglo se trpiti... Međutim, posljednjih godina... Govorim o knjigama za koje sam dobila stimulaciju od Fondacije za književnost FBiH. To je ono za što loši i naivni pisci kažu "dobio/dobila NAGRADU Fondacije za izdavaštvo za rukopis taj i taj" – to su gluposti, dobio/dobila je djelomičnu stimulaciju za rukopis koji je „čitljiv"! Zašto ovo pričam? Drago mi je da si me to pitala, nisam te na to nagovorila. Naime, juče je objavljena, odnosno jutros sam dobila svoju posljednju knjigu poezije, jutros u pola deset, evo je: ova je knjiga dobila stimulaciju Fondacije za književnost prije više od dvije godine! Sprema se taj rukopis tako dugo kao da će dobiti Nobela kad bude objavljen, sprema se taj rukopis više od dvije godine! A novac za objavljivanje prebačen na račun izdavača! Za honorar, naravno, nit ko pita niti se podrazumijeva. Nikada mene izdavač nije nazvao da kaže šta ćemo s rukopisom, kad ćemo – nikada! Nego sam ja zvala izdavača i pitam šta ćemo s rukopisom a on kaže: Pa nemam sad vremena. Onda ja kažem: Znam, *sorry*, izvini što ti smetam... Dakle, moj izdavač je dobio pare za ono što treba da objavi, a ja kažem: Izvini što ti smetam, znam da imaš puno posla, ali imaš li vremena da se dogovorimo za ovu zbirku? A on veli: Nemam! I to je trajalo, trajalo, dok nije prićeralo cara do duvara. A sve to vrijeme ja sam jako ljubazna, a moj izdavač kaže: Molim te, pošto si ti INSAN, možeš li pričekat pa da tu knjigu objavimo? Ja kažem: Mogu, jer sam ja INSAN. E taj insan je čekao sve do jutros, a onda je taj insan iznenada jučer otkrio da je ova knjiga najavljena na jednom sajmu knjiga koji se dešava u Sarajevu, sajam se zove Knjige u nišama, vrlo pametno zamišljen sajam, vrlo konzistentan, organizacijski sređen... I tako meni kaže moj izdavač: Ja sam te najavio tamo, evo vidjećeš program. Pa me onda zove organizator: Mi smo vas stavili na plakat. A ja kažem: Super, ali ja knjige nemam, meni se izdavač nije javio, a nemam ni promotore. A meni organizator kaže: Samo mi recite ko su promotori da najavimo na društvenim mrežama. Ništa! Jer izdavač je meni rekao: Slušaj, Ferida, ja toliko posla imam da je meni objavljivanje poezije višak! Ja kažem: Imaš li ti nekog saradnika koji će ti to urediti? Ne, kaže on, ja sve to sam uređujem. Kad je napokon krenulo s knjigom, kažem mu. Ima greška u ovom, pa ima greška u ovom... Dobro, kaže izdavač, ispravićemo to. I eto, korice je bez ikakve naknade napravio čovjek mog života (Šejla: Onaj opjevani!), onaj opjevani, Ja sam sve priredila osim knjižnog bloka, a onda sam i lekturu i korekturu i sugestije mu dala. Nota bene opet: iznos za štampanje knjige već više od dvije godine stoji na računu moga izdavača! Moj voljeni izdavač kojem sam ja INSAN, davno

jednom objavio je još jednu moju knjigu i za nju nije ni prstom maknuo, stavio me na plakat za taj fini sajam. A na tom plakatu, između ostaloga, piše, na primjer Ivan Lovrenović promovira knjigu tu i tu, promotori tap tap tap, sve nabrojano, pa onda ima, ne znam, Faruk Šehić promoviše svoju knjigu, pa ga promovišu tap tap tap promotori ti i ti – a samo ima jedna mala rubrika u kojoj piše: Ferida Duraković, promocija *Kao kiša u Japanskim filmovima* u 17.00 sati, bez promotora, bez najave, bez ičega. Feridi ne treba ni knjiga, ona je insan, s njom se može, sama pala sama se ubila, govori iz glave ko Atina, rodila se iz Zeusove glave! I eto, velim, zove organizatorica: Ko će govoriti o vama? Ja kažem: Pa ne znam ni da ste me stavili u program! Nazovem svog izdavača, a on kaže: Pa imaš ti te svoje raje, nema problema, zovni ih na promociju! E tad sam vidjela kolika sam ja „institucija", kažem: Nema problema, ja mogu dovesti deset ljudi da govori, ali kako ti u najavi da napraviš takav neprofesionalni gest, fino sam ti rekla idem u subotu u Fojnicu na svoje književno veče, ne mogu promovisati svoju knjigu! A on kaže: Pa nisam ja kriv, to su organizatori? Kakvi organizatori, čega organizatori?

Nejse, ja sam insan, ja sam žensko, ja sam strpljiva, ali knjiga je odlična! U posljednjem mailu tom izdavaču sam rekla: I da znaš, poezija se može prodavati ako znaš da je upakuješ.

Šejla Šehabović:

Možemo li sad nešto iz te knjige?

Ferida Duraković:

Sad iz te knjige... Da kažem, naravno da nije sve tako strašno kao što ja govorim – još je i gore!

Ja sam osoba koja reciklira pjesme: stalno pišem samo jednu pjesmu, i iz zbirke u zbirku meni se pjesme ponavljaju s nekim izmjenama. To se svojevremeno u velikoj poeziji zvalo „redakcija": napiše čovjek, recimo pedesete godine pjesmu, pa onda shvati da je mora malo redigovati, onda napiše „redakcija pjesma iz pedeset i četvrte godine". Tako i ja recikliram neke pjesme za koje mislim da treba koncepcijski da stanu u neku knjigu. E ima jedna pjesma koju ću ja stalno ponavljati iz knjige u knjigu, zove se "Nestajanje domovine"

NESTAJANJE DOMOVINE

Prvo je bila talijanska lutka na bračnom krevetu
prekrivenom bordo pokrivačem
preko kojeg se prebacivala koperdeka od bijele čipke.

Kad je domovina počela da nestaje,
lutka se preselila
u srce što boli, a bračni krevet izgorio je
zajedno sa koperdekom i kućom.

Onda je bilo more: ti si bila mala,
a ono veliko plavo.

Kad je domovina počela da nestaje,
ti si bila velika i stara kao bol,
a more se smanjilo do Neuma i postalo krvavo.

Zatim je bilo narodnjaka, kojima je sve bilo u šaci.
Patila si zbog pogibije Silvane Armenulić
kao da ti je majka.

Kad je domovina počela da nestaje,
nestalo je, napokon, i Silvane,
koja uostalom i nije bila Silvana nego Zilha.

Narodnjaci su otišli: patili su i pjevali
o svojoj domovini daleko od nje,
što dalje, toliko daleko da se rat koji je buknuo
smanjio na ništicu
i time prestao da bude njihov a postao tvoj.

Bilo je i kolektivne smrti, ali samo u knjigama:
logori su bili noćna mora djedova i roditelja.

Kad je domovina počela da nestaje,
Srebrenica je postala tvoja noćna mora.
Djeca su ostala pod zemljom,
a djedovi i roditelji sklupčali su se

među srušenim zidovima kuća,
umirali od stida i odbijali da odu.

Na kraju, bila je tvoja ulica,
strma kao put u komunizam:
juriš na gvozdenim sankama,
s vrha do dna, kao da sanjaš,
misleći o tome kako će ti neko
jednog dana u uho šapnuti:

– Ja vas volim, Nađenjka!…

Kad je domovina počela da nestaje,
sjurila si niz strmu ulicu
posljednji put, zajedno s komunizmom,
odvodeći djedove i roditelje,
i njihove djedove i roditelje,
što dalje od plamena koji je, napokon, zacvrčao
i ispekao plastično meso talijanske lutke.

Lutka se preselila u srce što boli, s plamenom
koji je tri duga dana radosno gutao tvoje knjige.

Knjige su vikale za tobom:
– Rukopisi ne gore! Rukopisi ne gore! Ja vas volim, Nađenjka!

Od svega je ostala država.

Domovina je ionako bila démodé.

Šejla Šehabović:

Da li da malo pustimo publiku da nešto pita?

Ferida Duraković:

Jedva čekam.

Neko iz publike:

Je si li donijela karton tih novih knjiga?

Ferida Duraković:

Nou! Izdavač mi je rekao: Da li da ti prebacim tih smiješnih petsto maraka honorara ili da ti dam dvjesto primjeraka knjige? Ja sam pristala na dvjesto primjerka knjige, ali nisam donijela paket! Ko želi neka mi se javi, dostupna u svakom trenutku na FB i na emailu.

Šejla Šehabović:

U posljednje vrijeme sam primijetila da Ferida boravi na društvenim mrežama kao neko ko uživa, ko voli komunikaciju s ljudima. Je li tako? Mene sad zanima da li ove nove tehnologije i korištenje društvenih mreža i uopće korištenje tehnologije djeluju u svrhe promocije umjetnosti? Da li to demokratizira pristup publici i umjetnosti uopće, ili to stvara jednu lažnu sliku o tome da umjetnici treba da volontiraju da bi se raja veselila, ili da to sve skupa ništa ne znači, ili je oboje u stvari tačno?

Ferida Duraković:

Aktivna sam na društvenim mrežama zbog činjenice da sam otišla u prijevremenu penziju... Pričaćemo o tome, zaključaću vrata pa ćemo pričati zašto sam otišla u prijevremenu penziju... Ja volim komunikaciju s ljudima, volim kada mi neko pročita pjesmu, volim da mi se kaže šta se misli o tome što se pročitalo. Meni privatno FB je odlična varijanta, da mogu objaviti ono šta sam uradila. Naravno, nije to objektivna slika ni onoga šta ja pišem ni onoga šta se sudi o mojim pjesmama, ali uživam u tome da imam ljubitelje. Način na koji se, recimo, poezija promoviše na društvenim mrežama vrlo je koristan za osobu koja te mreže pametno umije da koristi. Do sada se pokazalo da ono što objavim ljudi žele da pročitaju i žele da kupe. To je jako važna stvar: žele da kupe knjigu, žele da pročitaju više od onoga što su pročitali na FB! A druga stvar je moja socijalna, politička frustracija, koja se ogleda u tome što čeznem da me ljudi pitaju nešto kao vi sada i da imam interakciju s ljudima, mada je interakcija ovog trenutka mnogo drugačija od bezličnog FB! Da se razumijemo, ja dobivam i ružne komentare na svoje objave, na mene samu, o tome kakva mi je glava do toga vidi šta piše. Moram reći da FB osoba ipak nije privatna stvar. FB osoba se baca u javnost i mora podnositi svaku vrstu kritike, pa i negativne kritike, čak i kad to nisu kritike nego udarci ad hominem, ona mora da podnese to. I sama si, Šejla, doživjela svojevremeno takvu vrstu negativne percepcije: Što se mene tiče, FB širi moju poeziju do onih koji nisu imali mogućnost ili šansu da kupe moje knjige. Recimo, na taj način se desilo da jedna moja igra za djecu bude u septembru

igrana u jednom teatru u Zagrebu! Da nije bilo FB, nikada niko ne bi saznao da ja imam krasnu igru za djecu koju sam napisala davne osamdeset i devete godine, a taj tekst igra se danas usred Zagreba u nekom divnom pozorištu za djecu. Pa to je velika stvar! Taj isti tekst sam poslala šefovima MESS-a, ali oni taj moj attachment nikada nisu čak ni otvorili!

Šejla Šehabović:

E, sad mislim da je prilika da se nadovežem na to. Ovo sam pitala ne samo zbog vašeg dugogodišnjeg iskustva, nego i zbog toga što ste vi probali institucionalno djelovanje, pa izvaninstitucionalno, znači svaku vrstu djelovanja. Ja sam primijetila, na primjer, da na feminističkoj sceni savremene tehnologije mnogo znače, jer više ne moramo da preskačemo nekakve simbolične amidže i očeve na nekim uticajnim mjestima, nego se obratimo direktno jedni drugima i stvorimo novu scenu.

Ferida Duraković:

Da, apsolutno. Strašno je važno svako povezivanje ljudi, pa između ostalog i horizontalno povezivanje onih koji/koje imaju ista interesovanja, a između ostalih i žena, pa onda i onih koje imaju ista interesovanja, i mnogo je duža ta komunikacija jer ne postoje političke tačke u kojima morate da objašnjavate nekome zašto imate takvo i takvo mišljenje. Jer zašto političarke bilo gdje na svijetu, a kamoli kod nas u Bosni i Hercegovini, ne uspijevaju? Zato što moraju da pređu muške političke tačke od a do ž. Ja kao književnica ne moram da pređem sve te tačke; meni je dovoljna moja socijalna mreža da uspostavim vezu sa organizacijama koje su meni važne. To političarka ne može jer mora svaki dan da prelazi po jednu tačku u muškom svijetu i zbog toga je manje uspješna nego ja kao osoba koja širi svoj virus u književnosti!

Šejla Šehabović:

Hoćemo li još malo poezije pa da pređemo na sljedeću temu?

Ferida Duraković:

Da. Evo, jako mi se sviđa ova pjesma... Prije jedno sedam-osam godina javio mi se jedan prekrasan mladi franjevac – a ovo govorim u Fojnici zbog onog čuda koje ugledam kad uđem u Fojnicu, zbog Samostana i zbog ljudi koje sam upoznala tamo. Oni su 2015. godine napravili intervju sa mnom za jedan krasan portal. Onda su me zvali i rekli: Napišite jedan tekst, kakav god tekst za naš muzički bend. To se meni toliko dopalo i napisala sam pjesmu, koja u knjizi na kraju ima dva komada. Jedan komad je napisan 2015. godine, a nastavak je napisan nedavno. Dakle, pjesma posvećena Franji Asiškom.

FRANJI, ZANIJEMJELOM, U BOSNI 2015. GODINE

Sad vrapci drže velike propovijedi
Kao Franjo u Asiziju,
Dok u bolničkoj sobi, zanijemio od bola,
Siromah Franjo sjedi
I gleda televiziju:

A tamo, i dan-danas.
Brat brata kolje,
Baš kao i onda kad je Riječ Božju
S mnogo ljubavi i volje
Mladi Franjo prenosio
Vrapcima u Asiziju...

Jer i vrapci na grani prenose Istinu
Kao i Franjo u Asiziju –
Jedino ljudi ne čuju njegov nijemi krik
Dok gleda televiziju...

Vijesti, studenoga studenog 2015. godine

P.S.

U četvrtak prije podne 21. juna 2018. godine jedan vrapčić stoji na udubljenju ispod prozora Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i cijelo jutro svojim cvrkutom nadglasava metež užurbanog grada, automobila, ljudi i njihovih zemaljskih poslova. Od svih stvorenja na svijetu, jedan mladi franjevac, opčinjen tom scenom, stoji ruku sklopljenih kao u molitvu i sluša vrapčićevu propovijed.

Šejla Šehabović:

Moram vama postaviti još jedno pitanje, pa može razlaz. Kaže, kada pisci dođu u zrele godine postanu bardovi, a kad spisateljice dođu u zrele godine postanu književnice za djecu. Šta to znači?

Ferida Duraković:

To znači da postanete Bisera Alikadić... Da postanete osoba koju pozivaju samo onda kad su osmi martovi, samo onda kad se čita po školama, možda se zadesite čak i u školskoj lektiri, što je nevjerovatno... Ali sad govorim

o Jugoistočnoj Evropi, možda čak i o Balkanu, jer to u Zapadnoj Evropi ne postoji kao činjenica, tj. to da baviti se književnošću za djecu i omladinu jeste kobajagi niži oblik književnosti, jeste oblik književnosti koji niko od savremenih pisaca ne priznaje kao ozbiljnu stvar, to je „tralala književnost" – eto, to je percepcija, i to je toliko pogrešna percepcija da kad o tome govorim sasvim se iznerviram! Pa ko vaspita našu djecu u čitankama osim pisaca koji pišu književnost namijenjenu djeci i omladini? I zašto su našoj djeci dosadne lektire, zašto? Zato što loši pisci pišu loše tekstove koje se smještaju u loše programe nacionalnih književnih kanona! Mene su sa nekoliko pričica uključili u školske čitanke, ali ne kao knjigu nego kao tekstove u pojedinim čitankama, jer nisam „podobna". A sve je to djeci dosadno, lektira je stala na kraju devetnaestog stoljeća, jer na našim prostorima učvršćivanje nacionalnih kanona prvo ide preko školskog sistema. Naš školski sistem ima svoje bošnjačke pisce za djecu, svoje hrvatske pisce za djecu i svoje srpske pisce za djecu – nema drugih, nema ostalih, nema ničega.

Šejla Šehabović:

To je živa istina. A na skupu na koji želim da vas pozovem na onom istom sajmu izdavača koje smo maloprije spominjali jer se govori o školskoj lektiri. Ja zagovaram da ne treba da postoji školska lektira! Obavezno čitanje je, mislim, usmjereno protiv obrazovanja, kao što ne možemo imati obavezne tekstove iz biologije, ne možemo imati ni obavezne tekstove iz književnosti. Što bi bio neki tekst obavezan, a neki neobavezan? Ono što možemo imati kao obavezno je to što djeca treba da iz teksta nauče. Zašto mi to nemamo, osim što nismo normalni? Zato što nemamo književnu produkciju za mlade, jer ako nešto nije obavezno, onda morate pružiti izbor – a mi tog izbora nemamo jer smo zatucana i siromašna zemlja. Dakle, naš problem nije obavezna lektira, nego to što mi nemamo da djeci pružimo izbor, da ne bi bilo obavezno nego da bi bilo zanimljivo. Sad nećemo pričati o tome, nego samo o Feridinoj književnosti za djecu. Zašto Ferida piše za djecu, koja je to vrsta ljubavi? Šta se nudi toj djeci? Kad vi to radite?

Ferida Duraković:

Kad pitate pisce i spisateljice za djecu zašto pišete za djecu, onda oni ovako trepnu okicama i kažu: Djeca su najiskrenija publika. Nemam na to šta da kažem. Mene je svaki put mnogo više strah djece kad im čitam. Ali djecu su teledirigovali da kažu: Meni se vaša knjiga dopada! Ja nastupam za djecu, govorim po školama, evo bila sam sad na Ćopićevim stazama djetinjstva, bili smo u dvije-tri škole i napravila sam svojevrstan eksperiment i nikada nisam

doživjela takav aplauz jer sam pjesmu izmislila na licu mjesta, tog jutra prije nastupa, dakle nisu se djeca pripremala za mene s već utvrđenim tekstovima i pitanjima, nisu im nastavnici rekli da pripreme pitanja jer dolazi neka teta koja piše za djecu... Napravila pjesmu koja se zove „Brehlađena bjesma", jer sam se dan prije stvarno prehladila na Ćopićevim susretima ispod ledenog Grmeča, dva mjeseca sam poslije bolovala... I zato sam napisala „Brehlađenu bjesmu". Sutradan smo bili i na Pedagoškom fakultetu u Bihaću sa studentima koji proučavaju dječju književnost u BiH. Rekla sam: Molim vas, dragi studenti i studentice, recite mi da li je književnost koju vi proučavate ovih godina i predavaćete je djeci, da li vam je ta književnost dosadna? Bilo je tamo oko tridesetero djece, a ja sam samo čula „Nije" ispod glasa, jedva čujno! Mislim, ne smiju djeca da kažu šta im se ne sviđa! Zašto? Zato što postoji školska lektira, zato što postoje školski programi, zato što neki obrazovni inspektor kaže: Niste danas predavali dva puna sata o dječjoj poeziji, na primjer, iz antologije Rize Džafića, koji je kao doktor književnosti uredio i objavio *Antologiju bošnjačke poezije za djecu,* u kojoj je između ostalih za djecu neprimjerenih pisaca stavio Skendera Kulenovića koji veze nema sa književnošću za djecu!

Ali evo nešto za kraj, da vas više ne gnjavim... i apsolutno, vjerujte, od sveg srca vam hvala što ste došli, ja znam koliko je trebalo da odvojite svoje subotnje veče za mene! Samo još jedna tužna pjesma, a šta ćemo dalje nije ni važno. Naime, prošle godine 13. decembra umrla je jedna prekrasna makedonska pjesnikinja koja se zove Liljana Dirjan. Ja se s njom nisam mnogo družila, ali bile smo bliske i iskrene FB prijateljice. Ona je jako bolovala, razmjenjivale smo svoje ženske priče o ljubavi, djeci i bolesti, jer ona javno nije bila bolesna, bolovala je u privatnosti. Nije se mogla izboriti sa bolešću i umrla je 13. decembra 2017. godine, a ja mislim da je ova pjesma dobar način da zaključimo ovo veče kao omaž pjesnikinji i inače pjesnikinjama u mom životu.

NEKA BUDE SVE TO

Mir duši Liljane Dirjan,
13. decembra 2017.

Neka bude sve što mrzim:
kiša kao za Potopa, blato ljepljivo na stazi
do grobne jame koje s radošću guta
cipele lijepih nervoznih gospođa;
kopita teške gline što će zatutnjati po sanduku
u galopu preko mosta između svjetova

Neka bude sve što prezirem:
taj kič plastičnog cvijeća i vijenaca koji traju zauvijek,
to šmrcanje u maramice i tamne naočari da se ne vide
oči otečene od nesna,
to nazalno zapjévanje svještenikovo za moju dušu
dok njegova već sjedi u toploj sobi
pije kuhano vino
i pjeva Lihnida kajče veslaše

Neka bude ono čega se plašim:
da dan nije za pokopa, i svima se negdje žuri,
studen u kostima i kapi olovne
kiše padaju za vrat tačno tamo
gdje do srca smrtni strah potresa tijelo

Neka bude dirljivo i rasplakano:
Bila je dobra, lijepa, darovita, draga,
šteta, nije još bilo njeno vrijeme,
kakve je tek stihove pisala, to se rijetko sreće!
dok se kišobrani lome pod pljuskom i
natapaju se kaputi vlagom i zagrobnom tugom

Neka bude sve kako nisam htjela

Ali na tren samo, na tren, na tren
neka sine zrak sunca kao oštrica sablje preko neba,
kao strijela munjevita neka jurne odozgo

brzo
najbrže
toliko brzo da je niko ne vidi sem onaj ko zna zašto
i neka se zarije u srce tvoje što drhti pusto i ostavljeno,
najmiliji moj

Hvala vam najljepša. Hvala vam beskrajno. Laku noć.

Fojnički razgovori – Ferida i Šejla

Ferida Duraković

NA ZABORAVLJENOJ ŽELJEZNIČKOJ STANICI NEGDJE U BOSNI

(Izbor)

IGRA

Uvijek se u nevrijeme igramo skrivača,
onda kad nema ko da nas traži.

Zavučemo se pod labudovo krilo
otvorenih usta
skupljeni u sebe,
nestrpljivi,
i treptimo.

Ne smijemo vikati – to je pravilo,
jer našle bi nas tuđe ruke
i iz toplog skrovišta vratile na vrtešku.

Svijet bi se okretao,
a mi za nepovratnim labudovima
do proljeća plakali.

Igra se ne bi ponovila.

(1975)

SVIRALE

Od iste su nas vrbe odsjekli.
Na nježnom tijelu naše majke
ostala je duboka rana.

Kroz grla oštre sablje proboli
da zvuk probude.

Više nismo imali svoje šutnje.
Oni su govorili našim ustima
kad su bili tužni
ili sretni.
Tuđi su prsti
po našim tijelima plesali.

Na kraju su nas bacili
i mi smo umrli šuteći,

a tako nam se pjevalo,
a tako nam se pjevalo...

(1975)

ROKSANINA PJESAN

Večer je, pogodna za stihove.
Sva stremi da u me padne.
Spolja dolazi jesen, u mekim papučama.
Ne strepim, no ni vrata joj ne otvaram rado.

Treba misliti na ljubav.
Izmisliću vrt: sjedim među ružama
na mjesečini i vezem vrt i sebe među ružama
na mjesečini kako vezem...

Uz mramorno stepenište penje se sjena:
to je onaj kog iz priče čekam da bane.
Vazduh na njegov korak miriše, šapće:
Stiže Sirano, *enfin,* sa prslom lobanjom
iz koje ispada zlato!
Šutke spušta ruku na moje rame
i na goblen iz njegove pognute glave
lije ljubav...

A večer je pogodna za stihove. Sava stremi
u me da se sruči. Spolja dolazi jesen
u mekim papučama.
Ne strepim, no ni vrata joj ne otvaram rado…

(1979)

UMIJEĆE IGRE III

Ispred Zemaljskog muzeja u Sarajevu

I zatvorena vrata prihvatiti kao dar!
Tri nervozne osame pune knjiga
i straha – na tri se prava mala dijelimo
grada.
Prvi je danas čuvar parka
sa kakvim li fermanom u džepu. Posmatra:
muškarca oslonjenog na zid
kako u fasadu, bježeć da ne zna, uranja;
ženu, što svojim tijelom cestu produžuje,
što ionako čeka, čekajući da ne zna:
među leptirovima na zidu pribodenim
mogaše da se zaljubi.

(1980)

SLAVUJ

Sad
samo prisluškujem eho
i zapisujem
među klasjem gorak glas
plodu primjeren.
Večer komad po komad tvoje pjesme
žvaće. Guta. Vari.

Ovdje je prozor, tamo
eno vrata. Ptico, san li je avantura
kojoj hrliš? A lozinka?

Magla? Slava? Strah?

Treba nad šavovima rana prhnuti
da prsnu
kao u smijeh...

Slušam ponoćne ljude. Pjevaju
o zlatu svojih ruku,
o starinskom vezu u tvom grlu
što iz sjeća na mladost.
I mene sjeća: na ljude koji će
čitati iste knjige. Na čađavo staklo
kroz koje gledaju pomračenje Sunca.
Na tebe ptico koju znam.

Majka te u goblenu sanja.
Otac u kavezu.
Ja u ovoj pjesmi.

24. JANUAR 1987.

Eto, jutros je osvanulo ljeto:
kroz mraz i krik
Marina Cvetajeva
prstom je ucrtala krug
na prozoru vagona
umjesto mene.

NOBELOVA NAGRADA 1987.

Pismo mladog pjesnika

Evo me, iz početka da krenem. Bez sjećanja, bez lika.
U godine zalazim, posne i zrele, jer «Zrelost je sve».
Iza moga *Krećem* ni zareza, ni uskličnika.
No, dobro, mili moj... Samo neka se gre.

Otići ću. Ni vitak, ni sa srebrnim lukom. Isti.
Čak i ne poželiv da *tamo* drugi plodovi zru.
Ne tražim ni put da bude onaj čisti
na kojem od mene bolji i hrabriji mru.

Ovako je svima: novembar, studen, i pad.
Samo što ponekom bolje je, ili gore
da od sitosti tuđe izgradi svoju glad.
Meni je dosta. Odoh. Uplakane zatvaram prozore

i naspram vatrice sjedam, što znači da već idem.
Eno se stepa, i Josif, Petrograd smješka drag.
Ko dana svakog, dakle, idem. *Semper idem.*
Konjanik iz pjesme na stazi kraj kuće ostavlja trag.

JUTARCE S POSVETOM S.

Sklisko je jutros nebce. Po njem ovčice tjera
pastir mili Perun. Ti bos u šetnju polaziš
meko stazicom gazeć. Pokoje stakalce, pokoji
papirić, kamenčić, jamica…
Mali je ovaj grad, uličice njegove uske –
Tijesno li je!
I sve te ranjava!

Prvo: se smanji. Na mjeru ljudsku, na aršin zemaljski.
Tek onda u šetnju izađi. Tvrdo nogom bosom
niz ulicu kroči, gazeć komade razbijenih boca, stare novine,
oštro kamenje, jame…
Velik tad biće ovaj grad, i široke ulice njegove,
i široko će ti biti polje za prostran muški krik.
Nebesa biće tusta; zatvorena. Po njima
silna će stada tjerati Gromovnik silni, Perun.

Da te ništa, mili, ne rani. Osim groma.

ČAJ OD PAPIRA

Ne umire se od toga: da čekaš
da se veče spusti, u sebe skupljen
kao porodica u sobi.
Od drugog pravi ljudi ginu!
Na obalama, na poljima, u džungli –
od vode, od groma, od tigra.

A ti bi – od bljeska tigrove kože u tami
da skončaš!
Lijepo, i mirno, bez krvi i krika.
Kao u knjigama. Kao na krilu
Snježne kraljice.

No, čekaj samo. Spustiće se veče ljetno,
preko grada i stvari, preko nas.
Utopićemo se otužno preplavljeni snom.

Probudićeš se kao prašina na pisaćem stolu.
Bolji će, međutim, od drugog umirati:
na obalama, na poljima, u džungli –
od vode, od groma, od tigra...

GOSPODE

znam, napokon, da ljubavnik moj, muž pravedan i
smion, postoji. Jer, ne raduje
korak njegov, mirisan,
no čista pomisao na korak njegov, mirisan.
Ljubavnik moj, pouzdano znam, postoji. Jer
ne grije čvrstô njegovo tijelo...
Znam, i ja postojim, napokon, jer
ne radujem se ja ljubavniku svome, no raduje me
pomisao sjajna na mene
što dragog svoga očekujem!

Gospode, ne zaboravi:
možda ti uslugu činim
kad ti se ovako radosna obraćam.

TRI GRACIJE

Tri su išle žene uskom i mračnom ulicom...
Sad, jedna nosi svjetiljku, šepa i plače.
Druge dvije za njenim svjetlom hode dolje-gore,
da čujemo o čemu uz vjetar zbore:
"Ah, muškarci... Čuda zgrčena u uglovima soba...
I zašto svjetiljka zasija jače kad kraj nje oni minu?
Trebalo je – mjeriti život kašikom i cekinom,
uzduž, tj. unaprijed, i poprijeko
gledajući šta pametniji rade. Oko sebe
sipati strast umjesto straha u rubinima i hljebu.
Umjesto mlake suze sipati sjever i jed…"

Onâ, međutim, jedna, lice u vrijeme uranja
Gubeć od svoje težine dok uspavljuje druge dvije:

"Laka noć vama, sestrice... Jedan svileni konac
za tebe, drugi svileni konac za tebe, sve oko vas,
sve oko vas... Ni radosti, ni smrti nema...
Laka je noć, putuje kroz nas i prestiže i čeka
iza godišta modrih od raspadanja.

Raspašće se bedra naša u male podzemne lađe
na kojima nafta do pustinje stiže. Raspašće se
proširena naša srca u vlažna gnjezdašca
gdje se puževi množe. Oči naše
raspašće se u sitna ogledala
u kojima će se služavke ogledati... Laka je noć vama,
gospe, u vremenu koje će sigurno sjati
kad prošlo bude... Savršen je svijet, sanjajte:

po parkovima maćuhice šire svoje male cirkuske šatre,
drveta dišu a ljudi prolaze,
i mirno je svako naše veče. Savršen je svijet
sa nama. I bez nas."

BOŽJE DRVCE, SARAJEVO

M.H.
3.

Stizao ovaj nas je grad, stezao
u zagrljaj i oko vrata. Posmatramo ga s visoka –
cezari trenutka, udišuć njegov dah:
tijela ljudska, behar božanski; žamor stanica
i mir japanske trešnje u bašti Muzeja;
one što nam bijahu dragi i što nam se u njedrima sviše.

Jedan između nas rukom mahne
prema srušenoj kuli u visini – kao da dozvolu daje
da se iznova zida, i kaže:
Ipak je nevjerovatan ovaj grad.
Spustimo se s visine.
Potrebno je sa više skromnosti gledati
u lice istorije. Samo tako ogledaćemo se
u sebi: koliko bijasmo usred sirotinje i sjaja?
Ni siroti, ni sjajni,
već onako – da nam, boj se, ne dopadne ni jedno.
Svaki je za se otkidao od onog što osvajahu
i gordiji i veći
računom prostim i uzvišenim: sabiranje, množenje,
dijeljenje, oduzimanje...

Pođimo, onda, i mi,
vazdušnoj kuli gospodari – spustimo se do grada
tihi i svačim povrijeđeni.
Kliznimo niz dlan ulice, kao kapi...

... da nam se ne ostvare snovi. Svi su isti:
sabiranje, množenje, dijeljenje, oduzimanje...

LJEPOTICA I ZVIJER

Lažljiva ljepotica
Zalupila je vratima
Konačno
Kao domovina
I nestala
U Istoriju.

Lažljiva, dakle, ljepotica
I Domovina
Imaju nešto zajedničko:
Obje za sobom ostavljaju
Dječake
Koji će umrijeti
Zbog njih.

rat 1991.

SELIDBA IZ LIJEPOG KRAJA GDJE UMIRU RUŽE

Ruža je vrisnula, u snu, umirući,
i iz tog vriska rodio se julski dan.
Zatreperilo je srce usamljenog malog pauka
u uglu gluhe sobe.
Tepisi i glomazne prašnjave stvari
napustili su kuću
noseći u sebi život, zagušljiv i dug,
i ljubav,
zagušljiva i duga,
ispadala je iz starih pisama i knjiga
na vrelu cestu,
sve dok teški kamion nije nestao
u oblaku zagušljive prašine
na dirljivo ružnom izlasku iz grada.

GEORG TRAKL PONOVO NA RATIŠTU 1993.

Visoko, iznad aviona, boravi dragi Bog
s očima zlatnim u sarajevskoj tami.
Behar sa granatama pada kraj prozora mog.
Ludilo i ja. Sami. Sami smo. Sami

SPISATELJICA SAGLEDAVA DOMOVINU DOK UČENI POSTMODERNIST ULAZI U NJEN GRAD

Surovo i dugo ponavlja se sve
i sve se dešava po prvi put:
lice mladića čiji je život čitavu noć
oticao kroz tvoje ruke, kroz rupu
na njegovim leđima.
Lice vojnika
kraj autobuske stanice, otvorenih očiju,
gdje se zaustavilo pitamo majsko nebo – *Izmišljaš,*
kažem – nije to mirno i daleko lice Istorije.
I jezerce krvi: usred jezerca kruh
natopljen krvlju kao u jutarnjem *mleku z bregov* –
Izmišljaš, ponavljam, prvi put:
olovnu sarajevsku glinu što pada na dječakova
velika stopala u Reebok patikama
na prekratkom tabutu od ormarskih vrata… Ne, tebi
ne treba vjerovati, ti stižeš iz srca
tame što je pukla i pokuljala u dan.
Nepouzdan si svjedok, pristrasan pri tom. Došao
zato je Profesor, pariski sasvim: *Mes enfants,*
počeo je, i prsti njegovi ponavljali su: *Mes*
enfants, mes enfants, mes enfants, usred
Akademije nauka sijede su glave mislile
samo o njegovoj košulji do vriska bijeloj,
Mes enfants, ovdje umire Evropa. Potom sve je
u film poredao, u slike, u riječi velike, kao
histoire, Europe, kao *responsabilité* i, naravno,
les Bosniacs. Tako se, eto, gleda u lice Istorije,

ne kao ti: u sirovim neodgovornim ulomcima,
u snajperskom hicu što se zabija u lobanju,
u grobove koje je već pokrila neumorna trava,
u tvoje dlanove položene preko
Edvarda Muncha, koji je i sam, jednom,
izmislio sve, uzalud.

Za B.H. Levyja, sa šakom soli 1993.

KNJIŽEVNOST U HOTELU

Ja sam pisac. Bio sam
Izbjeglica iz Bosne,
Sad sam izbjeglica iz sebe
Što je dobro za poeziju

Sjedim u sobi hotela u Kopenhagenu
I čekam da mi daju nagradu za poeziju
Za multikulturne napore dijaspore
Sutra

Dakle, imam cijeli dan
Da sjedim u hotelu
Lijep je hotel, i soba je lijepa
Mogao bih ovdje živjeti
Nešto lijepo napisati
Samo da nisam ja

Mogao bih nešto popiti
Da skratim vrijeme do sutra
Ali bojim se da ću zaspati
U nepoznatom gradu
Na nepoznatom jeziku
Među sretnim ljudima

A probuditi se
S krikom
U Srebrenici

KO PLAČE IZA ZIDA

Sarajevo, s obje strane zida,
s obje strane rijeke, 1993.

Ko plače iza zida?

Ako je naš
Da ga žalimo

Ako je njihov
Da ga pustimo
Nek plače
Neka krepa
Neka gladuje
Neka samuje

Ali
Ako starica kakva iza zida plače?
Ako usamljeno dijete iza zida plače?
Djevojčica silovana?

Nemoćni roda nemaju
Ni vojske ni partije
Ni riječi utjehe
Šta sa nemoćnim?

Neka ih
Jebat ih
Nisu naši
A nisu ni njihovi
Vidiš da su ih nama ostavili

Nek plaču
Neka krepaju
Neka gladuju
Neka samuju

Ali ako nisu ni njihovi ni naši
Čiji su onda?
Mislim da su naši
Treba da su naši
Mi smo nemoćni oni su nemoćni
Naši su

Nisu naši
Neka ih
Jebat ih

Nisu naši
Nisu ničiji
Ko im je kriv
E vidi kakva si —
Eto tvoji su
Ma tebe treba ostavit iza zida ko i njih!

Post scriptum:.

I ove, 2012. godine, kao i svake naredne, u mojim mislima odvija se rat kroz koji sam prošla od 1992. do 1995. godine. Ova pjesma još je jedan način da, mimo ideologija, politika i novoformiranih „država", progovorim o tome da nema pravednog rata, da civili, u svakom ratu, nemaju ništa osim ove pjesme, kojom se mogu pokriti ako ih neko ponižava, tuče, muči, zatvara, ranjava ili ubija. Civili – kolateralna šteta svakog rata i svih sukoba svih vojski i svih ideologija na ovim prostorima, posebno nacionalističkih.

Moja nana, koja je umrla 1995. godine, a rođena je 1911., kroz svoj život preturila je tri rata: Prvi svjetski, Drugi svjetski, i ovaj, ko zna koji balkanski. Moja majka, rođena 1930., doživjela je, i preživjela Drugi svjetski rat, i ovaj, ko zna koji balkanski. Ja sam pregrmila ovaj, ko zna koji balkanski.

Slijedimo li ove brojke i njihovu simboliku, moja kćer, rođena 1996. godine, neće doživjeti sudbinu žena u svojoj porodici. I živjet će zdravo, sretno i dugovječno... Samo da zlo ne čuje.

JA NISAM KUĆA KOJE NEMA

Ja sam jedini cvijet u bašti moje mame
Ja sam vruć kruh s maslacem koji dijelim s prijateljicom u školi
Ja sam mamino i tatino sunce što ih grije. Ako me nema, ni sunca nema
Ja sam olovka koja ispisuje veliku pjesmu mome gradu.
Ja sam mačka koja na prozoru čeka danima i mjesecima: Vrati mi se!
Ja nisam kuća koje nema.
Ja sam dijete koje u mračnom podrumu Halepa pjeva da otjera strah.

Novembar 2016.

NA ZABORAVLJENOJ ŽELJEZNIČKOJ STANICI NEGDJE U BOSNI 2018.

Na zaboravljenoj željezničkoj stanici, u pustoj čekaonici (za gdje?) usred ničega, a barem geografski u srcu Evrope dvadeset prvoga stoljeća, na brdovitom Balkanu, jedan čovjek pada na sedždu i moli velikoga Allaha – za zdravlje? Stan? Posao? Mir? Kruh? Pravdu? Ljubav? Dom? Domovinu? Svojim vorteksom dodiruje pod čekaonice, koji su desetinama godina gazile noge ljudi iz zemlje koje više nema, noge koje su se kretale prema svijetloj budućnosti, a koje su iz te tačke nestale, raspršile se u svemiru kao da ih nikada nije ni bilo... Čovjek se moli ispred stuba kao da je taj stub monolit u kojem živi Bog. Da li u tom stubu doista ima Boga, ili je odustao da se očituje u svim stvarima, ljudima i pojavama? Ili ovaj čovjek zna da ga iza stuba čeka On, da ga povede u spasenje i mir? Možda iza ovog stuba, iza Bosne, iza uma, iza Boga, ima široko osunčano polje i na njemu tog čovjeka čekaju svi koje je ikada volio i sve što je ikada volio.

NOĆNA MORA, ILI
NEMA LJEPŠEG KRAJA OD RUŽNOG ZAVIČAJA

Ovaj tekst počinjem isječkom iz pisma jedne osmogodišnje djevojčice izbjeglice s početka 1993. godine nani u opkoljeno Sarajevo: «Draga nano, nama je ovdje dobro. Imamo svega da jedemo. Kad god nešto jedem, zastane mi zalogaj u grlu jer znam da vi tamo nemate šta da jedete. Voli vas i misli uvijek na vas vaša Amila». Pismo je ispunjeno s bezbroj iscrtanih djetinjih srca. Ta su srca nanu hranila sve vrijeme rata. Toliko su je hranila da je nana preživjela rat!

Ali ovim pismom počela se i dijeliti naša Bosna i Hercegovina. Ne govorim o onoj dejtonskoj monstruoznoj podjeli – govorim o podjeli BiH u kojoj se sudaraju UROĐENICI s jedne strane i DIJASPORA s druge. Urođenici, dakle, to su stanovnici BIH koji su i pored ratnih užasa ostali u zemlji, da li zato što su u njoj htjeli ostati, ili iz inata, ili zato što nisu imali gdje da odu – to sada nije važno. Dijaspora, opet, kolektivno je ime za sve druge iz BiH, koji su voljno ili nevoljno, najčešće strašno nevoljno, napustili svoj dom, selo, grad, svoju zemlju, i zaputili se na strašni, često nesretni, najčešće ponižavajući put u druge zemlje kako bi izvukli živu glavu iz ratnoga pakla, ponajprije zbog sitne djece.

Dok je bio rat, urođenici nisu ni znali da imaju dijasporu: imali su samo nesretne i raseljene rođake i prijatelje u tuđim, neprijateljski nastrojenim, najčešće zapadnim zemljama; ni disali, čini se, nisu kako ne bi uvrijedili svoje domaćine; prešućivali su i gutali ignoranciju bahatih socijalnih službi, proživljavali poniženja i uvrede zapadnih birokratskih aparata – a sve to za barem dan mira u tuđoj zemlji, zbog djece koju valja školovati, zbog posla koji valja raditi iako se za njega nikad nisi ni školovao, zbog rodbine u sirotoj zaraćenoj domovini kojoj valja pomoći....

Vrijeme velike nesreće i za jedne i za druge je − s kasnom pomoći međunarodne zajednice i s velikom pomoći Stvoritelja svjetova − prošlo. Oko dvije stotine hiljada života kasno. Rat je prošao, a rođaci i prijatelji postali su dijaspora – polako su se počeli razvoditi od svoje matice, a ta je ista matica i sama tome dobro pripomogla − da nastane jaz između tzv. urođenika i tzv. dijaspore.

Kako to izgleda danas? Veselo! I tužno! I veselo!

Urođenicima bi bilo najdraže da dijaspora nekako svoje pare pošalje rodbini i prijateljima a da se uopće ne pojavi u domovini baš u ono vrijeme kad bi se oni odmarali od nedostatka posla! Jer čim se dijaspora pojavi, nastaju sudari i nesporazumi, nastaju situacije iz viceva i slika koje kruže Zemaljskom kuglom preko Interneta. Uvijek je jedna strana nezadovoljna. Urođenici su nezadovoljni što im dijaspora nameće svoje novostečene standarde; ljute se jer dijaspora ne zna ili neće da zna da se neki svjetski standardi kod nas još dugo ne mogu i neće moći uspostaviti: za to treba imati zdravu naciju koja nije doživjela kolektivni užas i rukovodstvo koje nije stiglo tek u 19. vijek, koje nije ksenofobično i nacionalističko − zbog oboje su standardi kvaliteta dobro poljuljani, najčešće neprimjenjivi, i teško se mogu uspostaviti na način koji normalan svijet traži. Dijaspora je nezadovoljna što se njena novostečena znanja i dostignuća ne poštuju, kao da njihova primjena uopće zavisi od njihovih rođaka, običnog ugroženog naroda, a ne od bahatih kobajagi elita kojima su i narod i dijaspora na jednom mjestu čije ime pristojan čovjek ne izgovara javno.

Urođenicima se dijaspora 'pogospodila', otuđila. Ništa im nije dovoljno dobro, od higijene i zdravstvenih usluga do državnog uređenja. Čak su i ćevapi stavljeni pod kritičku lupu dijaspore, koja je većinom ionako prešla u vegetarijance jer sad vodi zdrav život. Nanine ružne pletene čarape primaju preko volje; jeftine ručnike i potkošulje kupljene na lokalnim pijacama a proizvedene u Kini ili Turskoj primaju tek toliko da se ne zamjere rodbini, a poslije ih ostave drugim rođacima ili ih pošalju u neki Crveni križ jer oni to sada ne koriste. Urođenicima je dosta i njihove muke i svakodnevnog pokušaja da se opstane i preživi od 300 kaemova, a na sve to im sa svojim primjedbama dođe dijaspora i, umjesto da se svi radujemo što smo svi živi i zajedno, zamjera nam se što je domaćinovo suđe prljavo, što je higijena po restoranskim kuhinjama i klozetima strašna, što se tako dugo čeka na red u zdravstvenim ustanovama, što se guramo po vozilima gradskog prevoza kao stoka i što se ne bunimo kod mjesnih vlasti ako smo nečim nezadovoljni. Dijaspora ne zna, ili nema vremena da zna, da su i njih i nas zajahali bahati nacionalistički klanovi, lažni patrioti i nezajažljivi divlji kapitalisti koji kradu i iz džepa i iz očiju. Dijaspora misli da nju ova vlast voli – grdno li se vara: oni na vlasti vole samo njihove pare, a njihovu djecu neće zaposliti u BiH iako su školovana na najboljim zapadnim univerzitetima – jer ako bi ih zaposlili, ispostavilo bi se za puku sedmicu/heftu/tjedan da je samo jedan od tih sjajnih mladih ljudi stoput pametniji i sposobniji od svih njih skupa, pa bi se u tom slučaju otkrilo na kojim staklenim nogama počiva sposobnost ovih «gore» da se tako dugo održe na vlasti: biraju podobne a ne sposobne!

Pošto se na dobro lasno naviknuti – dijaspora se na dobro naviknula, i zaboravila kako je teško u domovini steći paru, posao, novac ili status. Urođenici su siromašni, izdani i poniženi. Dijaspora samo misli da ona nije siromašna, izdana i ponižena. Dijaspora najčešće odbija da glasa i da ima veze sa svim tim izbornim jadima i ujdurmama u domovini. Urođenici neće da glasaju jer misle da se neglasanjem gradi demokratija – što je samo dokaz ignorancije i jednih i drugih. Dijaspora bi kod nas popravljala zube, ali drugim doktorima ne bi išla ni za živu glavu. Urođenici bi da im dijaspora gradi kuće i neprestano šalje pare čak i za akšamluka, a prstom neće maknuti da išta učine za rođenu dijasporu, ili barem da je vole bez interesa! Kao da dijaspori novci padaju s neba, kao da nisu zarađeni teškim emigrantskim radom u kapitalističkim tvornicama i bolnicama, bez bolovanja i bez ikakvih pogodnosti.

Urođenici su navikli od 1992. godine naovamo da ih neko drugi hrani – dostojanstva u ratnoj gladi nije bilo, pa se zaboravilo da se danas može i mora raditi drugačije. Nekima se bogme i osladilo ne raditi ništa, što je po poimanju dijaspore i sveg normalnog svijeta potpuno nevjerovatno: mladi nezaposleni neće da rade za male pare (KP Radu u Sarajevu uvijek manjka čistača ulica jer niko neće da radi te «ponižavajuće poslove»! A dobro se plaća!). Zato urođenici ostavljaju omladini iz dijaspore i strancima da im besplatnim radnim akcijama čiste korita rijeka i parkove i grade škole i kulturne centre, kao da to nije njihovo nego tuđe! Urođenici, neobrazovani i nesvjesni šta imaju, zagađuju svoju lijepu zemlju, prljaju je i uništavaju kao da je njihova djeca neće naslijediti baš onakvu kakvu im je oni ostave! A više ne mogu postati ni dijaspora. I Zapad se opametio: iškolovao nekoliko dobrih generacija dijaspore i dalje joj više ne trebamo.

Dijaspori smetaju znoj, krv i suze urođeničkih rođaka − posebno znoj. Urođeničkim rođacima smetaju nove radne navike, urednost i stalni prigovori dijaspore, koja nikad nije zadovoljna ma ša god oni uradili da im se dopadnu. Ne mogu se razumjeti. Žive u istom vijeku, u istom mjesecu, u istom danu i satu i minutu, ali u dva paralelna svijeta koja se rijetko dodirnu.

A dodirnu se nakratko, u izlivima ljubavi dijasporske djece i unuka prema urođeničkim roditeljima i rodbini. No ti izlivi traju mnogo kraće od ogorčenja s obje strane. A u stvari svi stojimo u nekoj strašnoj političkoj pustoši, na ničijoj zemlji: niti kako treba postojimo mi u domovini, niti oni izvan domovine, koju su svi (osim onih na vlasti!) «napustili i predali bezvoljno»... Sjećamo se kako smo svi nekada imali život, kakav god ali

život, kako smo voljeli jedni druge bez interesa i imanja, kako smo čeznuli za majčinom rukom preko kose koja bi nas dočekala kad smo se vraćali kući odnekud... Eto, ta ruka neka nas opet poveže. Da prestanemo misliti na tuđi profit i na svoju sirotinju, iz koje se tako teško i sporo kobeljamo, ali se ipak kobeljamo. Dok još ima te ruke koja nas, puna ničega materijalnog, prepuna bezuslovne ljubavi i vječitog čekanja, još malo čeka: da nas poveže, da nas sastavi, da nas izmiri, akobogda, uskoro.

Eto. U znak pomirenja, jedan će se urođenik istuširati i dezodorirati, neće se gurati u tramvaju, čak će pristati na propuh kad se otvori prozor u tramvaju pa šta bude da bude, i prestaće pušiti makar u zatvorenim prostorijama. A jedan će se dijasporac malo smiriti, sjesti i popiti kafu 'nako, besposlen, i uslast će pojesti burek iz ulubljene i peksinave rođačke tepsije, i neće prisjesti ni jednom ni drugom jer je i spravljeno i pojedeno s radošću i ljubavlju, koja za ova naša dva svijeta proplamsava iz ovoga teksta.

(*Pokret otpora*, 2013)

Ferida Duraković

BILJEŠKA O AUTORICI

Ferida Duraković (1957) Osnovnu školu i Jezički smjer gimnazije „Pero Kosorić“ završila u Sarajevu. Diplomirala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na Odsjeku za jugoslovenske književnosti i sh/hs jezik. Autorica kratkih priča, spisateljica za djecu, kolumnistica. Prevodi s engleskog. Radila kao profesorica maternjeg jezika, urednica, lektorica, a kao izvršna direktorica PEN Centra BiH od 1992. do 2013. godine, kad je umirovljena prije vremena. Ima nekoliko odličnih prijatelja i nekoliko odličnih neprijatelja, hvala im. Živi s mužem, kćerkom i tri mačke u Sarajevu.

Objavila:

- *Balo pod maskama*, poezija, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- *Oči koje me gledaju*, poezija, Svjetlost, Sarajevo, 1982.
- *Mala noćna svjetiljka*, poezija, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- *Još jedna bajka o ruži*, slikovnica, Dom mladih, Sarajevo, 1989.
- *Selidba iz lijepog kraja gdje umiru ruže*, proza i poezija, Vodnikova domačija, Ljubljana, Slovenija, 1994.
- *Srce tame*, poezija, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1994.
- *Mikijeva abeceda*, proza za djecu, Vodnikova domačija, Ljubljana, Slovenija 1993., drugo izdanje IPC, Sarajevo, 1995.
- *Amilina abeceda*, proza za djecu, IPC, Sarajevo, 1999.
- *Amilina i Mikijeva abeceda*, proza za djecu, Bosanska riječ, Tuzla 2005., ilustracije Andrea Petrlek-Huseinović
- *Locus minoris – Sklonost Bosni kao melanholiji*, poezija, Connectum Sarajevo, 2007.
- *Ezopove basne*, slikovnica, s Mirzom Hasanbegovićem, Connectum Sarajevo, 2008.
- *Vjetrov prijatelj*, bajka, slikovnica, s Mirzom Hasanbegovićem, Connectum Sarajevo, 2010.
- *Pokret otpora*, kolumne 2007-2010, Dobra knjiga Sarajevo, 2011.

Prevodi na strane jezike:

- *Preprowadzka s pieknego kraju w ktorym umieraja roze*, Sarajevo-Belgrade-Lublana-Sejny, 1995., prevod Julijan Kornhauser
- *Lament nad Sarajewem*, sedmiu poetow z Bosni (7 pjesnika iz Bosne), preveo i uredio Julijan Kornhauser, Wydawnistwo 13 Muz, Szcecin in Fundacja Pogranicze, Sejny 1996.

- *Çagdaş Bosna-Hersek Şiiri* (13 BH pjesnika), na turski preveo Suat Engüllü, Çatalca Belediyesi Yayini, Istanbul, 1997.
- *Heart of Darkness*, poetry, White Pine Press, Fredonia, New York, 1998.
- *Dolga e nošta*, knjiga izabranih pjesama u Bugarskoj
- *Si paga con la vita*, knjiga pjesama u Italiji
- Uključena u mnoge antologije u BiH i svijetu. Prevedena na dvadeset jezika.

Nagrade:

- Nagrada Književne omladine BiH za najbolju prvu knjigu 1978.
- Nagrada Svjetlosti za najbolju prvu knjigu 1978.
- Hellman-Hammet Nagrada Fonda za slobodu izražavanja/Hellman-Hammet Fund for Free Expression Award, USA 1993.
- Vasyu Stus Nagrada za slobodu pisanja za knjigu *Heart of Darkness*/Vasyl Stus Freedom-to-Write Awardby P.E.N. New England, USA, 1999.
- Počasna lista međunarodnog odbora za omladinske knjige za *Amilinu i Mikijevu abecedu*/International Board on Books for Young People Honour List/, 2000.
- Nagrada BH Radija 1 za najbolju radio igru 2015.
- Nagrada za najbolju priču za djecu na manifestaciji Ćopićevim stazama djetinjstva 2018.

Književno veče: Suzana Lovrić

INTERVJU: Suzana Lovrić

POJEDINCU NE TREBA NIKAKVA IDEOLOGIJA

Razgovarao: Edin Pobrić

Koliko je zbirka poezije „Pisma iz uzaludnosti“ borhesovska zbirka?

Borhes mi je jedan od najdražih pjesnika i pripovjedača, čovjek koji je nastavio stvarati književnost i nakon što je oslijepio... Moguće da mu je upravo taj, naizgled ograničavajući momenat, donio daleko više od intelektualne fikcije. U takvom svom svijetu Borhes donosi najviši stupanj iluzije stvarnosti. Njegovo je pripovjedanje o nepostojećim svjetovima, književnicima ili što god, toliko uvjerljivo da vas seli tamo i vi počinjete čitati nepostojeću knjigu.

Od tri, do sada objavljene zbirke pjesama, „Pisma iz uzaludnosti“ možda jesu na tragu borhesovske potrebe da zbog nekog tjelesnog, duhovnog, emotivnog hendikepa pobjegnem od zadane stvarnosti i pronađem svoju. Uzimala sam fragmente iluzije i vraćala ih kroz stihove, svoje nove iluzije stvarnosti.

Odnos *pamćenja* i *sjećanja* prožima se kroz sve zbirke poezije. Šta pamti a čega se sjeća Suzana?

Jedan od motiva da se povremeno ozbiljnije uzmem pisanja i stoji u saznanju da sam sva od pamćenja i da je zadnji čas oslobađati sebe. Zato se nastojim odmaknuti od svega za što sam bila vezena: od tradicije i običaja, od svojih i tuđih očekivanja, od ega i ambicije. Izražavati svoja osjećanja, zapravo, biti ih svjestan prije svega, veliki je izazov u tradicionalnom društvu poput našeg. Odživjeti svoj autorski život, sebe autentičnu, znači - sjećati se. Dakle, ne pamtim više, samo se sjećam.

Tvoja poezija je duboko ukorijenjena u same mogućnosti jezika. Koliko je to svjestan zanatski čin a koliko je postupak ostao u sferi nesvjesnog?

Da bi nešto bilo svjestan zanatski čin vi prethodno morate ovladati tom materijom. Sa učenjem književnosti ostala sam na srednjoj školi ali kao čitalac nisam gubila strast nikada. Ako sam nešto znanja o mogućnostima jezika pokupila čitajući knjige utoliko ga svjesno koristim. Dogodi se, ipak, da ne primjetite kako je uključen caps lock i onda slučajno dobijete dulju i kraću verziju naziva pjesme pa poželite još par takvih pa se zaigrate...

Svjesno tražim uvijek neki svoj ritam, neku melodiju. Zna se desiti da neku pjesničku sliku stavim pod upitnik i u pravilu je promijenim kada joj se vratim. Međutim, previše ponovljenih intervencija gubi vezu sa izvorom pjesme pa tu treba biti vrlo pažljiv i nekada ići možda i previše hermetično prema čitateljskoj publici ali ostati nepatvoren, vjerodostojan.

Ne može se zaobići tema feminizma. Koliko je on moguć bez jasne političke ideologije?

Tema je složena i obimna, danas sa raznim predznacima tipa radikalni, lezbijski, liberalni ... ali nezahvalno je govoriti o tome koliko je današnji feminizam izučavana sociološka grana kod nas a koliko je to još na nivou društvenog pokreta. Dvije tisuće godina žene se bore za ravnopravnost koja nije postignuta čak niti u modernom društvu. Vjerujem u pojedinca, u individualca kojemu ne treba nikakva ideologija, nikakva organizirana skupina koje bi mijenjale svijet na bolje. Postajući bolji ljudi svakodnevno oplemenjujemo svijet.

Koja je tvoja lektira? Šta si voljela da čitaš?

Pored klasika koji su čitani kao školska lektira, u vrijeme kada sam osvjestila čitanje, posebno dragi su mi bili Hesse, Kundera, Castaneda, Pekić, Kapor, Khalil Gibran, Erica Jong, Marguerite Yourcenar ... Posljednjih godina željno iščekujem prevode Haruki Murakamija, Edgar Allan Poe i Borges su mi uvijek u blizini, a bh proza je posljednjih deceniju - dvije u renesansi tako da čitam Veličkovića, Samardžića, Hemona, Mehmedinovića, Mlakića...

Koji su pjesnici „saučesnici" tvoje poetike?

Odavno se družim sa Vesnom Krmpotić i Desankom Maksimović, tu su nezaobilazni još Mak Dizdar, Tin Ujević, Petar Gudelj, Jozefina Dautbegović, Octavio Paz, Lorca, Sylvia Plath... Mogla bih nabrajati dugo. Na književnim susretima upoznajem manje poznate pjesnike iz cijelog svijeta tako da čitam i svoje vršnjake i znatno mlađe autorice i autore.

Stomatologija ili poezija?

I stomatologija i poezija. To je idealan balans za ostati na srednjem putu.

Koliko si vezana za Fojnicu?

Što sam manje vezana za Fojnicu, sve više je volim. Neminovno uspoređujem njene prirodne ljepote sa ljepotama krajolika sa putovanja i uvijek ostajem iznenađena bogatstvom koje imamo. Naravno, više niti ne iznenađuje nekultura i primitivizam našeg čovjeka koji je sebi dao za pravo da intervenira u prirodu do mjere njene devastacije. Žao mi je što Fojnica još nije ono što je svojim prirodnim i ekonomskim resursima bila prije 25 godina.

„Fojnička škrinja"! Kako bi u najkraće opisala časopis koji uređuješ?

Nedavno sam dala ostavku pa mogu govoriti kao bivša urednica. Ukratko, odrednica su bile lokalna događanja iz svih oblasti osim iz politike. Ponekad bi se provukla možda politički obojana vijest o sportskom događanju, ali eto, toliko stroga nisam bila. Imali smo rubrike o aktivnosti društava i udruga, intervjue sa društveno aktivnim Fojničanima, priče o ljudima oko nas, povijesne feljtone, putopise, stare fotografije i sl.

SUZANA LOVRIĆ

sve što se dešava u ovom gradu

nalik je bolesničkoj sobi
u kojoj se obredno kupanje rođenja
na vrijeme sljubilo sa raspadanjem
tijela još postoje
kao dovoljno velike mete u bijegu
jučer su nam odvojili meso od kosti
danas te kosti kuhamo za ručak
večera se preskače u meditativnom isparavanju skoro zaboravljenog originala
nasmiješeno vraćamo kante za smeće
pred kuću koja nam je izbrisana zajedno sa ulicom

mala ćelija od nepravdi okovana je prvim jutarnjim suncem
oči su zasute suhoćom lišća koje vjetar raznosi po nebu

mogu li naša krila visoko
pogledati crven grožđa odozgo
usuđujemo li se ispustiti svoje jaje u letu
prije nego složimo rasuti mozaik vlastite ljuske

na rubu

jednog sumornog svijeta pojavi se voda iznenada
nitko je odavno nije tražio nitko joj se više nije nadao
već su ležali u zemlji grleći svoj spisak imena za oproštaj

s tajnama

kako se baš u vodi stvara život čak i od loše ukrštenih spora
zametnu se sjećanje sa beskonačnim
i nastade kreatura varljivosti uljuljkana dubinom

na rubu

tamo gdje smo se svi već sreli jednom pod mjesecom kurvarom
zatvorenih očiju presijecaju se karte naivni skidaju i odjeću
uplašeni gaze u vodu ona im pokriva glave

s tajnama

o stotinu emotikona koji se griju međusobno ali se ne pare
uz bojazan o svijetu koji tetura prema svome kraju
postoji li ijedan valjan dokaz o ljubavi u vodi

nakon što posijeku čempres

izobličen ugrizima munja
odlazim i ja
negdje drugdje dočekivati mjesečeva gnijezda
u visokom želucu natrpanim hostijama za vojnike
žedna sam živjeti u tijelu sa izborom na bolest
u zemlji čija će se prašina miješati sa krečom mog groba
željela sam služiti Bogu koji me ovdje stavio
ostavio
ali između svijeta i mene ostaje samo ispovjediti nevjeru

mom čempresu franjevac skide ogrlice
hodža mu otpili vrh a pop postriga kose

na toj oštroj crti neće više niti vrana odmoriti

kriv si Bože
stojiš kao žalostan lutak prikovan na brodolomne daske
i ništa ne pitaš ne daješ ne sudiš
zaspao si
sa čempresom ćeš pod sjekiru
ravnodušni Bože
zar na koljenima čekaš
Tvoje bijelo tijelo miruje na molitvu suho kao gips
dajem Ti mač i dane i ranjavam se strasno
i to traje
što bi Ti još htio
sretnom pogreškom oplakujem Ti stopala
nespokojni sine
Tebi nikad dosta žrtve i grizodušja
pusti me na miru
i bez Tebe ću sjesti u svoje osakaćeno utočište
neću tražiti više
ne daji mi

složila sam malu košulju

na pod
prekrstila sam joj rukave
kao na mrtvacu
dok sam navlačila zavjese
vjetar se prošunjao pored mene
i odigao joj ramena
pozlaćeni nokti izviriše iz obrednog
zagreboše po lakiranom podu

moje čedo

potrčah po tamjan

ali više ništa ne uspjeh dodati toj smrti
na povratku samo otvoren prozor
i komadić nebeske modrine između dvije srušene kuće

vjetar je zviždao: vidjet ćeš i ti jednom svog Boga

tetovirano

na mom lijevom bedru

ničija sam

ovu crnu podvezicu mogu samo sa životom baciti
kao glatku kost rasnom psu
kojega ću do besmrtnosti milovati skupocjenom žalosti

ne pripadam

vlastito sam hodočašće

poštujem se sama

reklamna krema za lice

miriše na majčin sok od ruža sa limuntozom
miriše na njeno ime

prodavačica koja mi poklanja kremu
misli kako plačem od sreće

nastojim je zadržati u tom uvjerenju

ti si najbolji prijatelj

svim svojim bivšim djevojkama
razmjere nekadašnjih poniženja postale su
neupotrebljiv preparat za elektronski mikroskop
kroz koji trenutno promatraš svijet

ne družiš se samo s onom s kojom živiš
s njom čak niti ne razgovaraš
zbog tehničke potpore u cilju konačnog kolapsa veze
ponekad joj ostaviš poruku na polici gdje mrije telefon

ona još nije primjetila tu kupicu papira
među kojima su i neki zgužvani vraćeni iz smeća
i dalje si uvjeren kako traje ignorantska faza
sa ushićenjem iščekuješ dan kad ćeš joj postati najbolji prijatelj

opet snijeg

postaje hladni piling za dušu
vraća joj vlažnost a uklanja mrtve stanice

jesam li to negdje pročitala
ne sjećam se čitanja
ali sreće se sjećam dobro
razbila mi bradu na noćnom klizanju u pokućnicama
baš kad sam prevršila svaku mjeru u samohvalisanju
procvjetala je tanka djetinja mast u dužini od 2 cm
tada još nisam znala za strah

promjene su stigle polako ali iznenada
bez slutnje na sve hladne pilinge koje još trebam proći

nesreća

danas je tuđa

pronašli su mercedes GL63 AMG na krovu u rijeci
i u njemu četiri anđela zarobljena sa sedam zračnih jastuka
tata anđeo je vodu u unutrašnjosti automobila obojio u crveno
dvjema simetričnim posjekotinama na tjemenu
mama anđeo u vratu je imala prostora za još tri pršljena
na mjestu između trećeg i četvrtog
(navodno je poslije smrti samoj sebi išćašila ruke u ramenu
pri pokušaju da spasi svoje dvogodišnje blizance)
dječaci anđeli bili su čvrsto vezani u svojim sjedalicama
jedan je bio modar a drugi blijed
(valjda zato što nisu jednojajčani)
obojica su široko otvorenim očima
zurili u mladicu koja je halapljivo gutala tanku crvenu crtu
kojom se prelazi s ovog na onaj svijet

BILJEŠKA O AUTORICI

Suzana Lovrić, rođena je 1967. godine u Fojnici. Njena prva zbirka poezije **Pisma iz uzaludnosti** nagrađena je na natječaju *Fra Grgo Martić* 2007. godine kao najbolja zbirka poezije, a 2008. godine za istu zbirku dobiva i nagradu *Anka Topić*. **Tumačenje nesanice** 2009. i **Usporeno pravolinijsko kretanje** 2014. objavljene su u biblioteci Gradina, Tešanj.

U Leipzigu je 2011. godine bila među petoro književnika koji su predstavljali BiH, na Lirikonfestu u Velenju sudjelovala je 2013. i 2014. godine, a 2014. godine gostovala je u Litvaniji na pjesničkom festivalu Druskininkai Poetry Fall. Pjesme su joj prevođene i objavljene na njemački, makedonski, slovenski, albanski, litavski i danski jezik. Glavna je urednica časopisa *Fojnička škrinja* od 2009. godine.

Živi u Fojnici i radi kao dentalni kirurg.

Suzana Lovrić

Književna veče: Mile Stojić

INTERVJU: Mile Stojić, pjesnik

VEĆINA NAŠIH PISACA LITERATURU JOŠ UVIJEK DOŽIVLJAVA KAO SUDBINU

Književno veče u biblioteci "Liber, Libertas"

„Snaga književnosti je i u tome što od običnih stvari čini čaroliju", kaže Mile Stojić, jedan od najznačajnijih južnoslavenskih pjesnika i jedan od najprevođenijih i najuspješnijih bosanskohercegovačkih stvaralaca poezije.

Ljetos je u izdanju „Dobre knjige" i uz likovne ilustracije Halila Tikveše objavljena njegova knjiga „Hatidža", odnosno prevodi istoimene pjesme iz knjige „Himna poraženih", koja je prevedena na više od dvadeset jezika zahvaljujući željama prevodilaca da se pridruže pjesnikovom hommageu antičkoj heroini kakvom je Stojić s razlogom smatrao ovu žrtvu Srebrenice. Zbog toga smo i razgovor za Godišnjak Susreta Zija Dizdarević počeli pričom o ovoj knjizi i odnosom prema žrtvama uz činjenicu da se Nobelova nagrada za književnost dodjeljuje onom koji je bio spreman negirati genocid i podržavati lidera genocidne politike.

Sa Miletom Stojićem smo razgovarali o njegovoj vjernosti poeziji, o ukupnim prilikama na književnoj i društvenoj sceni, potencijalima

koje posjedujemo i lošim uslovima u kojima djelujemo, da bi se na kraju dotakli i njegovog budućeg fantazmagoričnog romana prvijenca zahvaljujući kojem ćemo zaploviti Neretvom kroz jednu vjerovatno ljubavnu priču.

Razgovarala: Kristina Ljevak

Ponekad čak i društvene mreže imaju smisla, a pominjem ih zbog pjesme „Hatidža", koju ste povodom smrti srebreničke junakinje Hatidže Mehmedović objavili na svom Facebook profilu, kada su se desile nesvakidašnje reakcije i početak njenog prevođenja zahvaljujući Facebooku, odnosno prevodima koje su samoinicijativno poslali važni prevodioci. Je li vas iznenadilo još uvijek postojanje ljudskosti i autorske odgovornosti, u ovom slučaju prevodilačke, koja je pokrenula jedan važan ciklus?

Mile Stojić: Vidio sam da te društvene mreže mogu imati i stanovite koristi. Tu sam pjesmu objavio u knjizi „Himna poraženih" da bih je stavio na Facebook kao *In memoriam* kada je umrla Hatidža Mehmedović, i, kao što znaš, spontano sam počeo dobijati prijevode od značajnih ljudi. Javili su mi se Dušan Šarotar, Velibor Čolić, Jovica Ivanovski, Otto Fenyvesi ... i onda sam došao na ideju da napravim jednu knjižicu, što sam uspio, zahvaljujući mom prijatelju Halilu Tikveši, koji je rado ustupio svoje likovne radove, tako da je ta knjiga mali *hommage*, jedna plaketa ženi koja je izgubila doslovno sve, a ipak nije izgubila nadu da postoji neki bolji svijet, da postoji neka pravda i ona se borila do kraja za pravdu. Otišla je, a s njom i cijela ta priča.

Spominjali ste u intervjuima i trenutak u kojem je Hatidža Mehmedović dočekala Vučića u Srebrenici. Riječ je zaista o motivu nalik antičkom i za ovo vrijeme i kulturu nepraštanja o potpuno nesvakidašnjoj gesti.

Mile Stojić: Velika je antička scena kada ona Vučiću kači srebrenički cvijet, njemu koji je sudjelovao u tom zločinačkom projektu u kojem je ona izgubila sve, i kada mu kaže: „Nemojte sine da se ovo ikada više ponovi." Zaista treba biti veliki čovjek i veliki junak pa na takav način gledati svijet. I to je zapravo možda jedini način da se spasimo od pakla. Neprestano ponavljanje toga šta je tko kome učinio, bez oprosta, vodi u ništa drugo nego u nove sukobe i nova klanja.

Govorili ste kako se nažalost danas intelektualcima smatraju svi oni koji su završili fakultet. A od Hatidže pa do nekih drugih žena Srebrenice i ne samo Srebrenice, nego žena žrtava rata u Bosni i Hercegovini generalno, koje nisu formalno obrazovane i koje se u životu nisu pripremale za bilo koju vrstu javnog angažmana nego se on desio iz nužde, od tih se žena moglo i još uvijek može mnogo više naučiti nego od onih kojima bi to tebala biti obaveza i koji se formalno smatraju intelektualcima i čiji se glas uvažava zbog nedostatka kriterija.

ŽIVOT KAO PUSTINJA

Mile Stojić: U nas je uvriježeno mišljenje da je intelektualac svatko tko završi fakultet, ili tko doktorira ili magistrira, a pritom, ah ironije!, možeš kupiti fakultetsku diplomu za par tisuća eura. Intelektualac je onaj koji kritički misli i promatra svijet oko sebe i koji o njemu donosi sud, relevantniji od nekog kafanskog trućanja. Hatidža Mehmedović ima jednu ovakvu rečenicu: „Kad bi se moje srce otvorilo, tuga bi pomorila cijeli svijet". Meni je ta rečenica istinitija nego svi referati o Srebrenici, mudrovanja o našoj nesreći, kakvi se danas pojavljuju u publicistici, jer ona je zapravo rekla rudimentarne stvari o tome šta je naša stvarnost danas. Ne vidim puno ovdje intelektualaca, naš je život kao jedna pustinja u kojoj nakon kilometara pijeska nađeš zrno bisera. Imamo četiri-pet intelektualaca, ostalo su sve hohštapleri, ljudi koji glume, ljudi koji svoj neki akademski status koriste za svoju ličnu promociju i tu se ta priča završava. Kad bismo imali intelektualaca, imali bismo i javno mnijenje. Pogledajte medije. Mi imamo medije koje drže određene interesne grupe ili tajkuni kroz koje promiču isključivo vlastite interese a uvijek je to pod parolom obrane nacije i vjere ... Što se tiče intelektualaca u Bosni i Hercegovini, možda će mladi koji završavaju vani, koji idu na svjetske univerzitete, možda će oni ovdje donijeti istinski intelektualni duh. Za sada je ovo sve samo jedna pustinja, jedna močvara u kojoj se svi skupa davimo.

Rekli ste, govoreći o Hatidži, da je odnos prema srebreničkoj tragediji lakmus naše ljudskosti. Mi ovih dana intenzivno svjedočimo potpunom zanemarivanju ljudskosti, nastojanju da se odvoji djelo od autora i činjenici da se Nobelova nagrada dodijeli čovjeku koji je, između ostalog, negirao srebrenički genocid i podržavao lidera politike koja je dovela do genocida. Kako onda mi ovako mali i marginalni uopšte da

vjerujemo u univerzalnu pravdu, u satisfakciju koju će eventualno dobiti žrtve, kada se na najvišim razinama, tamo gdje bi etika trebala biti neupitna, donose takve odluke i maskiraju time da se nagrađuje djelo.

Mile Stojić: Žrtve neće nikada dobiti satisfakciju. Mrtvi nas nikad neće rehabilitirati, rekao je ironično Rozevicz. To je pokazalo naše vrijeme. Mislim da je Handke dobar pisac, ali mislim i da trenutačno u Evropi i svijetu ima desetine boljih pisaca, koji bi prije njega mogli dobiti Nobelovu nagradu. Da vam ne navodim Austera, Kunderu, Jerofejeva, Murakamija, Atwood, Gospodinova ... Svi su od njega bolji pisci. Kundera je za mene Tolstoj dvadesetog stoljeća, a njega više i ne spominju. Dodjela nagrade Handkeu ima jednu, rekao bih, ne političku nego hipokrizijsku dimenziju od strane Švedske akademije. Jedan od najznačajnijih srpskih pisaca danas, koji je po meni zaslužio Nobela, Bora Ćosić, je rekao da dodjela Nobelove nagrade Handkeu muti sve etičke kriterije i da bi bilo bolje u ovakvom slogu Hamsunu nagradu dati 1945. godine nego 1920. Ako Handke može dobiti Nobelovu nagradu, zašto je ne bi mogao dobiti Limonov, za kog također vrijedi da je odličan pisac, a postoji snimka da je pucao s Trebevića na ovo isto mjesto na kojem ti i ja danas sjedimo. Osim toga, ta nagrada ponovo raspiruje miloševićevski duh u srpskom društvu, što nije dobro ni za Srbiju, ni za njezine susjede, a najviše je loše za samu tu nagradu i njezin renome.

KNJIŽEVNOST KOJA NE PRATI MORAL MENI NIJE BLISKA

Limonov je pucao u društvu Karadžića.

Mile Stojić: Na kraju krajeva i sam Karadžić bi mogao dobiti Nobelovu nagradu, i njega je Handke hvalio, u Beču sam bio na tribini na kojoj je Handke govorio kako Karadžić nije lošiji pisac od, naprimjer, sjajne austrijske spisateljice Ilse Eichinger, koja je i sama bila žrtva holokausta. Nisam neki moralist, ima pisaca koji su loši kao ljudi i veliki kao pisci, ali ovo je primjer kako se za svoju jadnu zaradu i publicitet urinira po nevinim žrtvama. Najbolje je to definirala Svetlana Splašak kad je rekla kako je nagrada Handkeu uvreda za sve Srbe koji su bili protiv Miloševića. To je meritum stvari. A tim povodom se oglasio, a kao da tu ima i prsta sudbine, sjajni njemački autor, naš Višegrađanin, Saša Stanišić koji je žrtva, koji je pobjegao pred Karadžićevim i Miloševićevim koljačima u Njemačku, i koji je ovih dana dobio najveću njemačku nagradu za roman. I on kaže: „I ja sam žrtva onoga što Handke nije opisao." Mislim da je danas časnije dobiti nagradu „Zija Dizdarević" u Fojnici, nagradu koja nije okaljana, nego nagradu Nobelovu.

I koja nije skrenula sa onoga što Zija simbolizuje.

Mile Stojić: I zato što je i Zija žrtva politike koju Handke danas hvali. Svi ljudi koji su dobili Zijinu nagradu trebaju biti počašćeni jer je ona čista, sudbinska i literarna nagrada. Književnost koja ne prati moral, koja ne prati etiku, dakako postoji, ali meni nije bliska.

Tužno je što skandali skrenu pažnju na književnost. Ma koliko bilo opravdano osuđivati Handkea, meni je pomalo smiješno kada se time bavi član predsjedništva Šefik Džaferović za kog baš nisam sigurna da ga je čitao i onda stavljamo fokus na Handkea i nagradu njemu, zanemarujući Olgu Tokarczuk koja je dobila prethodnu. Ali očigledno su skandali nešto što aktuelno medijsko tržište i publiku najviše interesuje a u svjetlu ili tami skandala bila je i nagrada o kojoj ste vi nedavno odlučivali, kada je na jednoj časnoj manifestaciji nagrađena knjiga poezije proglašena islamofobijom. Koliko to prije svega s ljudske strane boli, a koliko na širem planu obesmišljava sve što se nastoji uraditi, u ovom slučaju dati prilika mladim autorima i autoricama kojima je* Slovo Gorčina*, jer je o toj manifestaciji riječ, možda prva stepenica u pjesničkoj karijeri.

Mile Stojić: Tim povodom dao sam izjavu listu *Stav* i nešto specijalno ne bih imao dodati. Na taj natječaj javljaju se srednjoškolci i studenti, ljudi koji su tek prve knjige napisali. I sad tu nagradu tretirati u sklopu tobožnjeg književnog kanona krajnje je licemjerno. S druge strane, dobro je da je nagrađeni bošnjačke nacionalnosti, inače bi to izazvalo još veće reakcije. Ne daj bože da je tu pjesmu objavio neki Srbin ili Hrvat. Ta pjesma meni potpuno naivna, bezazlena i potpuno točna. Ona govori o stvarima koje se kod nas događaju u okviru vjerskih zajednica. Dečku se prigovara što nije uvrstio crkve i manastire, ali takvi se objekti ne prave u njegovoj Zenici. Mislim da je to najbolje opisao Senad Avdić u svom tekstu u *Startu*, gdje je analizirao cijeli kontekst u kojem je nešto takvo moguće.

Vi ste i ranije govorili o tome kako se naša kultura svela na duhovnu koju predstavljaju lideri vjerskih zajednica. Koliko je to odmoglo svim i onako marginaliziranim segmentima kulture u Bosni i Hercegovini koja je svedena na podržavanje nekih zavičajnih manifestacija koje naravno trebaju da postoje ali ih ne možemo stavljati ispred onoga što je visoka kultura koja bi valjda trebala definisati svako društvo.

Mile Stojić: Dok sam pisao u onom „mračnom sustavu“, ja sam govorio da kultura ne može biti delegatska stvar. Ona se sama direktno legitimira. Politika treba stvarati okvire u kojima će kultura moći normalno stasavati i razvijati se. Međutim, mi niti imamo okvira niti imamo bilo kakve strategije kad je u pitanju kultura. Samo pogledajte kako i Srbija i Hrvatska svoje istaknute književnike ispraćaju u mirovinu nekim premijama i nacionalnim penzijama. Kod nas se to i ne spominje. Maloprije ste spominjali Šefika Džaferovića. Ne vjerujem da je on od silnih državničkih obaveza stigao i pročitati Handkea, ali, eto, ima potrebu da i o tome da svoj sud. I onda se tu pojavljuju ljudi koji su stasali sa tim partijama. To su partijski umjetnici, partijski slikari, partijski pjesnici, koji u pravilu ne vrijede ništa. Ja sam govorio jednom starom revolucionaru, koji me je napadao u socijalizmu, kako se ne može preko centralnog komiteta ući u historiju književnosti. To je i danas tako. Ja ne vidim kod nas ni neku perspektivu u kojoj će se nešto poboljšati, jer naša država je kao auto koji se zaglavio u blatu – kotač se vrti, ali sve stoji u mjestu. Mi imamo jedva jedan relevantan književni časopis, a prije rata smo imali deset. *Odjek*, *Lica*, *Pregled*, *Život*, *Izraz*, *Putevi*, *Most* ... Danas je ostao samo *Život* koji jedva životari, a nikoga nije briga što je ugašen *Odjek*, doskora jedan od najznačajnijih jugoslavenskih časopisa.

U BOSNI I HERCEGOVINI SE PIŠE ODLIČNA KNJIŽEVNOST

Ipak, u jednoj ukupno sumornoj atmosferi, 2016. godine objavljena su vaša Izabrana djela u izdanju* Dobre knjige *iako ste vi bili protiv toga da se zovu izabrana djela. Izbor je napravio pokojni Zilhad Ključanin. Je li to ipak određena satisfakcija autoru i potvrda da kvaliteti i kontinuitet čak i u bosanskohercegovačkim okolnostima imaju potvrdu?

Mile Stojić: Ne znam da li to odlučuje kvalitet ili organizirana selekcija. To je jednostavno privatna inicijativa *Dobre knjige* i Zilhada Ključanina, koji je bio njihov urednik i moj prijatelj i koji je to izabrao i priredio. Nažalost, to je bilo i posljednje što je napravio, nakon toga je umro. Beskrajno sam mu zahvalan i radostan da je to izašlo. Ali ako vi štampate knjigu a nemate u Sarajevu dvije čestite knjižare, šta vam to vrijedi? Vi to možete nositi, pokazivati i slikati se ... Ne postoji normalna niti distribucija niti valorizacija knjige. Imamo dva dnevna lista i nijedan od njih nema književnu kritiku. Kada sam ja radio u *Oslobođenju*, književnu kritiku je pisao profesionalac koji je za to dobijao plaću. Isti je slučaj i sa teatarskom i muzičkom kritikom. Mi

nemamo uopće kritiku. I to što mi pišemo i objavljujemo na neki način sve pada u podrume i zaborave.

Kazali ste za sebe da ne znate jeste li dobar ili loš pjesnik, ali da ste pravi pjesnik. Je li to kad ste pravi pjesnik osnovni preduslov da pišete uprkos svemu, uprkos činjenici da ne postoji valorizacija, da zahvaljujući lošoj distribuciji knjige ne postoji ni informacija o publici i o tome koliko je knjiga uopšte došla do čitatelja?

Mile Stojić: Mislim da u poeziji ne može biti osrednjosti. Tu ili jesi ili nisi. Osrednji pisac može napisati zanimljiv, tržišno uspješan roman. U poeziji se to odmah vidi, zato što je kratka i impregnantna forma i tu ili si pravi ili si lažni. A što se tiče komunikacije i distribucije, i taj internet nečemu služi. Ja sam zahvaljujući internetu objavio knjigu. Postoje i ti neki sajmovi i kod nas nagrade, sve to skupa malo baci svjetla na autora i njegovu knjigu, ali se sve više stvaraju uvjeti da se i to na neki način ugasi. Imalo smo sada *Sarajevske dane poezije*, jedan od dnevnih listova nije objavio ni slova o tome. Pišem gotovo pedeset godina i pisat ću dok budem disao, ali nemam iluzija da moje pjesme imaju nekog šireg odjeka, ni da će one ostaviti nekog dubljeg traga, barem ne na ovu današnju čitateljsku recepciju. Svi koji pišemo ipak vjerujemo da to ima nekog smisla, inače ne bismo pisali.

Mi i razgovaramo za Godišnjak jedne književne manifestacije, vi ste često ili učesnik ili u žirijima bosanskohercegovačkih književnih manifestacija i nagrada. Koliko te manifestacije, poput spomenutih* Sarajevskih dana poezije*, koji imaju ozbiljnu tradiciju, učesnike i ozbiljne dobitnike nagrade Bosanski stećak, mogu činiti kulturnu scenu dinamičnijom, ili je samo održavaju „na aparatima"?

Mile Stojić: To je uglavnom održavanje na aparatima. Veliki uspjeh *Sarajevskih dana* je to da su uopće održani. Mi organiziramo neku manifestaciju pa pišemo ljudima iz Beča i Pariza da dođu autobusom jer nemamo da im platimo avionsku kartu. Ovo je 21. vijek, avion je elementarno sredstvo komunikacije koje se podrazumijeva, a mi smo u takvoj situaciji u kojoj ljudi još uvijek dolaze jer vjeruju u nas i vole Sarajevo. Jednoga dana ta će se ljubav istrošiti i oni neće više htjeti dolaziti.

Doći će generacije koje neće imati sentiment prema Sarajevu... Ali s obzirom na učešće i prisustvo na književnim manifestacijama u toku ste sa recentnom bosanskohercegovačkom književnom produkcijom, posebno mlađih autora i autorica. Čini mi se da ipak, uprkos svemu, ovdje i sada nastaje ozbiljna književnost.

Mile Stojić: Tako je. U Bosni i Hercegovini se piše odlična književnost i odličnu književnost pišu ljudi koji su otišli iz Bosne i Hercegovine u svijet. Od Amerike, Njemačke, Hrvatske, Srbije... i to je stvar koja mene puno veseli. Živio sam dugo vani i vidio sam da ovdje nastaje puno bolja književnost nego u Austriji koja je bogata, situirana, moderna... Većina naših pisaca literaturu još uvijek doživljava kao sudbinu, kao potrebu da se krikne i kaže svijetu nešto. Ne samo o našoj zemlji nego o suvremenom životu općenito, o načinima na koje se čovjek dehumanizira i o načinima na koje se čovjek i uništava.

MI SMO CIVILIZACIJA KNJIGE

Koliko je vama iskustvo života u jednoj ozbiljnijoj kulturi i univerzitetski angažman u toj istoj kulturi bilo važno i na autorskom i na ličnom planu?

Mile Stojić: Meni je to najdragocjenije iskustvo. Zahvaljujući tom iskustvu ja sam razbio neke svoje mladićke predrasude o političkom, ekonomskom i geostrateškom položaju naše zemlje. Mi smo jedna mala zemlja na rubu Evrope i mi nemamo nikakvog bitnog značaja i jedino što imamo zanimljivo za svijet je upravo naša kultura. Nije nimalo čudno da su ovdje niknuli najveći pisci, od Andrića, Dizdara, Šantića, Selimovića, Sušića, Šimića... I to bi trebala biti neka karta na koju mi igramo u svijetu. Naše vlasti toga nisu svjesne i misle da smo mi ljudima zanimljivi po nečemu orijentalnom ili srednjevjekovnom, a nismo, mi smo isključivo zanimljivi kao kulturni meritum koji je upravo produkt različitih uticaja i Istoka i Zapada. A Austrija je meni pomogla i zato što je ona bila naš okupator i mi smo bliski i dan danas s njom i oni su s nama, mada možda toga nisu svjesni. Pošto sam radio na univerzitetu, išao sam dosta po bibliotekama i našao puno tragova iz austrougarskog perioda o Bosni o kojima ovdje niko nema pojma. Napisao sam i jednu knjigu o Beču kao našem nekadašnjem političkom centru. Pa i ove zgrade koje sad gledamo dok vodimo ovaj razgovor, sve su oni napravili. Naravno, oni su bili okupatori, ali u našem žalosnom slučaju i okupacija je neka vrsta prednosti.

Oni su nam ostavili arhitekturu, savremeni okupatori će nam ostaviti kredite. Spominjali smo medije, činjenicu da nema uopšte kulture u jednom dnevnom listu.

Intenzivno ste svojevremeno pisali za ozbiljne medije poput* Ferala, Dana*... Često ste govorili o tome kao o vremenu koje je prošlo. Koliko

nam takva vrsta medija i autora kao društvenog korektiva nedostaje, i da li bi uopšte da su preživjeli ti mediji u formi u kojoj su postojali, danas imali publiku?

Mile Stojić: Vjerujem da knjiga ima budućnost bez obzira na internet i tehnološku revoluciju. Knjiga nije samo sadržaj, ona je i predmet, čovjek kupi knjigu pa miriše i njenu štampu, pipa njene korice, drži je pod jastukom, poklanja najmilijima. Na kraju krajeva, mi smo civilizacija knjige. Sve velike religije su nastale na knjigama. Ali što se tiče budućnosti globalne kulture u našem ovakvom kapitalizmu, tu jedva da se može govoriti o kulturi. Vidite i sami da naši sjajni novinari, a ja moram izdvojiti recimo Viktora Ivančića i Senada Avdića iz dvije države, oni jedva preživljavaju, ovi više nigdje nemaju prostora zato što taj tabloidni i merkantilni koncept zapravo kod nas najviše je uperen protiv kulture, jer naš čovjek nije navikao da konzumira operu, a upravo uloga medija bi bila u tome da ga zainteresira za operu, za poeziju, za teatar, za balet... Nijedna zemlja ne zarađuje na baletu ali sve ozbiljne zemlje u njega ulažu. Negdje sam pročitao da Austrija ulaže više u operu i balet nego u ministarstvo vanjskih poslova, zato što su oni svjesni da bečka filharmonija više otvara vrata Austriji u svijetu, nego bilo koji ambasador i bilo koja rezidencija. Kad mi dođemo do toga da idemo u svijet sa Andrićem, sa Mešom, sa Farukom Šehićem, sa Ivanom Lovrenovićem, da ne nabrajam druge, kad dođemo do toga da država treba da ulaže u njih, njih šalje i afirmira, onda ćemo imati rezultate.

Na primjeru Faruka Šehića mi vidimo koliko se uspjesi na širem evropskom planu mogu desiti onda kada to neko prepozna s vana. Kod Faruka Šehića se sve bitno promijenilo od trenutka dobijanja Evropske nagrade za književnost. Bez sumnje imamo i drugih primjera koji bi imali sličan put da postoji jedna ozbiljna, organizovana prevoditeljska mreža i da postoji podrška, da ona nije svedena na angažman Hane Stojić i Književne mreže* Traduki *gdje su učinjeni ogromni rezultati ali nažalost ne može jedna organizacija da postigne sve što bi mogla ozbiljna kulturna politika jedne države koja uopšte ne prepoznaje interes u prevođenju domaćih pisaca na strane jezike.

Mile Stojić: To je kod nas povezano i sa strukturom države. Mi nemamo državno ministarstvo kulture, nemamo svoje predstavnike ni u Frankfurtu ni u Lajpcigu ni u Parizu. Sve druge države, Hrvatska, Slovenija, Srbija... imaju. Da nije angažmana *Tradukija* vjerujem da se naše knjige gore nigdje ne bi ni pojavile. Pokušavano je da se ovdje kuca na vrata oko toga. Mi nismo ni članica

Tradukija, sve ostale zemlje jesu. Mislim da su čak Makedonija i Crna Gora. Kad dođu Nijemci onda se gleda koliko će donijeti para. Mi nemamo dobru komunikaciju ni s Banjom Lukom. I tamo ima izuzetnih pisaca, poput Tanje Stupar Trifunović, koja je darovita pjesnikinja i prozaistkinja, a koja isto tako djeluje sama. Mi je nekada pozivamo ovdje, nas nitko ne poziva u Banja Luku, jer se prave vještački zidovi u jedinstvenom jeziku i književnosti, tako da je sve stvar osobne inicijative, ali ipak vjerujem u to da se dobra djela prepoznaju, ako ne kod nas onda u svijetu. Ako ne danas, onda sigurno sutra.

GLOBALIZACIJA ZA NAS PREDSTAVLJA VRSTU IZOLACIJE

Vi spadate u naše najprevođenije pjesnike. Je li taj život vlastite književnosti u drugim kulturama i drugim jezicima nešto što daje satisfakciju autoru u prvom redu zbog činjenice da se tamo valorizacija vrši po bitno drugačijim kriterijima nego što je to slučaj ovdje?

Mile Stojić: Ne treba ništa idealizirati. I u Njemačkoj su u prvom redu izloga „Pedeset nijansi sive", Dan Brown, Coelho... ali oni imaju bogatu produkciju, imaju medije koji valoriziraju knjige, imaju kritiku, nagrade... to je briga države. Kod nas o tome ne brine nitko. I u tom smislu ja podržavam sve ljude koji za sebe nešto rade, koji znaju i umiju. Na kraju krajeva teško je, gotovo nemoguće, opstati od same književnosti. Ljudi rade raznorazne poslove da bi odvojili noć za to što pišu i to je, nažalost, naša situacija i takva će biti još dugo.

U vrijeme kada ste vi bili nešto mlađi od autora koje sad spominjemo i kada se ipak znao neki red u „mračnom totalitarnom režimu" bivše države, tada vjerujem pisci nisu živjeli tako što su išli od rezidencije do rezidencije, ne zbog toga što im je to prostor za pisanje nego što je rezidencija način da se barem na mjesec dana oslobode redovnih troškova.

Mile Stojić: U moje vrijeme i nije bilo toliko rezidencija, bilo je nešto malo. Ali je recimo moja prva knjiga za koju sam dobio Brankovu nagradu doživjela drugo izdanje. Danas prva knjiga nekog pjesnika da doživi drugo izdanje dešava se vrlo rijetko. Tada su postojale knjižare, a postojale su izdavačke kuće koje su bile vrlo stroge. Ne u smislu neke cenzure, nego je knjiga morala proći i recenzenta i urednika i uredničko vijeće. Knjigom se bavilo deset ljudi. Danas je jednostavno objaviti knjigu. Poneseš rukopis u štampariju, poneseš hiljadu maraka i dobiješ petsto primjeraka knjižice, ali nema je u knjižari. Mi smo imali nekoliko knjižara. Stipina knjižara, pa knjižara

Svjetlosti, pa knjižara *Masleša*, gdje smo kupovali knjige iz cijele Jugoslavije. Mi smo bili vrlo informirani. Danas teško mogu pratiti šta se piše u Beogradu. Malo više pratim u Zagrebu jer sam tamo vezan izdavačem... Globalizacija za nas predstavlja neku vrstu izolacije.

Spominjali ste vještačke granice između Banja Luke i Sarajeva, unutar istog jezika i iste zemlje. S obzirom na to da ste bili formiran čovjek i autor u vrijeme raspada Jugoslavije, koliko vas je boljelo prebrojavanje krvnih zrnaca, dijeljenje književnosti na nacionalne književnosti, rasparčavanje Jugoslavije i na tom nivou?

Mile Stojić: I u Jugoslaviji su postojale nacionalne književnosti. To je bilo i kanonizirano, i znale su se srpska, hrvatska, slovenska, bošnjačka također ali u nešto težim uvjetima. Mene je boljelo to što su pokušali jezik nasilno cijepati, što su desetine lingvista srpskih i hrvatskih danima i noćima pokušavali da to nekako razgraniče, ali očigledno nije bilo moguće. Vidio sam da i u Hrvatskoj taj novogovor više nitko ne upotrebljava. Šta god mi govorili, to je jedan jezik i tu do daljnjeg nema nikakve mogućnosti da se to lingvistički, znanstveno podijeli. Ali naravno politika je drugo. To su danas četiri imena jednog jezika. Mi smo u lektiri i na studiju izučavali i Crnjanskog, i Prešerna i Nastasijevića. Danas toga nema. Ne vjerujem da je od novih generacija iko čuo za Nastasijevića koji je jedan od naših najvećih pjesnika.

Hoće li za pedeset godina na jednak način prebrojavati krvna zrnca autorima koji više i ne žive na prostoru bivše Jugoslavije niti pišu na jednom od naša četiri jezika poput Hemona?

Mile Stojić: Borit će se oni za uspješne autore. Za Teslu se bore i jedni i drugi. Za Andrića se bore i jedni i drugi. Sa Hemonom će, vjerovatno, isto tako biti. Dok se ne uklone te barijere, omraze i animozitet, te ideje da smo mi potpuno različiti jezici i različite kulture, dok se to ne ukloni, a ja se bojim da neće dugo, jer se to usadilo u školski sistem, pa se djeca tako educiraju, živjet ćemo u ovako malim enklavama.

Uskoro će biti objavljena vaša nova knjiga u izdanju Buybooka. Je li to ona koja je nastala po sjećanju na rukopis koji je nažalost ukraden ili je riječ o nekoj drugoj knjizi?

Mile Stojić: Naravno da je riječ o jednoj drugoj knjizi. Ja sam imao gotovo završenu knjigu, možda sedamdeset posto završenu knjigu, ali pošto sam lijen nisam pravio nikakve kopije i jednog dana sam otišao na vikend sa ženom i iz kuće su mi provalnici ukrali kompjuter. On nije vrijedio više od

200 maraka, možda nije ni moja knjiga (smijeh) ali je nemam. I sad ja radim nešto što sam mislio da je nemoguće. Sad ja ponovo pišem tu knjigu. Jer ja znam neku njenu supstancu ali pisati iznova po sjećanju to će biti neke potpuno nove pjesme, a u ovoj fazi mislim da neće biti loše.

Zanimljiva je vaša vjernost poeziji. Spominjali ste svojevremeno prelazak dobrih pjesnika u loše romanopisce, samo sam zaboravila kako ste definisali razlog. Zbog čega se to desilo, je li i te odluke tržište odredilo?

Mile Stojić: Mislim da je prije svega fiksideja tržišta, jer vlada fama da roman donosi veliku lovu. To je možda donekle moguće u Americi i Njemačkoj, gdje su velika tržišta, ali kod nas gdje su tiraži tih romana od 500 do 1000 primjeraka, tu nema nikakve love. Mene uvijek pitaju kad ćeš napisati roman. A ja im kažem da nemam potrebu da pišem roman, jer ono što imam da kažem ja mogu da kažem u pet stihova ili na deset stranica eseja. Nažalost, u puno romana koji se u nas objavljuju, autor nema puno šta da kaže. Mnogo stranica, a malo književnosti.

NAŠE MALE SUDBINE I PRIČE NISU ATRAKTIVNE

Ja vjerujem kad biste odlučili da biste itekako imali šta da kažete i u toj formi. Hoće li u mirovinskim danima koji predstoje doći vrijeme i za to?

Mile Stojić: Imam nekih zapisa i ideja. Ne volim ljude koji pišu svoje autobiografije u nekom romanesknom obliku zato što puno lažu, izmišljaju kakvi su im roditelji bili, da su tucali najljepše žene, ja ne volim to i pokušat ću da napravim neku fantazmagoriju o Neretvi. To bi bio neki kriptoroman, esej, *fiction, faction*... i imam dosta zanimljivih ideja, trebalo bi mi još malo vremena i logistike. Trebao bih obići Neretvu od izvora do ušća. To bi možda bila i neka ljubavna priča.

Mnogi autori među kojima su i ti koji namaštavaju svoje biografije su mnogo manje živopisnim zavičajima podigli literarne spomenike. Vaš zavičaj je nešto što zaista može biti velika književna tema. Koliko je vama važno mjesto porijekla?

Mile Stojić: Kad sam prvi put čitao *Travničku broniku*, mislio sam da je Travnik neki čudesni velegrad, a on je tad bio jedna kasaba. Gudelj recimo piše o Imotskom kao o gradu među zvijezdama a to je zapravo jedno hercegovačko

„malo misto“. Snaga književnosti je i u tome što od običnih stvari čini čaroliju. Ja ću pokušati tom Neretvom da plovim uzduž i sa strane, horizontalno i vertikalno, i mitski i povijesno i geografski. Ne znam da li ću to ikada napraviti, ali bih upleo u priču fantastiku, realnost, poeziju, prozu, esej... da to bude jedna kompleksna forma, da teče kao i Neretva u svim svojim protuslovljima.

Po vašoj ocjeni, na osnovu bogatog autorskog i čitalačkog iskustva, da li su ti romani autobiografski, namaštani, kompenzacija za izostanak stvarnog životnog iskustva. Ljudi često misle da su im životi genijalni.

Mile Stojić: Pisati neke porodične romane u smislu autobiografije vrlo je nezahvalno zato što naše male sudbine i naše male priče nisu ništa atraktivno, ako niste Tolstoj ili Thomas Mann. U nas je uglavnom to neka priča o siromaštvu, o nekom probijanju, dovijanju, što za jednog modernog, senzibiliziranog čitaoca nije toliko zanimljivo. Zato ja više volim čitati neku publicistiku ili povijesnu literaturu nego romane koji govore o tim događajima, recimo o Sarajevskom atentatu, ima ih već nekoliko, o ratovima...

Možda ja griješim, ali čini mi se da se savremena književnost bosanskohercegovačka i ne samo bosanskohercegovačka, podijelila na muške i ženske teme, pri tome ne mislim na ono što smo označavali kao žensko pismo. Mislim da se žene bave mnogo ozbiljnijim životnijim i intimnijim temama dok su se muškarci opredijelili za „velike teme“, ne mogu se nikako odmaći od Prvog svjetskog rata pa onda dođu do drugog pa onda ovog našeg posljednjeg, kao da im je lični, intimni plan nešto manje važno, a zapravo na ovom ženskom primjeru vidimo koliko ono što se zaista tiče tih autorica na kraju uspije da bude velika i važna književna tema.

Mile Stojić: Nikada književnost nisam dijelio u tom rodnom ključu, ali je činjenica da žene pišu sve bolje. Mislim da trenutačno žene kod nas pišu bolju literaturu nego muškarci. Ja sam spomenuo Tanju Stupar Trifunović i Senku Marić, spomenut ću i još mlađe autorice, Martinu Mlinarević, Lanu Bastašić, Adisu Bašić, Naidu Mujkić... Čitao sam sve te knjige, i tu si u pravu, to su knjige koje se hrvu sa našim stvarnim životom. Malo je tu politike, malo razmišljanja o historiji i ratovima, nego su, rekao bih, to antropološke priče o ostavljenosti, samoći, ljubavi, djeci, bolesti i te teme mene osobno više zanimaju, nego neki deseti roman o Gavrilu Principu. Žene kod nas zaista pišu dobro i mislim da im je još uvijek teže afirmirati se i probijati, s obzirom na ovu našu patrijarhalnu sredinu gdje se postavlja pitanje za ženu šta će ona pisati, čija je ona žena, je li razvedena, ima li ljubavnika i slično.

STROFE ZA JOBA

Zašto si mi gospode dao mogućnost da pišem
Da zapisujem i pamtim ono što zaboraviti treba
Živjeti u skučenome i malom a težiti prema višem
Ispod ovog okrutnog sunca, ovog sivoga neba.

Zašto si mi gospode dao iluziju da se nadam
Da stolujem u plaveti i kraljujem u oblacima
Kad znao si da ću pasti i da još uvijek padam
U ove kratere oštre u kojima caruje zima.

Zašto si mi gospodine dao slabost da plačem
Da svaki prag prekoračim i odem bez osvrtanja
A sve što sam gradio i tkao prepustio si jačem
Čija je pohlepa veća a blagorodnost manja.

Zašto si mi gospode dao sposobnost da volim
I da se moja ljubav godinama ko nijagara pjeni
Zar bolje mi ne bi bilo u nebeskoj karanteni
U čijoj bjelini traju prezreni i nevoljeni.

Pred čijim si me vratima pustio dok očaj romori
Sa tijelom koje ne leti i dušom koja ko dim praminja
Što me nisi ostavio na suroj hercegovačkoj gori
Koja je i o ilindanu prekrita pokrovom inja.

VOLIM POPLJUVANE

Volim one lude, što su prvi vrisnuli
ne računajući što će dobiti, što izgubiti
One što su vazda bili u manjini. Što su
stajali po strani na koncertu i na stadionu
Kad je svjetina tražila vješala i krv.

Volim one blesave što nisu čekali kraj
da bi uzeli riječ. Za njih je
lomača spremna, neprestano tinja
Uvijek ih čeka omašten konopac,
podmazana giljotina, skovan križ.
U ovom se času zida tisuću zatvora
za nekoliko njih.

Volim budale što su prešutjele glas
opreznih, što su prve stavile glavu u torbu
(i još uvijek ih tamo drže)
jer im oči nisu mogle mirno gledati zlo.
Volim bene što su proklele izvođače radova
kad je podizan zid, kad je rušen most.

Volim popljuvane, ismijane,
One što se nisu obazirale na formu
Što su ustali protiv rimske vlasti
nacionalnog raja, one što su ih se
odrekla braća, što su ih napustile žene
zatajili učenici, osudili svećenici.

Oni su nam osvjetljavali put.

AMORIS NOTA

Tijelom o asfalt, laktom o prašinu
Penisom o trnje

Suzom o ocean, prstom u oko
Mesom o željezo

Dušom o studen, trbuhom o nož
Jezikom o led

Čelom o kuršum, kostima o zimu
srcem o hrid

Nogom o kamen, jetrom o mjed
Glavom o zid.

NITKO

"Jesi li ti naš?" pitao me pijani Kiklop,
Usmjerivši prema meni svoje krvavo oko
"Jesi li sa našim narodom ili si protiv?"
Ja sam se nešto vadio na Trakla.
"Jesi li, pičko, naš
ili njihov,
koje ti je ime?"

"Ja se zovem Odysseus što znači kralj Itake
gospodar lutanja, melankolije i poraza",
rekao sam.

"Oudeis?", upitao je on
"Da", odgovorio sam, "točno tako".

Ja se zovem Nitko".

GABATA

Mladiću, vremena su gadna
Mora se paziti na svaku riječ
Pogotovu ako se spominje kraljevstvo
Vremena su mutna, kažem,
kad kraljevstvo prati i pastire
a gdje neće ovakve kao ti

Mladiću,
Imperij puca po svim šavovima
I nemoj se igrati s glavom: Vlast
u ovakvim vremenima brani samo sebe,
a plemenske rasprave prepušta masi
Rulja je žedna krvi. Ne sumnjam da si nevin
Ali, nevinost je samo ono što ja dokažem
sve ostalo je krivica. No, nemoj misliti
da sam spreman svoju glavu
podmetnuti za tvoju

Niti ću zbog tebe doći u sukob
s lokalnim vlastima. Stog reci da si
spominjući Kraljevstvo nebesko
mislio na Nerona, iziđi pred masu i
ispričaj se, jer i tako imperator
poslan s neba.

Uostalom, tko će meni vjerovati?
Moja žena kaže da te oslobodim, jer je
zbog tebe imala mučan san, ali kakvi ženski snovi!
Ove kamene ploče zaboravile su suce i svećenike
Mimohode bojne i počasne Vatre radosti
i vatre propasti u kojima je gorjela
kula antonija i tekla krv boljih od nas

Ukoliko ostaneš tvrdoglav, Galilejče,
Morat ću te osuditi, a želio bih ostati
Nevin od krvi tvoje! A ako si kralj nebeski

Morat ćeš se smilovati jednome ponciju
Koji je služio carstvo zemaljsko i svoju obitelj
Sazdani smo od paučine, sinko. Ali, zar
i vaše knjige ne uče da i bog čuva one
koji sami sebe znadu čuvati.

MOLITVA

Isuse moj
zaštiti nas od onih koji te štite
obrani nas od onih koji te brane
koji te brane od mladića koji u očaju hule tvoje ime
mladića sličnih tebi
zaštiti nas od onih koji te štite
jer njihove riječi zvone zveketom zlatnika
dok licitiraju tvojom mukom, dok te sažaljevaju
kažu jadni naš gospod, umro je mučeničkom smrću
kao da si ti netko dostojan sažaljenja
a možda si se ti toj smrti radovao
i otići što prije iz svijeta u kome oni kroje pravdu

U svakom slučaju ti nisi umro da bi te oni žalili
tvoja rasječena usna i danas
odbija ocat iz pehara njihove milosti
zaštiti nas od onih što siti podriguju
dok te brane od gladnih, od prezrenih
opljačkanih novih proletera i prosjaka
čije se kćerke na drumu prodaju za deset maraka
čiji mladi sinovi od bola režu vene
jer im je ukradena budućnost

Zaštiti nas od pljačkaša narodne muke
od utajivača poreza
od pedofila i krivokletnika
od novinskih strvodera
koji od tvoje probušene utrobe
i trnove krune prave udarne vijesti

od organizatora izbora ljepotica
od svećenika bordela
koji tvojim imenom ušutkavaju
gnjev ljudi koji pate

Možda je tvoja smrt bila spasenje za tebe
a ne samo nas
jer si želio što prije otići iz ove doline suza
iz ove doline kojima stoljećima vlada tek zakon jačega
zakon noža
iz ove zemlje koju nitko ne voli
a čije krvave prnje njeni sinovi
prodaju u bescjenje
želio si se sresti s licem oca
koji te je prodao razbojnicima
otišao si jer nisi htio ovakav svijet
Isuse moj
znam da više vjeruješ ružnim riječima onih što se
krvavo znoje, nego laskama licemjera
da više voliš muslimane sirote bosne
nego katolike bogatoga rima
Puno više mladiće i djevojke što su te hinjili iz svoga očaja
no krvnike što su ti podizali zlatne oltare
bio si neprijatelj svećenika i farizeja
a brat prosjaka i pijanica
radovao si se životu
stvarao od vode vino
da bi se slavila gozba rađanja
a ne ples smrti

Rekao si „tko je od vas bez grijeha nek prvi baci kamen“
Amen.

GOVORI PETRUS: O POSVETAMA

U pravu je bio Mallarmé kad je upozoravao:
Nikad ne posvećuj stihove poznanicima, političarima
prijateljima, ženama

Doživjet ćeš ravnodušnost
a možda i porugu

Hvalit će se da su ti posuđivali novac
da su te tri mjeseca izdržavali
da su te vodili u kliniku za venerične bolesti
da su te izvukli iz bijede

Osim toga, čim se nađu u pjesmi
odmah bi je preuređivali, prepravljali
Ne gode im aliteracije, zbunjuju ih asonance
Te: "Baudelaire bi to ovako, Carver onako"
kao da su posisali sve znanje iz teorije i poetike
Ti ih gledaš i razumiješ: Pa ovi ljudi ne znaju da je
đavo došao po svoje i da ćemo već sutra svi biti mrtvi,
Oni se ponašaju kao da su moji stihovi najvažnija
stvar na svijetu

i kao da im je moja pjesma babovina
Žene bi tu isti čas nešto čistile, raspremale
prozori tvoje pjesme su zamagljeni, zidovi neokrečeni
Metrika ti je uboga i atmosfera mračna.
Dok ti u riječi hvataš odbljeske tamnih kristala
one bi radije nasred pjesme kristalni luster
One su oduvijek, kažu, sanjale svjetliju pjesmu,
sa barem pet soba i balkonom

Stog poslušaj Mallarméa i ne posvećuj pjesme ljudima
Ako ih jednom pripustiš u stih
nikad ih više iz njega nećeš istjerati

O ČEMU SU GOVORILE NAŠE PJESME

O čemu su govorile naše pjesme. Odlasci i povratci
potom ljubavni uzdasi zaogrnuti u već poznate refrene
koji traju isto koliko i grčevi u donjem trbuhu.

Ljubavi, jesi li i trenutak bila sretna? Srce je pjevalo
piskavim glasom melodiju iz predgrađa, melodiju kiše
koja se uvlačila pod svoju svilenu maramu, melodiju
ostavljenoga
koji je pomišljao na smrt

Zagledana u bore moga lica na krevetu
Zamišljaš li kako će ono izgledati na odru, okruženo
svijećama
Ako prvi odem
Zamišljam li, ako prva odeš, kako će izgledati na odru,
okruženo svijećama
tvoje lice

BRATSTVO I SESTRINSTVO

Hasiji

Kada bih se ponovo rodio
i mogao birati, ne bih izabrao
ovaj jezik, ni ovo zanimanje.

Ni ovaj znak vjere, ni ovu vjeru
bez nade. Ne bih prihvatio
da me ubojice uče pravdi.

Ne bih izabrao ovo vrijeme
ni ovu zemlju u kojoj utjehe
nema. Ni ovu braću koja su me
prodala. Ni ovaj narod što
svoje sinove prinosi teletu
od zlata. Bacio bih svoje
ime. Jedino bih ponovo
izabrao tebe, što te u svakom
danu tisuću puta dodirnem
pogledom odanosti i sjaja.

DJEVOJKE MOJE MLADOSTI

Djevojke moje mladosti, nausikaje
Djevojke moje mladosti, dijane, danaje, lolite
imaju tek četerdeset, a već sijede kose, izborana
čela, smežurane ruke
te »ladylike za šivaćim strojevima«
Mnoga od njih već je ogrubjela,već zaboravila ljubav
kao što se zaboravi strani jezik

Djevojke moje mladosti, rute i sulamke
Djevojke moje mladosti, primorkinje vile
imaju velike i prazne oči
Sve svoje suze one su isplakale
A bile su kao stvorene za nevjerstva, sestre estere i judite

Sva svoja nevjerstva one su potrošile
u skloništima, u podrumima, u redovima za kruh
sve svoje grešne misli one su darovale mrtvacima
Ponekad u prolazu mi se nasmiješe
al više brižno, kao majka nerazumnom djetetu
Kad im, onako uz kavu, spomenem propuštene mogućnosti
kažu: ti si otišao, i tebi je do toga. Ti ne znaš kako je
kad ogugla se na sve
Kad zima rađa svoje čedo

Njihove teške kose ponekad mrsim u snovima
Njihove gorde stražnjice dodirujem šuštajem svile
Njihove male grudi nježno prekrivam dlanovima
i pomislim: zaboga, za deset godina sve one će biti mrtve

Brzo će poumirati te boginje moje mladosti,
skršene ratom, glađu i suzama
te penelope bez prosaca, nevjestice ugaslog osmijeha
Ti davni nedostupni i tajanstveni bunari užitka
te antigone što zazivaju prazninu, prazninu bez nade
prazninu bez odjeka

KROZ ISTRU

Vozim se kroz Istru, pejzaže itačke
Vozim se s Vesnom, kao prije trideset godina
Kroz Hercegovinu. Zidine Motovuna
Postaju na tren ljubuške kule
A rijeka Mirna, rijeka
Tihaljina.

Razgovaramo o Joyceu u Puli
Rilkeu u Devinu
Mjestima što su mamila pjesnike ali ih nisu držala
O tom kako nam je netko amputirao
Uspomene i kako su naši životi postali
Samo težina
I ponavljanje.

Sve je ponavljanje
Pa i ova vožnja, kažem, i zapletem
Prste u njezinu kosu – Što misliš da se
Držimo našeg starog scenarija
Punog malih vragolija
Kako bismo na brižna i zamišljena lica
Barem na tren
Vratili grimasu radosti.

Nemoguće, kaže ona
S tužnim smiješkom
Jer ono što si nekad
Najviše volio na meni
Sada je napola
Izgriženo rakom
Amputirano.

PJESMA O PRVOJ LJUBAVI

Svi pričaju (pjevaju) o neprolaznosti prve ljubavi
O poljupcima i susretima na školskom izletu, ili iznenadnoj
Provali emocija u neočekivanome pejzažu,
restoranskoj bašti, morskoj uvali, dunavskome keju
Moje je iskustvo drugačije

Prva ljubav za mene bješe nešto čega se sjećam sa stidom
Gdje bijah zakazao kao muškarac i kao čovjek
Njoj koja je sve to znala i pokušala razumijeti
Mašem nakon svih ovih uludo izgubljenih decenija
Maramom zahvalnosti i kajanja

Iz rata izišla s izboranim licem i odlučnošću antigone
Ali ne ona koju ljubim, ali ne ona pred čijim bih pojasom
Pao ničice i čijim bih zavodljivim ustima
Svaku laž priznavao za istinu. To mi se događalo s drugima

S njom i danas razgovori o financijskim poteškoćama
O jednostavnim problemima što ti se čine nerješivim
O zdravlju i ljekovitim travama, o tom da bih morao
Smanjiti piće i pušenje, više se kretati, potom
Jezična fraza koju je jedino ona u stanju razumjeti
Strijela iz Zenonova zavičaja što je stigla na svoj cilj

Mogli smo imati kuću na buni, na rotimlji
Buljuk djece, solidnu farmu, sretan život
Ali, svejedno, s ljubavima ona nije mogla imati nikakve veze
Ljubavima što su dolazile kasnije s hukama oluja
I odnosile krv i suze sa sobom

SONET

U osmrtnicama *Oslobođenja*
nađem da je umrla F.

Bila je najljepša cura na sarajevskom
Filozofskom fakultetu, generacija 1974.
Moj cimer u studentskom domu
Pio je dan i noć zbog nje,
ali ona mi je jednom rekla
«Ti se meni više sviđaš».

Nije između nas bilo ljubavi.
Jednom sam je milovao
u Vilsonovu, na sjenovitoj klupi
Pitala me: «Hoćeš li mi posvetiti pjesmu?»
«Kada bih imao talenta, odgovorio sam,
tvojim bih nogama rado posvetio sonet
Jer vrhunski sklad zahtijeva
savršenu formu».

Ona se radosno kikotala.
Nisam je vidio više od trideset godina
Čuo sam da je imala nekoliko
Neuspjelih brakova. Siroto dijete
Niklo i otišlo u vremenima stradanja i boli.

Sinoć sam razmišljao o rimovanoj formi
Ali sve što sam uspio nažvrljati
jesu ove nepovezane rečenice
Što se rimuju sa zemljom
Što se rimuju sa travom.

TI SI DIJETE

Ti si dijete, i rad bi da ti pričam
o bijelim jedrima, dalekim gradovima
Morima kojima sam plovio, sirenama i brodolomima
A sve to bijahu kule na pijesku što ih je odnijela voda
Munje zarobljene u škriljcu matokita, apeiron
Ljepota koja umara

Ti si dijete koje očekuje od mene
Da govorim o ljubavima, vrtuljku nejasnih sjenki
I traži da priznam strašne pokolje koje sam počinio
U noćima očajničkim i pjanim, u tamnim vrutcima
pohote, u valovima djevojačke kose

Ti si dijete koje se naslanja na mene kao
Na zid ruševne kuće, u kojoj mrmore duhovi
Rata i vijeka, ljubavi i zaborava, oluja u aleji lipa
Ti ne znaš ništa o stablu čije se grane lome
Uz prasak davnih zabluda.

A ja sam kamičak, ljuštura školjke, poslušaj:
Ja sam nevjerna beskonačnost, ritam sakramenta
Drevna ilirska suza zastala u četinarskoj smoli
Ja sam dijete koje zariva svoju sijedu glavu
među tvoje mirisne sise. I plače.

LULA OD TREŠNJINA DRVA

Moj prijatelj, pjesnik
Prije odlaska u Ameriku
Poklonio mi je svoju lulu
Od trešnjina drva.

Puno je zdravija od cigareta, rekao je
A i zavaraš nervozu punjenjem, čišćenjem
Dimovi su mirisni i plavi.

Ta lula leži na mom radnom stolu
Kao noga prahistorijskog insekta
Kao neka nedovršena pjesma:

O didu mome, Jozi, koji je pričao
Kako je plovio, kako je
Manhattan plav u praskozorje
Kad pristaje brod

Kako se guta skupi u prsima
Kad stupiš na tlo obećane zemlje
Kad kročiš na hladnu kaldrmu

A grije te jedino lula sa škijom
Iz Broćanca, dim što leluja.
Plavičast miris zavičaja
Navlači rosu na oči.

BETANIJA

Na sjevernim obroncima Sarajeva
Između gradskog rodilišta i groblja Bare
nalazi se poljana imenom Betanija.

U ratu je tu bilo minsko polje.
Nakon deminiranja, stranci su
Izgradili biciklističku i trim stazu
S atletskim spravama i klupama za odmor.

Istim imenom zove se selo
Na istočnim obroncima Maslinske gore
Gdje se nalazio dom Marije, Marte
I njihova brata Lazara.

U Betaniji je Isus uskrsnuo Lazara
U Betaniji je Isus uskrsnuo sebe.

Otkud Betanija ovdje, pitam se često
Vozeći bicikl, kad Spasitelj rijetko
Navraća u ove naše pustoline
U kojima smrt caruje
A uskrsnuća nema.

NEDJELJA, 30. SIJEČNJA 2011.

Večeras svašta na televiziji, kaže moja žena.

Počeo rat u Egiptu, pobuna u Maroku.

U Njemačkoj sudar vlakova, desetoro mrtvih.

Iz gnijezda je ispalo jedno malo ptiče.

Sad kao živac

U glavi i srcu muklo

tuče tuče.

PERSIFLAŽA

Na jednoj književnoj večeri
tumačeći moju pjesmu izgovorio je riječ
"persiflaža", u želji da pojasni
da je svaka pjesnička riječ neka zagonetka
i kako se o stihovima mora govoriti učeno.

A ta pjesma govori o času kada N.-u
osavljam usred gužve na željezničkom kolodvoru
i kako mi maše tren-dva dok nestaje iza neprozirnog
stakla, i kako ja, zapravo, već trenutak kasnije
žalim što nisam sačekao taj prokleti *Intercity*
da bih gledao njenu ruku na prozoru gdje mi maše dugo,
dugo i lagano, sve dok se ne utopi u magličastom obzoru .

Riječ "persiflaža", prepisujem iz Klaića,
znači "duhovito ruganje, ismijavanje na fin način"
Razmišljam kako svoju pjesmu nisam ni dovršio
jer svaki rastanak ima eho nezavršenosti,
osjećaj da će se nekad sastaviti potrgano
Ali, ja slutim da N. više nikada neće doći
I da je to kraj.

Da sam tad zadnji put u kratkom osvrtanju
vidio blagu ruku koja je milovala umorno čelo
prije no što je to tijelo nimfe sjelo u brzu kompoziciju
i zauvijek izronilo iz oceana moje samoće
I što, dovraga, sad s tom "persiflažom"
Kad je mol te melodije o rastanku
jedino što je pisac
htio da kaže.

BUDAPEST

Obožavam šetati trgovima metropola
bivših carevina, što ih pritiska barokni nakit
kao teško zlato usahla njedra starice
A Dunav umiva njihovo umorno lice.

Obožavam šetati imperijalnim metropolama
na čijim trgovima srećem biste svojih *herzoga*
poprsja vlastitih prinčeva, Zrínyi Miklós
Jelacic Joseph. Posljednji je pisao ljubavne balade
Poznatiji po okrutnosti svojih jatagana.

Volim gledati zelenkaste gradske krovove
S terasa okolnih brda Bude ili Kahlenberga
Trgove junaka *Hősök tere*, *Heldenplatz*,
Što pričaju o vremenima kratkotrajne slave
Nad kojima je orao mrcinaš raširio krila.

Ponekad pomislim da bi lijepo bilo ostati tamo
Zatražiti politički azil i ostatak vijeka provesti
U blizini spomenika nesretnoj kraljici Erzsébet
Čiji se sin ubio, koju je muž varao sa bešćutnom
Kurvom, osjetiti potom *als das Schöne ist*
nichts als des schrecklichen Anfang...

Obožavam šetati imperijalnim metropolama
Čije me ime podsjeća na stalnu prisutnost kuge.

SULEIKA

Najčudesnije stihove
Zapadno-istočnog divana
napisala je Marianne von Willemer, djevojka
u koju se bješe zagledao pjesnik
U svojoj poznoj dobi.

Možda je popravljao njene stihove,
A možda im samo dodao svoju auru
Kao što Picasso s dva tri poteza
Od kavanske servijete učini remek-djelo
Ili je stišavao
Izljeve njenih uzavrelih ekspresija,
dodirujući tu šumornu kosu
drhtavim staračkim prstima.

Možda je sve to jednostavno sam napisao
zbog jednog jedinog poljupca
Znajući da je slava samo ispraznost
a starost vijeme
Kad tijelo postaje breme
A riječi izgube svaki smisao
Težinu i važnost.

Kad večer polagano gasi najbolje ritmove
a zemlja perfektno rimuje tijelo
s ništavilom i prahom.

NE MOGU DA TE PREŽALIM

Ne mogu da te prežalim, jer tvoja bol traje
U mome mesu. U svakoj riječi koju izgovaram
U svakom zalogaju gorkog kruha. Ne mogu
Više koračati alejom, ni piti s čistog izvora
Odavno su majke skinule velove i rasule
Bujne kose, odavno se jasen osuo novim listom
Samo ja ne mogu da te prežalim, i dugo već te
Srećem u snovima, u bistrim gorskim očima.

Ne mogu da te prežalim u zimska predvečerja
Kad bogorodica u zavičaju razgovara s čobanicama
Prošlo je stotinu ljeta od rečenica koje su izgovorene
Jezera su se odledila i proljeće šumi krošnjama
A ja čekam da mi se javi nepoznati glasnik
Da me obasja večernja zvijezda ledenim sjajem
I kako pojmiti ovu entropiju ljubavi. Što žmirka
Kao znak runolista na golim hladnim vrhuncima.

Ne mogu da te prežalim u česticama, u morskim
valovima što oplakuju hridi tijela i ljeta. Što duže ljeto traje to brže tijelo
ulazi u jesen, u tamni pijesak
Razbojnici sa druma opljačkali su moje zlatnike
Pa mi pjesme danas zveče kao polomljen krčag
Umjesto dukata sad su tu duge kiše, hladni vjetrovi
Oblačim plašt šutnje u čekanju nepoznatog glasnika
Večernje zvijezde da me obasja ledenim sjajem.

I JESI I NISI

Majci

Znam da postojiš iako ne znam puta do tebe
Tvoja krv u mojim venama, tvoje srebro u mojim vlasima
Zaboravljeni bog djetinjstva u fosilnim ostacima
Igre. Tvoja me odsutnost podsjeća na Božje postojanje.
I jesi i nisi. Tvoj plač za mnom odzvanja sa nebesa
Bez prestanka.

KĆERKE VELIKIH SINOVA

Nitko nema razumijevanja za njih
Eddu Mussolini, Svetlanu Džugašvili
Raghad Hussein, Mariju Milošević
Za njihovu patnju nitko nema uha
Dok tate bijahu opsjednute urotama
one su svoje lutke skrivale tankim velovima
od dvorjana koji su, tek kad bi
očevi bili svrgnuti - na fotografijama
otkrivali patološke crte

Samoću su tumačili kao oholost
Tupilo od depresije dijagnosticirali
kao nasljedni zločinački gen

"Pljunuta otac, samo joj brkovi fale",
govorili su za Svetlanu, ženu tužnog pogleda
lica nimalo čeličnog, što je u Americi dobila
predujam za knjigu s tezom da je otac zvijer
Nije se bavila politikom i nije mogla, nije znala
A sanjala je očeve prste u zlatnoj kosi
i čas kad je vrti oko sebe i štipa za obraz
za rupicu iz koje zeko pije vodu

Kod Edde su otkrivali snažnu duceovsku bradu
mada bi se prije moglo reći da je bila lica ženstvena
i lijepa. "Edda, lijepo ime", govorio joj je pape
"Toliko lijepo da ga je i Göring dao svojoj kćeri"
Lako je podnijela kapitulaciju, svrgavanje muža,
pepeo carstva, ali smrt oca nije mogla, jer je
vjerovala da je od svih obožavan i besmrtan

Raghad je imala drugačije iskustvo
Nisu je zanimali očevi poslovi sve dok
joj nenadano i okrutno nije ubio muža
Pobjegla je od njegova gnjeva u Siriju
pa u Jordan. Mrzila ga je i nije suze pustila
kad su ga Amerikanci uhvatili u zagušljivoj rupi

Ali su joj suze navrle na oči
kad ga je vidjela u donjem rublju u zatvoru
na naslovnoj stranici tjednika *The Sun*
"Zaboga, pa to je ipak previše", rekla je

Marija je u noći očeva izručenja
ispalila u zrak pet hitaca iz malog pištolja
"Mislim da ni ptice tad nisu više htele da lete,
ni muva nema, koliko su se uplašile onih napolju",
Objašnjavala je svoj urođeni strah od okoline
U oca nije posumnjala: "Ostat će, sigurna sam,
dobro zapisan u istoriji, ali mene ne zanima istorija
on treba odmah meni, živ i zdrav"

Piše se iz dana u dan o stotinama tisuća umorenih
o milijunima prognanih, o unesrećenoj djeci
Ali nitko još nije pokazao ni mrvu razumijevanja
za njih koje su, kao i sve druge, bile djeca i
voljele svoje očeve. Za njinu patnju
odnjegovanu u raskošnim aulama
što su bile popločane urlikom.

Mile Stojić

BILJEŠKA O AUTORU

Mile Stojić rođen je 24. februara 1955. godine u Dragićini, Čitluk. Školovao se u Ljubuškom, a Studij južnoslavenskih književnosti i jezika diplomirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Radio je kao književni kritičar za brojne medije u bivšoj Jugoslaviji. Bio je urednik *Naših dana, Lica, Odjeka, Oslobođenja*. Napušta Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Bio je urednik u političkom glasilu *Tjednik* u Zagrebu, a deset godina kao lektor predavao je južnoslavenske književnosti na Sveučilištu u Beču, nakon čega se vraća u Sarajevo, gdje i danas živi i radi. Svojim britkim jezikom komentariše dnevna dešavanja u nekolicini domaćih i regionalnih novina, magazina i internet portala. Oženjen je Hasijom Borić, s kojom ima kćeri Hanu i Ivanu.

Objavljena poezija:

- *Lijer, jezik prašine*, pjesme, Sarajevo, 1977. i 1981.
- *Umjetnost tame*, pjesme, Sarajevo, 1987.
- *Zemna svjetlost*, pjesme, Sarajevo, 1980.
- *Južnost, izbor*, pjesme, Sarajevo, 1990.
- *Olovni jastuk*, pjesme, Sarajevo, 1989.
- *Libreto za sviralu i strojnicu*, pjesme, Zagreb, 1994.
- *Prognane elegije*, pjesme, Sarajevo, 1996.
- *Zaboravite nas*, pjesme, Split, 2003.
- *Mađarsko more*, pjesme, Međugorje, 1999.
- *Večera bez politike*, pjesme, Zagreb, 2004.
- *Među zavađenim narodima*, pjesme, Zagreb, 2009.
- *Dunia*, pjesme, Zagreb, 2011.
- *Ovo što nas je ostalo*, pjesme, Zagreb, 2014.
- *Nebeski pansion,* pjesme, Bijelo Polje, 2015.
- *Hatidža,* pjesme, Dobra knjiga Sarajevo, 2019.

Proza i esejistika:

- *Glasovi sarajevske noći*, eseji, Sarajevo 1992. (cijela naklada izgorjela u tiskari u Mostaru)
- *Jutro u Pompejima*, eseji, Zagreb, 1999.
- *Riječi na prozoru*, eseji, Sarajevo, 1999.

- *Svjetlost u pomrčini sunca*, pripovijesti, Zenica, 2002.
- *Rječnik za petak i subotu*, eseji, Zagreb, 2004.
- *Café Nostalgija*, eseji, Sisak, 2007.
- *Via Vienna*, putopisi, Zenica 2006., Zagreb 2008., Beograd 2008.
- *Ruža u oluji*, portreti, kronike, Zagreb 2010.
- *Mali rječnik nostalgije*, mikroeseji, Sarajevo, 2010.
- *Katedrala od grabova lišća*, miscalanea, Zagreb 2011.

Knjige na stranim jezicima:

- *Fenster Worte*, eseji, na njemački preveo Klaus Detlef Olof, Klagenfurt, 2011.
- *Das ungarische Meer*, pjesme, na njemački preveo Klaus Detlef Olof, Klagenfurt-Beč, 2006.
- *Strzala w popiele*, izbor pjesama, na poljski preveo Grzegorz Latuszyński, Varšava, 2002.
- *Via Vienna*, putopisi, na poljski preveo Grzegorz Latuszyński, Varšava, 2006.
- *Mare magiaro*, izbor pjesama, na talijanski prevela Suzana Glavaš, Pesaro, 2005.
- *Dictionary for Saturday and Sunday*, likovna mapa s ilustracijama Amira Berbića, na Američki prevela Ulvija Tanović, Chicago, 2004.
- *Zemna svetlina*, pjesme, na makedonski preveo Branko Cvetkovski, Prilep, 1998.
- *Nebeški penzion*, pjesme, na slovenski preveo Jurij Hudolin, Ljubljana, 2010.
- *Nebesen pansion*, pjesme, na makedonski preveo Igor Isakovski, Skopje, 2011.
- *Cherubs Schwert*, pjesme i eseji, na njemački prevela Cornelia Marks, Leipzig, 2011.
- *Nebesen pansion*, pjesme, na bugarski preveo Hristo Popov, Sofija, 2011.
- *Molitev*, na slovenski preveo Jurij Hudolin, Ptuj, 2012.
- *Via Vienna*, putopisi, na njemački prevela Cornelia marks, Klagenfurt, 2013.
- *Gi sakam isplukanite/Volim popljuvane/I love the Ones They Spit On*, pjesme, trojezično izdanje, na makedonski preveo Igor Isakovski, na engleski Charles Simic, Amy Group i dr., Skopje, 2013.
- *Kafe Nostalgija*, eseji, na makedonski preveo Branko Cvetkovski, Skopje, 2013.

Nagrade:

- Nagrada *Šimićevih susreta*, 1971.
- Nagrada *Slova gorčina*, 1974.
- Pečat varoši sremskokarlovačke, 1976.
- *Brankova* nagrada za najbolju knjigu mladih pisaca u Jugoslaviji, 1978.
- Nagrada Književne omladine Bosne i Hercegovine za najbolju knjigu, 1980.
- Nagrada Željezare Sisak za najbolju knjigu pjesama u Jugoslaviji, 1988.
- Nagrada Izdavačke kuće *Planjax* za najbolju pjesničku knjigu u BiH, 1999.
- Nagrada *Buchpremie* Austrijskog ministarstva kulture, 2000.
- Nagrada *Kočićevo pero*, 2006.
- Nagrada *Goranov vijenac* za cjelokupan doprinos hrvatskom pjesništvu, 2007.
- Godišnja nagrada Društva pisaca BiH za najbolju knjigu, 2010.
- Nagrada *Risto Ratković* za najbolju knjigu objavljunu na bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jeziku, 2012.

Sjećanja

Prije deset godina

SEDAM DANA S KOVAČEM U FOJNICI

Alija Lizde, Mirko Kovač, Slodanka Matić i Emir Habul ispred Franjevačkog samostana u Fojnici

Na *Susretima Zija Dizdarević* 2009. godine glavni gost bio je Mirko Kovač, tada na vrhuncu književne slave, ovjenčan bezmalo svim važnim književnim nagradama koje jedan pisac može dobiti na prostoru ova četiri jezika štokavskog izgovora. Sa suprugom Slobodankom, afirmiranom slikarkom, Kovač je stigao iz Crne Gore gdje mu je izdavačka kuća Jovana i Andreja Nikolaidisa objavila knjigu *Pisanje ili nostalgija* u tiražu od hiljadu primjeraka. Dolazak Mirka Kovača u Fojnica, tada sigurno najznačajnijeg živog pisca na području štokavskog dijalekta, izazvao je priličan interes, kako zbog književnih, tako i političkih razloga, te je njegovo prisustvo, bez pretjerivanja, predstavljalo kulturni događaj.

Piše: Emir Habul

Kovač je stekao slavu kultnim romanom „Vrata od utrobe“ (Ninova nagrada 1979.-tiraž danas nezamislivih 30.000 primjeraka). Široj publici poznatiji je kao scenarista filmova „*Lisice*“, „*Okupacija u 26 slika*“ i „*Pad Italije*“. Ni poslijeratni opus nije ostao bez odjeka: književna kritika je odlično primila „*Kristalne rešetke*“, za „*Grad u zrcalu*“ dobio je Mešinu nagradu, da ne nabrajamo još nagrade u Njemačkoj i Švedskoj za knjige eseja, te ostale

nagrade u bivšim jugoslovenskim republikama. Ali u zrcalu javnosti ovaj gost *Susreta* našao se ponajviše zbog svog političkog angažmana – snažnim i javno izraženim antinacionalističkim i antiratnim stavovima prema politici Slobodana Miloševića, i odluke da poslije jednog napada šešeljevaca na tribini u Beogradu, kada mu je razbijena glava, i desetosatnog ispitivanja „momaka s heklerima u vlastitom domu" u jesen 1991. godine napusti Beograd i preseli se u Rovinj. U ovom istarskom gradu Kovač piše i angažirano djeluje preko „Ferala" u kojem je ispisao brojne antologijske tekstove protiv fašizma i nacionalizma.

Sve su to razlozi zbog kojih je Tribina s Kovačem (moderator je bio mladi pisac Dinko Kreho) te 2009. godine privukla veliki broj znatiželjnika i prijatelja pisaca i novinara iz Sarajeva. Podsjetimo da je sarajevska „Svjetlost" koju su vodili Gavro Grahovac i Slobodan Lovrenović, objavili 1990. godine Kovačeva izabrana djela u šest knjiga (likovnu opremu i ilustracije uradila je Boba), što je nit, osim Hecegovačkog porijekla (Lastva-Trebinje), koja ovog pisca povezuje sa Bosnom i Hercegovinom. Kasnih šezdesetih povezaće ga i jedno neprijatno iskustvo sa zavičajem nakon zabrane romana"Gubilište", o čemu će biti riječi kasnije.

Razgovor na Tribini prošao je izvrsno. Razgovaralo se o politici, o komunizmu, fašizmu i nacionalizmu („Ja sam osobito poznavao mnogo razočaranih komunista, a razočarani faštita apsolutno ne postoji"), prijateljima piscima, neformalnoj grupi (Kiš, David, Pekić, Kovač, Gavurtić), o nesporazumima s vlastima, o zabrani pozorišnih komada u Sarajevu i Mostaru, zašto je odbio da potpiše peticiju za Đogino puštanje iz zatvora, o prijateljevanjima s Kišom, o političkom angžmanu, itd. Tu se našla i epizoda kako je postao slavan u zatvoru u kojem je proveo šest dana. („Nije u pitanju politika, već je-be afera koja je završila tučom").

Mirko Kovač, književnik

Kada je došao u Fojnicu, Kovač je imao 71 godinu. Frcao je od zdravlja i samopouzdanja. Tu sliku nosim kao da ga sada gledam. Njegov stisak ruke bio je snažan kao u kovača. Na slikama sam ga doživljavao kao mrka čovjeka, poluotvorenih očiju ispod velikih naočara i stisnutih usana, što je bilo u opreci sa neposrednim susretom: nasmijan, srdačan, duhovit, živih očiju i fokusiran na sagovornika. Taj čovjek jednostavno je imao harizmu kao prirodan dar koji nosi po rođenju i kultivisanog ponašanja koje je stekao socijalnim učenjem i obrazovanjem. Za stolom u šank-sali Reumala, Mirko s pažnjom prati sagovornika, ne prekida tuđi govor niti pokazuje dosadu što poznati često

nesvjesno čine, a onda kad izusti da šta kaže svi za stolom ušute. Tu me je s piscem na „prvoj kafi" upoznala Điđa (Hatidža Dizdarević, tada glavna urednica Godišnjaka *Susreta*) uz ono rutinski „ovo je ... taj i taj". Na improviziranom štandu kupio sam „Kristalne rešetke" s namjerom da mi se autor potpiše. Nakon tribine, stidiljivo molim za potpis, a autor uzima knjigu i piše moje ime! Malo je reći da sam bio iznenađen da je zapamtio ime. To je samo ilustracija o Kovačevoj fokusiranosti na sagovornike, što nije baš rasprostranjena ljudska osobina, bez obzira na njihov društveni status.

Kovač će produžiti boravak u Fojnici cijelu sedmicu na nagovor domaćina a prevagnulo je i to što mu je supruga imala problema s leđima. On sam nije mario za masaže niti banjske tretmane, već za druženja. Tako smo književnik Dragan Marijanović iz Mostara, Semin Sudžuka (izvršni direktor Reumala), ja, (kasnije se pridružio i mostarski novinar Alija Lizde), proveli nezaboravne dane sa slavnim piscem. Potvrdilo se da se ljudi najbolje upoznaju na putovanjima, obuhvaćeni zajedničkom nesrećom ili boravkom u nekom malom prostoru u kojem su upućeni jedni na druge. Ovo sedmodnevno druženje zamijenilo je godine redovnog poznanstva zbog svog intenziteta, neprestanih razgovora, sjedeljki i izleta. I tako upoznajem Kovača izbliza: čovjeka koji iza sebe ima jedan buran život, potucanja zbog ranog odlaska od kuće, nestašluke pa i tuče, vjernog prijateljima (nije se ustručavao ni od kafanskih tuča zbog prijatelja) – što je pokazao u drugovanju s Kišom ili Filipom Davidom, te u najkraćem, čovjeka sa stavom u čijem sam ponašanju prepoznavao nečeg gospodskog. Ovaj pojam opisujem kao jedno izraženo kultivisano ponašanje.

„Ja sam od malih nogu znao šta želim biti: pisac", govorio je Kovač, i pri tom opričao jednu epizodu. Kada je tek vjenčanu suprugu odveo u Trebinje na upoznavanje majci, ova je Bobi pokazala jednu svesku na čijim je koricama dječijom rukom bilo ispisano- Mirko Kovač, književnik!

Mirkov život i objavljena djela sama po sebi nameću brojna pitanja. Ali, niti je bilo vremena da se sva ta pitanja postave, niti da se da na njih odgovori.

Pitao sam koliko se sjeća detalja iz ranog djetinjstva (u romanu *Grad u zrcalu* vlast ih izbacuje iz kuće), ili za doživljaj učiteljice, odnosno za autobiografske detalje u njegovim djelima. Meni se u romanu dojmila scena opisa ruku kamenoresca Selima Ćerimagića iz Lastve, koji je isklesao većinu nadgrobnika, nišana. Bilo je zanimljivo slušati kako je to stvarni lik, koga je kao dječak upoznao kao očevog prijatelja. Kovač je još kao djete zapamtio

riječi taščije Ćerimagića o tome šta je potrebno da bi čovjek bio dobar u svom poslu. „Vjeruj mi pamtim svako slovo šta je on govorio prije šezdesetak godina“. Taj sam citat zapisao na poleđini restoranskog računa: „Svako zna sklepati sjekiru ili kosijer i baciti usijan komad u škrip vode, ali svako ne zna osluškivati cvrčanje. A po tome se nazire dobar majstor od slabijeg“, riječi su čovjeka koji cijeli život oblikuje kamen a koje su se Kovaču urezale u pamćenje kao ideja vodilja razlikovanja dobrog ili slabijeg majstora „ma o kojem se poslu radilo“. Posljednji susret sa Selimom, Kovač je opisao u *Gradu u zrcalu*, kao sliku prohujalih vremena i zavičaj koji jedva prepoznaje. Ali sve je to zapravo „pripovjedačko ja, a ne autobiografija“, govorio je Kovač.

....

Najke kao metafora

Mene kao pisca ne zanima fabula, govorio je Kovač, već igra da podrivam tok priče ili dovedem do neočekivanog obrata, da uhvatim neki detalj. Alija Lizde, mostarski novinar pričao je o hapšenju od strane HVO bojovnika u maju 1993. i svoje logorsko iskustvo, ali to nije bila kuknjava - iako je sve to bilo okrutno - već živa i duhovita priča:

- (...) i tako mene ponovo mlate. U jednom trenutku nečija noga me pogađa u glavu. Glava puca a ja krajičkom oka spazin nove tene. Nike! I pomislim: kako dobre tene! Jebo oko, ako preživim nabaviću iste takve.

- Zbog ovakvih detalja i postoji literatura. Zapisaću ovu tvoju rečenicu i možda je negdje upotrijebim, bio je ozaren Kovač.

...

Mirko je bio duhovita pričalica. Prepričavao je jednu hercegovačku anegdotu koju je čuo od svog prijatelja, vinara i književnog mecene Pere Buntića iz Ljubuškog. Sjedi društvo, pijucka i trača zemljaka čija je žena našla ljubavnika. „Ljudi moji, kad ti se žena kurva, nema manje štete a veće sekiracije“, popratio je duhovit komentar nekog iz društva, čemu smo se dugo smijali i tražili da Mirko ponovi ovu duhovitu, ali, zaključi smo, tačnu dosjetku.

...

Rodna kuća omiljenog pisca

Čar ovih druženja je što od književnog velikana čuješ i neke intimne detalje koje se ne pričaju na književnim večerima. Evo nekih.

Mirko Kovač imao je iza sebe jedan neuspio mladalački brak koji je trajao jedva šest mjeseci. Iz te veze dobio je kćerku, koja je živjela s majkom, a s njom je održavao stalni kontakt. Kćerka koja je radila kao prevodilac u Beogradu, pratila je svog šefa, pripadnika terenskog ureda neke vojne misije po istočnoj Hercegovini, da bi ti taj diplomat zatražio da ga odvede do nekadašnje željezničke stanice u Petrovićima, na granici Crne gore i Bosne i Hercegovine.

- Ovdje se rodio moj omiljeni pisac i želim da me uslikaš, objasnio je razlog posjete.

- Taj pisac je moj otac!, odgovorila je prevoditeljica, i sama iznenađena i zbunjena.

Mirko nam je objasnio da je u zgradi željezničke postaje u Petrovićima (Crna Gora) njegov otac držao kafanu i tu su stanovali neko vrijeme, da bi se poslije preselili u Lastvu (granično mjesto pored Trebinja) odakle je njegova majka.

„To je jedina slika moje rodne kuće koju posjedujem".

A kako je Kovač postao omiljeni pisac Norveškog diplomate? Neka izdavačka kuća iz Švedske tokom devedesetih objavila je četiri Kovačeve knjige. Diplomata koji se spremao na službu na Balkan, pročitao je knjige (Norvežanima švedski nije prepreka, i obratno) i tako postao veliki obožavatelj našeg pisca.

Priča ima i epilog. Mirkova kćerka udala se za ovog čovjeka i sretno živi u Norveškoj.

...

Nakaze nacionalizma

...

Česta tema tih fojničkih druženja bila je jako zanimljiva ispovjedna priča pisca koji je bio kontra komunističkom režimu (Mirkov prvi roman *Gubilište* je označen kao neprijateljski, a za *Rane Luke Meštrovića* naknadno mu je oduzeta

nagrada zbog sablažnjive rečenice „Đilas ih je odjebao“!), a nakon dolaska Miloševića na vlast, i kontra „nacionalističke rulje“. Ta su gibanja povijala ljude. „Mnoga su prijateljstva potpuno potonula“, govorio je Kovač i sam iznenađen kako su se sa lakoćom kidale intimne veze i prijatelji se prometali u ljute protivnike, što je srž njegove biografske knjige *Pisanje ili nostalgija*.

Kovača je više pogodila hajka protiv Danila Kiša koga je „beogradski književni šljam“ optužio za plagijat (*Grobnica za Borisa Davidovića*), nego vlastiti progon zbog *Gubilišta* ili oduzimanja nagrade za *Rane Luke Meštrovića*. Zbog *Gubilišta* je u Hercegovini bio proglašen personom non grata i godinama nije dolazio u zavičaj. „Hajka protiv mene nije bila nimalo bezazlena. Zbog nje sam napustio studije“.

„Nakazu nacionalizma sam prepoznao kada je počela hajka na Kiša 1979.godine“, prisjeća se Kovač, posebno fasciniran ponašanjem prijatelja. Među njima je bio i Miodrag Bulatović, najtiražniji pisac bivše Jugoslavije s kojim je raskinuo prijateljstvo kada je ovaj popljuvao Kiša.

O liku i djelu Miodraga Bulatovića Kovač je ispisao dosta stranica u *Pisanju ili nostalgiji*. Tu su opisi prijateljstva i karaktera ovog Bjelopoljca, njegova sposobnost da unovči pisanje, uloži novac u građevinske mašine, o njegovom tvrdičluku i nacionalnom zanosu da preko tri miliona njemačkih maraka uloži u Miloševiću utopiju zvanu zajam za obnovu Srbije. Ali ima jedan detalj koji nije sadržan u knjizi, koji je istovremeno snažna ilustracija tvrdičluka.

Mirko je volio Bulatovićevu majku, i ona njega. Izgradila su pravi familijarni odnos. Bulatović je živio u Ljubljani i majka je strahovala da ne bude sahranjena u Sloveniji.

„Neće mi imati ko obić“, strahovala je. Zato je tražila podršku kada dođe smrtni čas da je voze u Bijelo polje i sahrane u rodnom selu.

Ubrzo stara Bulatovićka umire, a sin nije rad da je vozi iz Ljubljane do Bijelog polja zbog visokih troškova transporta (limeni sanduk, posebno vozilo), pa daje prijedlog:

- Mirko stavićemo staru u auto. Ako nas zaustavi milicija, ti reci, evo maloprije je umrla!

Kovač nije pristao na ovaj aražman. Nesretnica je tako protiv svoje volje sahranjena na groblju u Ljubljani.

S Borislavom Pekić bio je potpuno zahladio odnose zbog objede protiv Filipa Davida kojem je prebacio odsustvo patritozma. Pekiću je tim

povodom otpisao: "Ako misliš da je Filip David najveća prijetnja Srbiji, onda je tvoja zemlja sretna i poželjna"!

Na kraju je i Pekić napustio Srbiju razočaravši se u Miloševićev režim.

Kiš je zauzimao posebno mjesto. „Često ga sanjam", a za Filipa Davida je rekao da je „svetac".

Maternji i croatizmi

Čitaoce će zanimati zašto Kovač piše hrvatskim, što mu beogradska književna čaršija nikad nije oprostila. Zapravo, Kovač govori jezikom istočne Hercegovine, čisto i slikovito, kako inače govore ljudi iz ovih krajeva. Nije to po sintagmi Hrvatski jezik, ali je jezik istočne Hercegovine začinjen croatizmima i to djeluje sasvim prirodno i lijepo. Društvu je objašnjavao da je ranije pisao i ekavicom (npr. roman *Gubiliše)*, ali croatizme koristiti zato što mu se tako sviđa, a dijelom i iz inata. Doduše, sedamdesete godine obilježile su Kovačevu saradnju sa Jadran filmom iz Zagreba i pisanje scenarija za *Lisice*, *Okupacija u 26 slika* i *Pad Italije*, na Hrvatskom jeziku.

- Negdje s kraja devedesetih zaustavi me saobraćajna policija negdje kod Zagreba. I ja koji trideset godina pišem i govorim Hrvatski, potpuno se sjebem i ko hipnotiziran odgovaram na Srpskom.

-I šta bi?

- Ništa, platih kaznu.

Jedne prilike rekao sam Kovaču kako je ispisao odu vozovima, posebno u romanu *Grad u zrcalu*.

- Da postoje JŽ, ti bi trebao dobiti doživotnu režijsku kartu (isprava koja je omogućavala jednu besplatnu kružnu vožnju te desetak vožnji uz plaćanje desetine cijene, op.a).

Tada sam saznao da je Kovač zaista volio putovanja vozom i trebao pohađati željeznički internat u Sarajevu. Međutim, zbog slabog vida ili daltonizma (nisam zapamtio), nije bio primljen.

...

Mnogo smo se tih dana naslušali raznih dogovština, avantura, literarnog uobličavanja vlastitog života (više ni sam ne znam šta je stvarnost a šta fikcija), prijateljstava i izdaje prijateljstva, nostalgije, zavičaja...

Govorio je kako mu je u Istri dobro i komotno i da ne pati za nostalgijom. Ni za Trebinjem, ni Beogradom... Pisac se ne treba pozivati na svoj narod, jer nema nikog pa ni svog doma. „Ako se nađe kontra rulje i ako se založi za istinoljubivost koja ne ugođa sunarodnjacima, može biti izopćen“. Zapamtio sam ovu rečenicu: „Pisac mora biti svoj“!

...

Stranac u Beogradu

Mirko je vodio intenzivan kafanski, kulturni i književni život u Beogradu. Rado je pozivan u razna društva i volio je da se druži sa interesantnim ljudima. „Ali i to je jedan veliki privid. To sam shvatio tek nakon trideset godina provedenih u Beogradu.“

- Kada sam napravio invetar bivšeg života spozano sam jednu važnu činjenicu: nikada me niko za trideset godina nije pozvao na krsnu slavu. A poziv na tu porodičnu svetkovinu, koja je jako važna u pravoslavnoj tradiciji, pokazuje mjeru bliskosti. Sada mogu reći: zapravo nikada nisam bio istinski prihvaćen među Srbima u Beogradu.

...

Tokom boravka u Fojnici, Mirka su obilazili mnogi prijatelji. Jedne prilike okupili smo se u Kamin sali povodom dolaska Gavra Grahovca koji s Kovačem druguje još iz vremena kada je uspješno vodio Svjetlost devedesetih. Bilo nas je desetak. Mirko je društvu donio tepsiju zeljanice, koja je očigledno bila domaća izvedba, ali nije htio reći od koga je dobio.. „Ovo šalju obožavateljke“, šalio se na svoj račun.

A darovalac je bio Senad Pećanin, koji je s Gavrom nekada došao na riječ i nije se htio pridružiti druženju. Mirku je bilo žao što nije uspio pomiriti nekadašnje drugove.

...

Vrijeme koje se udaljava

Nezaboravna sedmica i druženje s piscem prošlo je jako brzo. Na rastanku sam mu donio kukuruznog (kukuruz bjelac, zvani bosanac) i pšeničnog brašna, iz lokalne vodenice, pošto je spominjao kako mu je hobi pečenje kruha. Drugi hobi bila je reparacija stilskog namještaja.

U mailu koji sam poslije dobio pisao je: „Kad mijesim kruh kažem Bobi: ovo nas Emir hljebom hrani“.

Ta sedmica za Mirka i njegovu suprugu Bobu bila je opuštajuća. „Meni je zaista lijepo, ali me grize savjest što ništa ne radim.“

- Kod kuće, ja u svom kutku pišem i brišem sve do ručka, a kada se zaradim i do mraka.

Nismo znali da je intenzivno radio na knjizi *Vrijeme koje se udaljava* i žurio je da je završi kao da se pribojavao da ga šta iznenada ne spriječi u ovoj namjeri.

Pozdravljajući se ispred Reumala rekao da namjerava iduće jeseni (2010.), poslije Mešinih dana u Tuzli, da dođe u Fojnicu „jer Bobi godi banja, a meni društvo“. Na haubi auta napisao je Seminu Sudžuki i meni, na zajednički poklonjenoj knjizi - *Evropska trulež* („imam samo jedan primjerak“), posvetu - „prijateljima od prijatelja“.

Više se nismo vidjeli ...

Mirko Kovač

IN MEMORIAM

TVRTKO KULENOVIĆ – PISAC

„Voda zauzima najniža mjesta, grli ono što ljudi preziru, prihvata sve oblike, a odslikava nebo. Ne bori se ni za kakvu stalnu formu ni položaj. Vječita dobrota je kao voda koja svim bićima čini dobro. Najbolje u čovjeku slično je vodi. Voda koristi svim stvarima a da se s njima ne takmiči....“ Stoga, „kad je bez bola, a bol ne pripada njoj nego životu, smrt nije ništa drugo nego ponovno uranjanje u tamnu dubinu vode iz koje smo potekli, praćeno svjetlucanjem koje postepeno iščezava“.

(Tvrtko Kulenović)

Piše: Edin Pobrić

Umro je Tvrtko Kulenović. Napustio nas je, bez sumnje, najveći savremeni bosanskohercegovački pisac. Vjerovatno u našoj stvarnosti ne postoji pisac (i profesor) koji je u svom liku i djelu u isto vrijeme objedinio toliku vrstu i poštovanja (njegovo djelo) i ljubavi (način kako je to radio) od strane onih koji su ga poznavali. Na isti način kako se, na primjer, kad se govorilo o Aristotelovoj filozofiji nije moglo razdvajati duh i tijelo, tako se na neki čudan način u govoru o Tvrtku nije odvajalo poštovanje od ljubavi.

Vrhovi književnosti

Sjećam se da su početkom devedesetih godina na Filozofski fakultet u Sarajevu dolazili studenti medicine, građevine, mašinstva da slušaju Tvrtkova predavanja skupa sa nama studentima Odsjeka za komparativnu književnost. Kada sam pitao jednog od njih zašto baš kod Tvrtka dolaze, rekao mi je: „Jarane, ako hoćeš da govoriš prvo moraš naučiti misliti“. Nakon toga je šeretski namignuo i ušao u učionicu.

Od onog trenutka kada je Tvrtko Kulenović na svojim predavanjima počeo da govori, a ja u njegovim knjigama da uočavam tu istu poetiku, o glagolima naspram imenica, procesu naspram stabilnosti cjeline, praznini naspram punine, uvodeći na taj način „filozofski diskurs istoka“ u savremenu semiotičku misao Derride i Barthesa (na primjer, esej *Istok i znaci*) a reinterpretirajući u isto vrijeme, na sebi svojstven način, Heideggerovu kritiku metafizike u kojoj bitak nema suštinu jer je prazan, Freudovu tezu da se u središtu bića ne nalazi um, nego volja, koja nije ništa drugo nego ničeovski

iskaz moći, koji je opet, fukoovski neodvojiv od znanja, nekako sam zavolio indijanska imena koja svojim označenim ponajbolje izražavaju otklon od stabilnog zapadno-evropskog subjekta: „Onaj koji piše“ je biće u vremenu gdje pisanje stvara Njega koji piše, a bez njega samog ne bi bilo ni pisanja.

Način pisanja njegovih knjiga uvijek je kozistentno oneobičavao svijet čitateljskog iskustva, no vjerom u *pismo* i *riječ* putem analogija i metafora, potpuno ignorišući sve formalne poststrukturalističke zaj.....e oko znaka, Kulenović je prevodio različite velike svjetove u mikroprostore detalja i fragmenata i tako ostao dosljedan samom materijalu romaneskne forme – jeziku.

Pored četiri romana (od kojih dva, *Čovjekova porodica* i *Istorija bolesti* zasigurno spadaju u sam vrh svjetske književnosti), Kulenović je pisac čije su knjige putopisa (pored putopisa Zuke Džumhura, to je najbolje što bh. književnost ima iz tog žanra) i radio-drama samo potvrdile ono što je ponajbolje u geopoetici bosanskohercegovačke književnosti ali i književnosti regiona. Odakle god da se krene, da li od putopisa i romana ili pak briljantnih eseja o književnosti, slikarstvu, fotografiji itd., ili književnih teorija s kojima je u svojih nekoliko knjiga uradio nešto slično onome što je uradio Balzac sa slikom francuskog društva 19. stoljeća – sjajno ih je reinterpretirao nedozvoljavajući da budu cilj same sebi i time im dao funkciju postojanja, uvijek dođemo na isto: Kulenovićevo djelo je važna priča unutar savremene bosanskohercegovačke književnosti, i nužno će svaki put iznova tražiti neka nova čitanja, u smislu pronalaženja novih vrijednosti u kontekstu svijeta o kome je govorio i kojeg je tako uspješno nanovo oblikovao.

Stoga, govoriti o Tvrtku Kulenoviću znači pristati na svijet u kojem se mora šetati po različitim naučnim disciplinama i različitim književnim žanrovima. Pisac i profesor koji je svojim djelom značajno obilježio savremenu epohu bosanskohercegovačkog ali i južnoslovenskog prostora, nekako je uvijek bio korak ispred svog vremena, a u isto vrijeme nepovratno „starinski“. U tom smislu će i Miljenko Jergović reći: “Njegovi romani donose onu vrstu posve začudne omame iz Sebaldovih knjiga, on predjele stapa u tekst poput Brucea Chatwina, njegova je erudicija poput ključeva koji ispadaju iz probušenih džepova na kaputu ludoga gimnazijskog profesora. Kulenovićeve romaneskne autofikcije nesumnjivo su jedno od onih vrlo specijalnih iskustava koje nam naši jezici nanesu, i zbog kojih su, i zbog jezika i zbog iskustva, prezira dostojni oni koji nisu čitali Mirka Kovača, Danila Kiša, Slobodana Novaka, Tvrtka Kulenovića. Ako su čitali ove pisce, onda dobro, mogu i jogu vježbati, ako im je to baš po volji.“

I zaista, kad se u Bosni i Hercegovoni tražilo po rječnicima šta je to postmodernizam, Kulenović je objašnjavao postmoderne poetike svojim studentima; kad su se mnogi pitali o čemu to postmodernizam?; on je pisao postmodernu književnost; kad se najzad razumjelo što je to postmodernizam i počelo pisati o njegovom stanju, Kulenović ga je, u skladu sa svojom nevjerovatnom erudicijom i intuicijom umjetnika, prevazišao. Tvrtko Kulenović je pisac čija se književnost ispisuje na procjepu, neodređenostima, afirmirajući pri tome ljudske mogućnosti naspram granice, između lica i naličja postmodernog stanja. Njegovi romani nisu znak tog stanja, nego simptom krize postmoderne. Na isti način kako je postmoderna u svom najboljem smislu (a njen najbolji vid je priča o razlikama) željela preboljeti modernu, a ne uništiti njeno naslijeđe, Kulenovićevo djelo preboljeva postmodernu trivijalnost, onaj njen dio kada je odustajući da se pokaže kao „supernova" i tako stvara nove uslove života, odabrala da se obruši sama u sebe, stvarajući na taj način crne rupe. Roman *Istorija bolesti* svjedoči da je više crnih rupa na nivou ljudske egzistencije nego na nivou kosmičke esencije. Da bi iz ove perspektive stvari bile potpuno jasne, treba kazati da je Kulenović uradio ono što je teorijski nepomirljivo – pomirio je ironiju s emocijama.

Treperenje duše

Cjelokupni romaneskni opus Kulenovića je traganje za neispisanim stranicama historije, onog fenomena koji bi mnogi i danas da čitaju, nažalost, kao linearni slijed apsolutne kauzalnosti a u kojem Kulenović, obrnuto, vidi pojedinačne ljudske sudbine „satjerane na margine povijesti; tog živog pijeska, grobišta, smetljišta, kockarnice – Kasina." Historija kao "učiteljica života", u ovom tekstualnom ustrojstvu svijeta dospijeva na novo područje preispitivanja sa stanovišta "historije odozdo", gdje mikropriče i svjedočenja pojedinaca postaju glavna uzdanica pripovijedanja. Univerzalistička historijska shvatanja ostaju u dalekoj pozadini, dajući svjedočanstvo da je autoritativnost bilo kojeg oblika ljudskog ponašanja promjenljiv. Time priča postaje centralni motiv svih dilema i svih umetnutih žanrova, od esejistike do romaneskne književnosti. Samo uz nju je moguće „dekodirati" složena značenja naučnih, književno-teorijskih, filozofskih i uopšte antropoloških ideja i hipoteza. Samo pomoću priče možemo govoriti o ratu i biću, i samo zahvaljujući priči čitatelju je najzad jasno da se ljudska sudbina ispisuje na pola puta između slučaja i smislenih uzročno-posljedičnih veza koje uvijek traže mjeru stvari.

Univerzum simpatije (književno-teorijski postupak Umberta Eca i Tvrtka Kulenovića) koji se formira na nivou njegovog djela jednako dobro

funkcionira i na nivou pojedinih tema kojima se bavio. Tako u njegovim romanima fenomen rata postaje osnovni dinamički motiv putem kojeg se preispituje povijest, modeli istine, a ostali motivi se nadovezuju jedan na drugi putujući po labirintima čitateljske svijesti od *Čovjekove porodice* preko *Kasina* do *Istorije bolesti* i *Jesenje violine*. U *Čovjekovoj porodici* priča putuje kroz porodičnu hroniku i španski građanski rat, u *Kasinu* se tematizira Drugi svjetski rat te stradanje Jevreja u konclogorima Poljske, a roman *Istorija bolesti* čitatelja vodi kroz priču u Sarajevo o opsadi Sarajeva u periodu 1992-1994., da bi roman *Jesnja violina* bio neki rezime o ratu uopšte. Na taj način, svojim romanima, Kulenović pravi svojevrsni *album fotografija užasa* savremene povijesti pa je, u stvari, u konačnici na nivou cjelokupnog njegovog djela, zapravo riječ o patnji cijelog čovječanstva (slično kao i kod Danila Kiša) ispričanoj kroz intimne „mikro povijesti" običnog čovjeka. U romanu *Kasino* izrečena je bitna simbolička potvrda postojanja a time i Kulenovićevog odnosa prema fenomenu rata: „Dok je neko pucao i padao pogođen neko drugi je sjedio i kombinovao, ne želim time da ukažem na nepravdu nego na apsurd". Rat tako postaje osnovna temporalna osa u historijskoj pozornici vremena na kojoj Tvrtko Kulenović okuplja sve ostale sintaksičke i semantičke nivoe svoje romaneskne riječi. U *Istoriji bolesti* sintaksički nivo romana (narator, narativni diskurs, vrijeme-prostor, opisi) podsjeća na njegove opise vode iz putopisa koja se drži vlastitih područja ali neprestano mijenja pravce i u tom mijenjanju, usljed oluja i „ne-vremena", nerijetko se izlije iz svog korita plaveći područja koja joj „ne pripadaju". Tako priča vijuga od vlastitih nesreća junaka, bolesti i smrti bližnjih do zla ukorijenjenog u *čovjeku* koje natapa cijelu povijest čovječanstva.

Iz Kulenovićevog ogromnog opusa teško je izdvojiti knjigu i pisati o njoj a da se pri tome ne osjeća da je neki baš drugi naslov trebao biti u prvom planu. *Majka voda* je, na primjer, samo čudo poetskog jezika. Ta knjiga, koju je teško žanrovski klasificirati, ostavlja bez daha nakon svakog novog čitanja. No bez obzira na sve, još davno sam se odlučio da je roman *Istorija bolesti* jedan od mojih romana.Vjerujem Proustovoj misli da se mi više sjećamo osjećaja koje smo imali dok smo čitali knjigu nego samog sadržaja knjige. Kad sam prvi put pročitao roman *Istorija bolesti,* zastao sam i zašutio. Zato što je to bila jedna od onih knjiga „koja me tresnula kao malj u trenutku kada nisam bio spreman da se oduševim njom".

Pisac

Sjećam se, u vrijeme njegove duge bolesti koja je napadala tijelo ali ne duh i um (kibernetičku mašinu, kako ga je Tvrtko nazivao), Alma mu je jedan dan kroz šalu rekla:"Hajde, šta se žališ, pa sve se oko tebe vrti, kao oko kakvog kralja". A on je odgovorio onako kulenovićevski: „Aaa, ne žalim se ja, ja samo kukam!" Kulenović se, i pored svoje ogromne erudicije i iskustva (nevjerovatna je ta količina znanja koju je posjedovao taj čovjek), svijetu oduvijek čudio. Bez čuđenja nema ni kulture slušanja ni kulture čitanja, a bez čitanja nema ni pisanja. A Kulenović je bio prije svega veliki pisac.

Čovjek je čovjek ne samo po onome što hoće da kaže, nego i po onome što neće, i po onome što ne zna da je rekao: na isti način je i pisac pisac.

(T. Kulenović: *Rezime*)

Sjećam se i jednog sunčanog junskog dana 2014. godine kada smo plovili sarajevskim ulicama Tvrtko, Enver (Kazaz) i ja. Mislim da je to bio posljednji, na taj relaksirajući način izveden, Tvrtkov izlazak iz kuće. Sjedio je u pokretnoj stolici kojom je ponosno upravljao Enver. Išli smo od njegovog stana, pa preko *Dva ribara*, na Titovu ulicu pa prema Muzeju književnosti gdje je bila organizovana i posljednja promocija Tvrtkovog djela. Posmatrao sam tu veliku „skitnicu" Svijeta koju je život u posljednjih deset godina sveo na sobu s krevetom. Gledao sam taj ponosni osmijeh i jednako radoznale oči koje kao da preispituju da li se stvarnost još jednako ponaša kao nekada. U glavi, dok je Enver govorio i govorio, umjesto sarajevskih ulica, zamišljao sam sve one ulice i gradove kojima je hodio i o kojima je pisao Tvrtko: od Dubrovnika do Firenze, od Indije do Amerike, od Evrope do Azije, od čudesnih mora pa do velikih rijeka svijeta, kad sam začuo njegov glas: „Stani!" Enver „zakoči" i kroz smijeh kaza: "Komanduj!" „Dino, daj da zapalim cigaretu". Ponudim upaljač - zapali je, stavi sunčane naočare, malo se još uspravi u svojoj pokretnoj stolici, i naglo, s odrešitim pokretima desne ruke, prinosi cigaretu usnama i snažno otpuhuje i otpuhuje.... "Može dalje," reče onako ozbiljno i dostojanstveno između dva dima, kao da će upravo njima otpuhati sve te godine i nekako sustići cijeli svijet koji se onomad, eto, preselio između korica njegovih knjiga.

p.s.

Toliko smo govorili, a nikada se nismo uspjeli ispričati. A, zato si, pouzdano znam, Ti kriv! Mirno plovi Prijatelju i Profesore moj.

Tvrtko Kulenović

Tamara Sarajlić-Slavnić

SJEĆANJE NA ALEKSANDRA LJILJKA

Aleksandar Ljiljak je rođen u Zenici 9.4.1940. godine gdje je završio osnovno školovanje i gimnaziju. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na Odsjeku jugoslovenskih književnosti 1963. godine. Radio je kao kustos, viši kustos i muzejski savjetnik u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu.

Kao muzejski radnik bio je autor brojnih izložbi o bosanskohercegovačkim književnicima: Meši Selimoviću, Vuku Stevanoviću Karadžiću, Petru Kočiću, Silviju Strahimiru Kranjčeviću. Bio je glavni urednik dva broja časopisa *Baština* Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine, kao i monografije *Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine 1961-2001.*

Osim rada u muzeju Ljiljak je pisao priloge iz istorije književnosti i prikaze savremene književne produkcije i objavljivao ih u mnogim listovima i časopisima. Jedan je od autora knjige dokumentarne građe o Ivanu Franji Jukiću (*Ivan Franjo Jukić – Dokumentarna građa*, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, Sarajevo, 1970.)

U ediciji **Kritičari i pisci** sarajevske *Svjetlosti* bio je jedan od redaktora knjige *Kritičari o Ziji Dizdareviću* (Svjetlost, Sarajevo, 1978). Za bibliografiju časopisa **Život** (Život, 28/1979, LVI, 7-8, str. 327) dobio je nagradu IRO Svjetlost za 1979. godinu. Dugo vremena Ljiljak je sarađivao sa Književno - kulturnom manifestacijom „Susreti Zija Dizdarević" u Fojnici. Bio je član Savjeta *Susreta.* Ta činjenica je uticala na odabir **Godišnjaka** ove manifestacije kao časopisa u kojem ćemo objaviti ovo sjećanje na njega.

Njegov rad i angažman na polju književnosti nisu bili zanemarljivi. Bio je autor studije *Trideset pet godina Udruženja književnika Bosne i Hercegovine* koju je objavilo Udruženje književnika Bosne i Hercegovine u **Biltenu** br.2, kao i **Leksikona** članova Udruženja književnika Bosne i Hercegovine 1982. godine.

Priredio je zbirku pjesama Ljubomira Cvijetića u izdanju *Veselina Masleše.*

Od mladog književnog kritičara i esejiste Aleksandar Ljiljak je postao ozbiljan književni kritičar koji je nekada čak među prvima primjećivao neke probleme i pojave u književnoj kritici, upuštajući se i u njeno proučavanje i preispitivanje.

„U Ljiljkovom rukopisu koji je prilično heterogen, posebno se ističu napisi o bosanskohercegovačkim autorima, a zanimljivim opažanjima odlikuje se rad o simbolizmu Matoševe proze i o romanu *Burleske Peruna Boga Groma* R. Petrovića. U tekstovima te vrste, iako su neki prigodno pisani, vidi se Ljiljkovo interesovanje za pojave i književne probleme, duže studiranje materije i nastojanje da je što preciznije oblikuje...Po tome, Ljiljak zaslužuje da objavi prvu knjigu kritičkih tekstova i ona je sadržana u rukopisu koji je ponudio.“ [57]

Knjiga *Pisci i pojave*, izašla 1981. godine u izdanju *Veselina Masleše* u Sarajevu „nastala je kao zbornik radova objavljenih u našoj književnoj periodici u vremenu od 1963. godine do danas (u **Odjeku, Životu, Licima, Mostovima**, **Putevima, Sceni, Pozorištu, Prosvjetnom listu** i **Prilozima za proučavanje istorije Sarajeva**)“ kako je rekao Aleksandar Ljiljak u Napomenama autora u pomenutoj knjizi.

Jedno vrijeme smo Aleksandar Ljiljak (Aco, kako smo ga zvali) i ja radili kao kolege kustosi u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine u Sarajevu. On je radio kao muzejski savjetnik u književnom odjeljenju, a ja sam tada bila kustosica u pozorišnom odjeljenju našeg Muzeja. Bio je jako drag kolega, uvijek spreman za pomoć u poslu, savjet, priču. Bio je vrlo lucidan i obrazovan čovjek i imao je veliki smisao za humor. Od njega sam puno toga naučila, kako o radu u muzeju, tako i o književnosti uopšte. Naš zajednički rad se preplitao gotovo uvijek sa bezbroj Acinih duhovitih priča. Bilo je, jednostavno, veliko zadovoljstvo raditi s njim.

Kada je počeo obavljati dužnost direktora Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine njegov odnos prema nama, mlađim kolegicama i kolegama, nije se nimalo promijenio. Koristio je svaku priliku da opet radi sa nama i da nas pohvali pred nekim od brojnih gostiju Muzeja. Sve to su bili njegovi prijatelji koji su često posjećivali Muzej jer su se vrlo ugodno osjećali u Acinoj „direktorskoj sobi.“ Bilo je tu pisaca, glumica i glumaca, scenografa, režisera i drugih ličnosti iz kulturnog života tadašnjeg Sarajeva. Nekada sam slušala njihove priče i dogodovštine iz književnog i pozorišnog života i pitala se gdje još na ovom svijetu postoji tako divan posao i tako divni ljudi sa kojima se susrećemo. U razgovorima sa Acom nikada nisam osjetila da je on direktor a ja kustosica. Bio mi je i učitelj i prijatelj. Neposredno poslije mog odlaska iz Muzeja na novo radno mjesto, 2004. godine Aleksandar Ljiljak je umro u Sarajevu.

[57] Aleksandar Ljiljak: Pisci i pojave, Veselin Masleša, Sarajevo, 1981.

I danas ga često spominjemo sa radošću ali i sa nekom tugom i nostalgijom što je sa njim otišao i jedan dio našeg života i rada u Muzeju.

Aleksandar Aco Ljiljak

Zaboravljeni pisci

Hamid Dizdar

BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA

Rođen je 22. februara 1907. godine u Stocu. Gimnaziju je pohađao u Mostaru, Tuzli i Sarajevu. Bio je službenik u Stocu (1926.-1930.), potom novinar beogradskih listova *Politika* (1928.-1930.) i *Pravda* (1933.-1938.) i sarajevskog *Jugoslovenskog lista*, urednik sarajevskih listova *Slobodna riječ*, *Jugoslovenska pošta* (1931.-1941.), *Pravda*, *Gajret* (1935.-1941.). Radio je i kao izvjestilac za narodne pjesme na državnoj radio stanici u Sarajevu. Štampao je pjesme i pripovijesti iz hercegovačkog života u sarajevskim časopisima *Novi behar*, *Gajret*, *Pogled* i *Hrvatska misao*, te u zagrebačkom *Vijencu*. Zbog ilegalnog rada uhapšen je od ustaškog prijekog suda ali je pobjegao iz Sarajeva; nakon toga njegova majka Nazira (rođ. Babović) i sestra odvedene su u Jasenovac i tamo ubijene od ustaša.

Nakon rata direktor je Arhiva grada Sarajeva. Uređivao je časopise *Odjek*, *Vidik* i *Život*. Poeziju je počeo pisati kao socijalni pisac, a javio se u *Knjizi drugova* 1929. godine. Hamid je bio stariji brat poznatog književnika Mehmedalije Maka Dizdara.

Umro je u Sarajevu 17. jula 1967. godine. Ostavština mu nije ostala u Stocu nego je završila u Tešnju. Za 20 miliona ondašnjih dinara Tešanjci su je otkupili 1968. godine i danas je u posebnom odjelu Gradske biblioteke u Tešnju.

Objavio je:

- *Arabeske*, zbirka pjesama, Mostar 1929. godine
- *Kasaba šapće*, pripovijetke, Sarajevo, 1933. godine
- *Zapisi u kamenu*, zbirka pjesama, Sarajevo, 1936. godine
- *3 x 8*, pjesme, Sarajevo, 1954. godine
- *Obasjane staze*, Sarajevo, 1958. godine
- *Nitko se ne vraća*, Sarajevo, 1964. godine
- *Proljeće u Hercegovini*, Sarajevo, 1965. godine

TEKIJA

Bljedilo nas je obuzelo
a nikuda ne moramo odavde.
Osobit neki mir i misli se vraćaju.
Ptice kljucaju po oklopu prošlosti.

Je li to vrijeme zastalo u mrtvom dolafu
ili pauk vreba, pritajen, crn pauk
na listovima starih kitaba?
Imamo li ikakav cilj kad nikud ne moramo
i kad se u strahu zaboravljenog rituala
tek naslućuje huktanje zaljuljanih tijela u padu
i mračna krv u muku zaustavljenih oluja?

Sve je već zaborav i prošlost
i zarfovi derviški u ćoškovima memljivih odaja,
suzna kandila davno utuljena
i crne kože ovnujske prostrte po kamerijama,
po svodovima kamenim i doksatima pustim,
gdje golubovi guguću nerazumljiva ajeta
u znak zahvalnosti za gostoprimstvo streha,
oči pune molitava, strana iz Kur'ana,
bolećivo sive oči gledaju bez nade,
nepovjerenje raste u svakoj stvari
i u svakom još neučinjenom koraku.
A onda najednom primjećuješ
da lukovi i kapije dvorišnih vrata
gutaju uličnu buku
i mrve je u vjetar tuge.
Iza zamandaljenih vratnica
sva lica su jednako siva
i sva sanjaju zelene livade,
čekaju prebijele ovce.

A ptice jednako kljucaju po oklopu vremena.
Umorno slušamo jauke crvotočkog sljemena,

a htjeli bi orati zemlju u krčevinama,
htjeli bi ležati na vrelom suncu
ko lijeni gušteri na proljećnom kamenjaru.
Ali osobiti neki mir ulazi u nas,
hvata nas strah prolaznosti
i bljedilo nas neko obuzima i ove večeri
iako baš nikuda ne moramo odavde
od danas do vječnosti.

(Enes Duraković, *Antologija bošnjačke poezije XX vijeka*,
Alef Sarajevo, 1995., str. 88-89)

Hamid Dizdar

Jasmin Agić

BIBLIOTEKA HAMIDA DIZDARA, NEPROCJENJIVO BLAGO TEŠNJA

Ime Hamida Dizdara danas je gotovo u potpunosti zaboravljeno, što je velika nepravda jer je riječ o izuzetno dragocjenoj individui u bosanskoj kulturi. U godinama prije izbijanja Drugog svjetskog rata on je bio rijetko obrazovan i intelektualno aktivan čovjek koji se nije ustručavao upuštati u javne polemike i otvorenu kritiku društvenih i književnih pojava.

Britkog stila u novinarstvu, pisanjem je izazivao reakcije koje su nerijetko bile pune strasti i mržnje, na šta je uvijek odgovarao smirenošću dobrog poznavaoca stvari. Novinarstvom se bavio kao usudom obrazovanih koji nisu pristajali duhom biti uz vlast, a književnost koju je pisao uporno, tvrdoglavo i dosljedno izazivala je pomutnju u konzervativnim književnim krugovima svog vremena.

Hamid Dizdar rođen je u Stocu 1907. i, baš kao i njegov mlađi, a danas mnogo poznatiji brat Mak, književnost je živio kao jedinu stvarnost. Mnogo se selio, pisao protiv režima i bio zagriženi komunist, koji će tokom Drugog svjetskog rata biti angažovan kao ilegalac narodnooslobodilačkog pokreta.

Priča o biblioteci koju je Hamid Dizdar stvorio za života počinje u prvim godinama formiranja socijalističke Jugoslavije, kad postaje direktor Arhiva grada Sarajeva. Na tom mjestu napokon dobija toliko potreban životni mir, koji koristi da sistematizuje bibliotečku građu koju je prikupio i nastavi sa skupljanjem rijetkih knjiga.

Stolac i Sarajevo odbili kupiti

Dizdar je do smrti 1967. uspio formirati fascinantnu privatnu biblioteku, sastavljenu od stotina rijetkih knjiga, stotina primjeraka ugasle bosanskohercegovačke štampe i rukopisa djela najznačajnijih književnih savremenika. I kada se vjerovalo da će njegova bogata bibliotečka zaostavština postati javno dobro Bosne i Hercegovine, događa se čudna stvar: zaostavština čovjeka koji je rođen u Stocu, a većinu života proživio u Sarajevu odlazi u Tešanj, gdje se nalazi i danas.

Taj kulturni kuriozitet, koji naizgled zbunjuje i izaziva čuđenje, jednostavno je objasniti, kaže direktorica biblioteke u Tešnju Almina Brkić-Alagić. Ta visprena žena, uz pomoć malog tima ljudi, danas se, uz sve druge poslove, brine o zaostavštini Hamida Dizdara, što smatra čašću i privilegijom, jer je "Hamidov fond" blago neprocjenjive vrijednosti. A kad odgovara na pitanje kako je došlo do toga da se biblioteka Hamida Dizdara nađe u Tešnju, to čini pomalo lakonski, govoreći da su za to "kriva" dva znamenita Tešnjaka.

"Prvo je udovica Hamida Dizdara nakon njegove smrti ponudila njegovu porodičnu biblioteku Stocu da je otkupi i oni su odbili. Nakon toga su ponudili Sarajevu i oni su odbili. Zahvaljajući čovjeku kakav je bio Mustafa Ćeman, koji je to prepoznao kao vrijednost, jer je radio u Sarajevu, desilo se da je on ponudio priču ovdje u općini Tešanj. Godine 1968. donesena je odluka na Općinskom vijeću u Tešnju da se izdvoje sredstva za kupovinu te privatne zbirke, jedne od vrednijih zbirki u cijeloj Bosni i Hercegovini. To je bilo, simbolično, na 9. septembar, što je Dan općine i na toj se svečanoj sjednici donijela ta odluka."

Ideju koju je najpoznatiji bibliograf Bosne i Hercegovine predstavio Općinskom vijeću naišla je na odobravanje, pa je tadašnjem načelniku općine Tešanj Salihu Sariću put za otkup vrijedne biblioteke bio otvoren. Poslovni Tešnjaci brzo stupaju u kontakt s Hamidovom udovicom i otkupljuju cijelu biblioteku za velike novce i od te 1968. godine knjiška zaostavština Hamida Dizdara, kao neprocjenjivo kulturno blago, nalazi se u Tešnju.

"Po tome se Tešanj i prepoznaje i ponosi se time i mi kao Tešnjaci ponosni smo na činjenicu da je tada svijest tešanjskih ljudi bila takva da prepozna kulturno-historijsku baštinu, odnosno bila je na tom nivou da su shvatali da bez zapisanih sjećanja nema tradicije, a bez tradicije nema identiteta ni pojedinca ni društva."

Rijetke knjige

Fond Hamida Dizdara sačinjen je od bogate i raznovrsne građe, a sadrži više od 17.500 knjiga. Dio fonda jest zbirka ugašene periodike od 898 uglavnom nekompletnih časopisa i listova, a posebno su vrijedne kolekcije periodične štampe iz 19. stoljeća. Među najvrednijim časopisima koji su dio "Hamidovog fonda" svakako je *Sarajevski cvjetnik*, pa zatim *Biser*, *Nada*, *Bosanska vila*, *Bošnjak*, objašnjava vrijednost zbirke bibliotekarka Aida Huskić, žena zadužena da, između svih drugih obaveza, vodi brigu i o vrijednoj zbirci Hamida Dizdara.

Ako je periodična štampa vrijedan dokument o vremenu u kojem je živio i djelovao Hamid Dizdar i svjedok koji može pomoći da se rekonstruiše kulturna historija Bosne i Hercegovine, onda knjige koje je kupovao i prikupljao tokom života govore o njegovoj intelektualnoj širini. Bibliotekarka Ajša Džinalić kaže da se među mnogim rijetkim knjigama koje su dio Dizdarove bibliotečke zaostavštine nalazi i nekoliko njih koje danas imaju "svjetski značaj". Rijetkih knjiga u "Hamidovoj zbirci" ima 1.218 i mnoge od njih više se nigdje ne mogu naći.

Zanimljivo, najstarija knjiga "Hamidovog fonda" jest zbirka komedija jednog antičkog autora, što mnogo govori o Dizdarovim intelektualnim i umjetničkim afinitetima. A čak i veoma površan uvid u njegovu biblioteku pokazuje da je Hamid Dizdar bio čovjek izuzetne duhovne širine.

"Najstarija knjiga u biblioteci su Plautove *Komedije*, koje su štampane 1605. u Mlecima, zatim bih navela vrlo značajnu knjigu *Nediglnik dvostruk* od fra Filipa Lastrića, bosanskog franjevca, povjesničara i putopisca, oca bh. historiografije, čovjeka koji spada među znamenite franjevce Bosne Srebrene, koja je štampana u Mlecima 1766. Zatim bih spomenula zemljopis i povjesnicu Slavoljuba Bošnjaka, odnosno Ivana Franje Jukića, hrvatskog franjevca, prosvjetitelja, publiciste i znanstvenog i političkog radnika. Vrlo značajnu zbirku čine i knjige štampane u Vilajetskoj štampariji u Sarajevu, koja je osnovana 1866., a izdvojila bih *Bukvar Vilajetske štamparije* iz 1867. godine."

Rukopisna zaostavština

Važan dio fonda čine i rukopisi značajnih književnika i kulturnih radnika Bosne i Hercegovine, a među mnogima kao najvažnije Džinalić spominje rukopise Šemsudina Sarajlića, Alije Nametka, Hamze Hume, Hamdije Kreševljakovića i mnogih drugih s kojima je Dizdar lično drugovao i u nekim dijelovima života vodio pisanu korespondenciju.

Sadržaji "Hamidovog fonda" otvoreni su za javnost i dostupni čitaocima, historičarima i naučnicima iz područja historije kulture. Biblioteka ima katalog, knjige fonda bibliotečki su obrađene, ali zbog svoje specifične vrijednosti mogu se koristiti samo u čitaonici "Hamidovog fonda" i uz puni nadzor osoblja biblioteke. Bibliotekarka Huskić priča da su se nekada događale i čudne stvari, a knjige iz fonda bile su i meta "nepoštenih bibliofila".

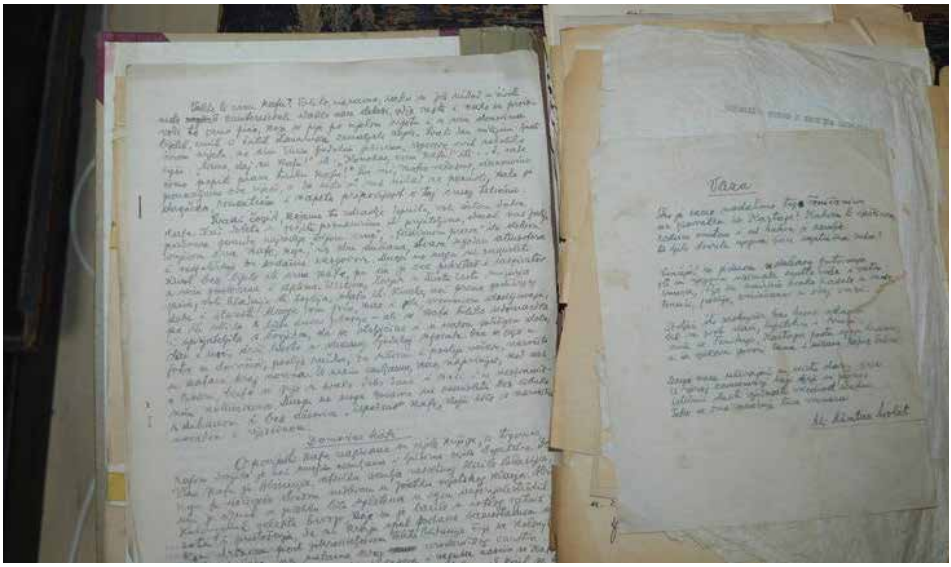

Rukopisi Hamida Dizdara (Al Jazeera)

(Izvor: Al Jazeera)

Nagrajene kratke proze

Prva nagrada

MOTORKA

Almin Kaplan *za Miru Petrovića*

Ćamil je nekoliko puta rasklopio pa sklopio kišobran prije nego ga je odložio u kantu za vratima. Onda je počeo skidati odjeću sa sebe i odlagati je na stolicu što je stajala u hodniku.

„Šta je to bilo?“, kroz odškrinuta vrata progovori Šemsa.

„Dofatio se Zulfo motorkom...“

„Upaljenom?“

„Jok, ugašenom... Upaljenom, jakakvom...“

„Kud, majka mu jadna?“

„Po nozi“, poluljutito odvrati Ćamil i sa sebe svuče patnale.

Kad je ušao u dnevni boravak bio je samo u gaćama i potkošulji. Uplakana Šemsa, kad ga vidje, štrecnu se:

„Jesi li se to nalio?“

„Danumi kakve pantaljčine i košuljčinu!“

Šemsa bez pogovora ustade, na stol odloži vajnik u koji je skjeckala raštiku pa se zaputi prema vratima sobe. Dok je prebirala po ormaru, čula ga je kako kašlje, lombra sudima, odvrće česmu, pa na eks ispija čašu vode.

„Danu, bona!“, nestrpljivo dreknu nakon što je praznu čašu odložio na stol.

„Pa đe je sad?“, dok mu dodaje košulju tiho progovori žena.

„Oćerali ga u bolnicu...“

„Pa je li puno, kukavac?“

„Ne znam, nisam ja vidio.“

„Pa šta je radio š njom?“

„S kim šta je radio?“

„S motorkom?“

„Pilo drva! Šta će s motorkom raditi?“

„Ko mu je pomago?“

„Haris, mali...“

„Mogu misliti što se dijete prepalo!?“, reče Šemsa i rukom obrisa suzne oči.

Taman kad je bila ponovo sjela i nastavila križati kupus, začuše se vanjska vrata. Šemsa ustade pa poče zatezati kauč i na njemu slagati jastuke.

„Ustani!“, izdriječi oči na Ćamila, pa rukama, nakon što je ustao, zategnu i zgužvani prekrivač na kojem je sjedio.

„Jeste li vi čuli?“, već s vrata viknu Mejra.

„A jesmo...“, reče Šemsa.

„Kažu za Mostar ga oćerali“, nastavi Mejra dok sjeda.

„Ko ti kaza, moja Mejro?“

„Evo Sule sad dođe pa reče...“

„Pa šta kažu, je li puno?“

„Bogumi Sule veli da je dobro zasjeko. Na lancu viđeli bijelo, kažu sve komadići kosti.“

„Eeee kukala mu majkaaaa... Naki čojek...“

„Neka!“, dreknu Ćamil na dvije žene što su u glas plakale. „Morate li odma... Šta Sule zna kakve su kosti...“

„Bogumi veli đe jesu, i to sve komadi...“, nedade se Mejra.

„Pa oklen danas da pila drva? Zar nije imo drva?“, kroz plač ponovo progovori Šemsa.

„Ma jašta već imo. Nego dobio motorku pa da je oprova...“

„Od koga je dobio?“

„Od stranke zar, od koga će drugog...“

„Ma nije ostranke vego preko opštine što daju za poljoprivrednike povratnike...“, ljutito je prekide Ćamil.

„E ne znam, bogumi... Mali mu onaj mlađi dođe u nas jučer i kaže otišo babo po motorku u Stolac. Pitam ga u koga je kupio, a on zavika, nije kupio, Rusmir nam sredio...“

„Kafu ćemo!?“, prekide ih Šemsa i krenu prema šporetu.

„Sevet mene nemoj, jedino ako je vi niste pili.“

„Ma popit ćemo po fildžan svi.“

„Evo nekog...“, pomjeri se Ćamil u kauču.

„Ma nije, učinilo ti se...“, proviri Šemsa iz niše i naćuli uši.

Kad su ušutili, iz hodnika se čulo kako neko sklapa kišobran i s nejga otresa vodu.

„Jes bogami, dobro je čuo Ćamil...“, skoro u glas rekoše dvije žene.

„Selam!“, nakon što otvori vrata, pozdravi ih visok i mršav čovjek.

„Aljekmuselam, Ibro! Hajde...“, pozva ga Ćamil da sjedne.

„Taman na kafu!“, dobaci Šemsa dok vodu ulijeva u džezvu i na tablu dodade još jedan fildžan.

„A nisam ti joj mušterija... Kiselina me satra...“, odvrati joj Ibro i sjede do Ćamila

„Moreš fildžan...“, uključi se i Mejra.

„Ma hajde, jedan ću...“

Dok je Šemsa zalijevala kafu, Ćamil je uključio televiziju i pojačao. Bilo je pet do dvanaest i na HRT-u su trebale početi vijesti.

„Smanji malo...“, zavika mu Šemsa.

Ćamil tad uze daljinski, okrenu ga prema slabašnoj svjetlosti što se prosijavala kroz store na prozoru, pa smanji.

„Šta si ti ojutra radio?“, upita Šemsa Ibru dok po stolu reda fildžane.

„Ma šta ću po ovom raditi... Išo u prodavnicu. Dvaput podkravu šušanj baco...“

„Je li ti ono crnu?“, dok drži džezvu nad fildžanom ponovo mu se Šemsa obrati.

„Ma kani malo mljeka ako ima... Pa šta bi sa Zulfom?“, upita ih Ibro konačno.

Ćamil se pomjeri u kauču pa slegnu ramenima:

„Ne znam... Ja jutros izašo kod drva, čujem tamo cika, vriska... Dok sam ja došo, već su njega bili oćerali... Motorka leži upaljena, krvi svukuda, niko ne prilazi... Ona đeca u krivljavinu... Ne znam, pa eto ti...“

„Pa ko ugasi motorku?“, upita Mejra.

„Sanel Nuhanov“, otrsito joj odvrati Ćamil.

„E zlatan ti li je...“, sjetno reče Mejra.

„Ko?“, upita je Šemsa.

„Sanel Nuhanov“

„Zlatan, jes, a vehabija kažu. Pušći, Mejro, tako ti Boga...“

„Ma Nuhan meni i kaza“, prekide ih Ibro pa srknu kafe. „Mi taman sjeli da jedemo, kad on na vrata. I tako priča. E, reko, nećeš ništa fino čut...“

„Pa je li se iko vratio iz Mostara? Ima li ikakvi vjesti?“, reče Šemsa i ponovo poče plakati.

„Ja koliko znam, nije... Tu mu je onaj zet došo, vidim auto.“

„E, bogati, oklen mu motorka?“, upita Mejra Ibru.

„Falan dobio. Tako Nuhan reče.“

„Evo mi maloprije vjećali od koga je, ja velim od stranke, Ćamil kaže nije nego od opštine.“

„A ne znam ti ja bogami. Nuhan tako zavika. Ko ga je pito...“

Ćamil odmahnu glavom na Mejrine riječi pa pojača televiziju:

„Neka da malo čujemo vrijeme...“

Glas Zorana Vakule najavljivao je obilne padavine sa snažnim udarima vjetra. Na njegove riječi, četvero ljudi odmahivalo je glavama.

„Ko je sad?“, u pola vremenske prognoze zavika Šemsa.

Svi se na njene riječi trznuše i pogledaše prema vratima koja su vodila u

hodnik. Kroz zamućeno staklo su gledali kako neko sa sebe skida odjeću, a prije toga se čulo kako u kantu za vratima odlaže kišobran. Konture tijela za čas popuniše staklo na vratima i ona se, nakon dva kucanja, otvoriše.

„Selamaleć!“, s vrata ih pozdravi Sule.

„Alejkumuselam...“, neki od njih mu odgovoriše.

„Hajde...“, pomaknu mu se Šemsa i napravi mu mjesto na kauču. „Popit ćeš jedan fildžan?“, upita ga nakon što je sjeo.

„Neću, babina mi rahmeta. U njih, evo, popio“, reče Sule i pokaza na Mejru.

„Ko ima u nas?“, upita ga Mejra.

„Bili svi, pa mlađarija skočiše, odoše, Rusmir zvao da se ide u Mostar krv Zulfi davat.“

Na te Suline riječi svi na trenutak ušutiše, pa žene počeše plakati:

„Pa zna li se, moj Sule, je li koliko?“

Sule tu stade, slegnu ramenima, malo odšuti i prozbori:

„Koliko sam ja mogo načut dok su razgovarali s Rusmirom, izgubio je puno krvi i trebaju ga operisati.“

„E kukala mu majka... Dvoje đece...“, u glas su plakale žene.

„Neka!“, opet Ćamil izdriječi oči na njih.

„Pa koja je motorka?“, upita Ibro Sulu.

„Bolan, tridesetdevetka. Ima joj mač ko u tebe noga“, odvrati Sule. „I još lanac nov, oštar ko zmija!“

Dok oni razgovaraju, Ćamil naglo ustade:

„Danu mi kakvu jaknetinu...“

„Kuda ćeš?“, pogleda ga Šemsa.

„Odo do gori, da vidim šta je....“

„Bojse ti nema nikoga...“, dok mu dodaje maskirnu jaknu reče žena.

„Ima, ima... Vidio sam ja auto od onoga mu zeta pred kućom“, prekide ih Ibro.

„Neka vas, brzo ću ja...“, reče Ćamil i izađe.

„Da, boni, zalijem još malu džezvu kafe?“, pogleda Šemsa u troje ljudi što su sjedili na kauču.

„Ja ti je, bogami, ne mogu“, prvi reče Ibro.

„Ma hajde, nas ćemo troje onda po fildžan...“, preduhitri Šemsa Mejru i Sulu koji ne stigoše ništa reći.

„To je onda ona najveća?“, dok Šesma zaljeva kafu progovori Ibro.

„Ko?“, upita ga Sule.

„Motorka“

„Ne znam je li najveća, ali je među većima“

„E znaš li ti Sule, oba ti oka, od koga je dobio Zulfo motorku?“

„Znam da mu je Rusmir sredio, a od koga je dobio, to ti ne bih znao.“

„Pa eto od stranke, čim je Rusmir sređivo“

„Pušći, Mejro, tako ti Boga! Ko da je sad važno oklen je motorka“, reče Šemsa dok nosi džezvu s kafom.

„Kome je god šta sredio, belaj mu je sredio!“, ljuito će Mejra.

„Kakav belaj?“, pogleda je Šemsa.

„Je li prošle godine Vahidu sredio frezu pa š njom u bunar, jedva glavu izvuko... Pa krava u Remze krepa, nije ni po, godine prošlo da je dobio...“

„Pa kome je sve još sređivo pa ništa... Ko da to tako ide...“

„Bogami je svima valjo i svima nam je nešto sredio“, prekide ih Ibro.

„Jes, vala, nema ga da mu nije valjo!“, nadopuni ga Sule.

„E nama nije!“, reče Mejra i okrenu glavu prema televiziji.

„Kako nije...?“, uglas je upitaše.

„Kako jest?!“, trznu se Mejra.

„Je li ti zaposlio i sina i nevjestu!? Tri freze ste dobili kako smo se vratili“, odbrusi joj Šemsa.

„E, bogami, on nije ni jedno ni drugo zaposlio, ako niste znali... A freze smo dobili ko i svi...“

„Eno sad...“, skoro u glas rekoše Ibro i Sule i odmahnuše rukom. U to, na vrata uđe Ćamil i prekide svađu.

„Šta ima?“, trznu se Šemsa.

„Nađo mu zeta i sestru gori, i đecu, ostali otišli u Mostar sa Sanelom“, poče Ćamil skidajući jaknu. „Pitam kako je, kažu nije u životnoj opasnosti. Taman operacija završila... Zazva mu neko zeta na telefon i tako reče“

„Pa kažu li što su ga operisavali?“, upita ga Ibro.

„Pokido ligamente. Tako zavikaše“

„Ma nek je on van životne opasnosti.. Fala ti, Bože!“, reče Šemsa i oči joj zasuziše.

„I nek mu je noga ostala. Nek je paćan“, dodade Mejra.

„Ma nek je on živ!“, okrenu se prema njoj Šemsa. „A živjet se more i bez noge“

„Eno Seje bez obje“, dodade Sule.

„Jes!“, podrža ga Šemsa. „Bez obje noge, i eno živi ko i mi“

„Drugo je Sejo, on je bez noga u ratu osto, on ima inavlidninu“, reče Mejra. „On ima od čega. A od čega bi Zulfo živio!?“

„Živio bi. Što od čega bi živio?!“, drsko joj odgovori Šemsa. „Ima proteza“

„E ne more se s protezom frezat!“, prekide je Mejra.

„Hhhm!“, viknu Ćamil i izdriječi oči na dvije žene što su se svađale. „Neka!“

„E odoh ja...“, da preduhitri tišinu, naglo se ustade Ibro.

„Idem i ja, moram u prodavnicu“, odmah za njim se skoči i Sule.

Od gostiju ostade samo Mejra.

Ćamil i Šemsa, nakon što ispratiše dvojicu ljudi, ogladnjeli, ubrzo usuše po tanjir podgrijane čorbe i zasjedoše da jedu.

„Da bona i tebi, Mejro, naspem?“, reče joj Šemsa.

„Neću, nismo ni mi davno...“

Dok su njih dvoje jeli, Mejra je šutila i gledala u televiziju. Kućom se čulo kako Ćamil iz kašike srče čorbu pa je s komadićem hljeba žvače. Vani je bila stala kiša i na trenutak se ukazalo sunce. Jedna se zraka probijala kroz prozor i udarala u ekran na kojem se više ništa nije vidjelo. Mejrin glas najednom prekide zveket kašika dok udaraju o porculanske tanjire. Prije toga se uspravi u kauču, popravi šal, pa reče:

„Gonte me... Od kad sjedim...“

Onda ustade i krenu prema vratima. Ćamil i Šemsa, ne ostavljajući se kašika, u glas za njom viknuše:

„Hajde pa dođi...“

„Doćte i vi...“, odvrati im Mejra, pa za sobom zatvori vrata.

Nagrađeni autori najboljih kratkih priča, kojima su nagrade uručili Raif Dizdarević i Šehzija Buljina, direktor Štamparije Fojnica

Druga nagrada

RUKE

Alma Muharemović-Malohodžić

Mrzila je svoje ruke. Mrzila je djevojke koje su dolazile zbog njenih ruku. Mrzila je snishodljive majke koje su joj dovodile kćeri...

Mrzila je svoje ruke, osobito krupne šake sa smežuranom kožom išaranom ispucalim kapilarima. Poput zmija na suncu lijeno su raspoređeni po dlanovima željnim topline i neke kvalitetnije kreme. Kad bi se zagledala u njih vidjela je nesuđene staze za stope koje je uništila. Duboki ožiljci postali su stanovnici u koje često sa strahom i snebivanjem gledaju oni koji ih vide prvi put. Iskrivljeni prsti sa čudno raspoređenim mrtvim mesom na zglobovima otežavaju savijanje. Zbog toga se često povrijedi. Tako nastaju ožiljci kao svjedoci crne istine . Iako bez škole i znanja mogla je ispričati priču o svakom kako je, zbog koga, čega nastao. Kratki, izgriženi nokti nisu mogli izrasti. Grabila je svaku priliku da ih gricka. Najčešće je to bilo dok ne okusi slankastu krv i bol. Jedino bi ih bol umirio jer već odavno drhte. Kad god uzme vrbov prut u njih. Opomena su joj da prestane sa nečasnim poslom i pokaje se, ali nekad je pokajanje slabije od nužde.

Mrzila je djevojke koje su dolazile zbog njenih ruku. Drhte i djevojačke noge dok ih nježno razmiče kako bi približila nekad djevičanski otvor bliže sebi, izvukla maternicu i probola nutrinu. Ubila plod. Čarkala je po mekom tkivu kao što neko žaračem čarka po pepelu, brzo, oštro i stisnutih zuba u zamrznutom, neumoljivom pogledu. Jedina je razlika bila u tome što je njen pepeo imao dušu. Redovno je zapljusnula bjelina bedara koja nikad nisu osjetila toplinu sunčeve svjetlosti, ali zato jesu toplinu tvrdog, muškog uda.

Mrzila je majke koje su lažnoskromnim pogledom blagosiljale njenu spretnost i znanje. Hvalile su njene zlatne i krvave ruke. Prijetvornost je mogla namirisati u zraku poput lovačkog psa koji vreba lovinu. Najprije se ukazivala na usnama razvučenim u plastično-srdačan osmijeh. Trebala je silna snaga da se od odbojnosti i gadljivosti nacrta nešto slično osmjehu. Iznad njega škiljile su oči najčešće oborene i prikrivene velom od trepavica. Jedine iskrene bile su suze olakšanja nakon završenog posla .

Nije to željela raditi. Nije vjerovala da se to godinama radilo, pogotovo u sirotinjskim kućama sve dok i nju nužda nije natjerala. Petero djece, a muž

danima bez posla.Već odavno otupio od alkohola zaboravljao je na porodicu koja je trebala oca da se brine o njima, čuva, nahrani. Zaboravljao je i na ženu koja ga molila da se trzne jer su djeca gladna.Stalnim opijanjem će se ubiti. Nisu do njega dopirale suze, molbe, prijetnje. Znao je udariti rukom preko usta koja su se začuđeno iskrivila i zadrhtala, a nakon toga ušutila. Jedino bi se sjetio da ima bračnu družicu u noćima kada je posebno gorio od alkohola i lažne strasti. Privukao bi je sebi i brzo zadovoljio životinjski nagon istresavši u nju svu snagu i volju zaboravivši da je nekoliko sati prije mrzio i ignorisao molbe jer je imala pravo.

Kada je osjetila prvu jutarnju mučninu znala je da je ponovo trudna. Ovo će biti šesti put, ako ne računa ona dva spontana pobačaja prije tri godine. Gladna su joj i ova djeca jer je nedostatno ono što donese čisteći bogatije kuće. Sinoć su svi legli bez večere. I noć prije. Iskreno, nije se mogla sjetiti kad su posljednji put pošteno jeli. Djeca su zaboravila maštati o slasticama koje će jesti onda kad otac ode u selo da radi ili majka donese bogataške ostatke predobre za stoku, preloše za sluge, dovoljno dobre za njih.

Odlučila je da ne rodi. Ne više. Ona će se pobrinuti da tako bude. Bila je djevojka kad je kradom slušala starije žene kako su to one činile i bez imalo dvojbe odlučila uraditi isto. Morala je samo pronaći dobar vrbov prut, naoštriti ga i dobro napipati maternicu. Kad je probode i plod se otkine njene muke će nestati.

Rano se probudila. Svjedočila je kako se dan lijeno odvaja od noći. Sunce je sramežljivo pravilo prve nejake sjene dok je silazila prema rijeci. Kraj vode vrbe su bile najljepše. Lišće, pod prvim sunčevim zrakama , bogato je svjetlucalo. Prelivale su se rumene i žute nijanse, bljeskala voda. Na drugoj obali ugledala je srnu. Bezbrižno je pasla dok je lane veselo trčkaralo oko njenih nogu. Kako je sve u prirodi jednostavnije i čišće, mislila je. Išla je od vrbe do vrbe. Nekoliko puta se spotakla približivši se previše vodi i pokvasila rubove duge, žoržetne suknje. Šare na njoj davno su se isprale. Dugo je birala dovoljno dobar prut. Nije znala kakav da uzme: deblji ili tanji, manji ili veći. Zar postoji neki dovoljno dobar? Kući se vratila sa manjim snopom i počela ih oštriti. Tada su joj se ruke prvi put zatresle. Bilo je to od straha, neizvjesnosti i neznanja. Ma koliko se bojala onog što namjerava još više se bojala šta će biti ako to ne učini. Umorna je od gladnih pogleda, porođajnih muka, one krvi koja lipti iz nje, nervoznog plača , a nema nikoga da joj pomogne. Grozila se pogleda u kojima je čitala osudu zbog svog stanja jer se nije čuvala i odbijanje da joj daju bilo kakav posao. Nije prosila. Željela je pošteno raditi, zaraditi, ali u takvom stanju nije mogla.

Prstima je prelazila po oštricama koje je napravila starim kuhinjskim nožem. Da li su dovoljno oštre? Ili ne treba baš ovako, ovoliko? Pitanje za pitanjem, poput đerdana, nizalo se u mislima. Imala je samo pitanja bez odgovora. Nije slutila da će ih godinama biti samo više.

Povukla se u obližnje kukuruzište . Oštro lišće zatvaralo je stazu i činilo se kao da je pokušava zaustaviti da ne čini glupost. Nije se zaštitila i izbjegla šibanje po licu. Prijalo joj je kažnjavanje. Pustila je da joj ono bude prvi sudija. Od straha nije mogla pomjeriti ruke s pripremljenim oštricama. Usta su joj se osušila. Grizla je crvene, ispucale usne zatomljujući jauk koji se spremao da prokine. Čvrsto, skoro do boli, stiskala je oči, vjerujući da ono što nisi vidio, nisi ni uradio. Mislila je da će je ugušiti zli naum zbog kojeg se klečeći krila u klasju.

U jednom trenutku začula je muža kako je pijano doziva:

-Senija, Senijaaa, matora ludačo gdje si sad?

Nesvjesna šta čini samo probode nutrinu . Ugleda krv među nogama. Oštrice padoše kraj nje. Krvave. Sluzave. Sad joj se učiniše bezazlene. Nije se trebala toliko truditi oko njih. Obuze je, uprkos boli, nekakav sladak umor. Zatvori oči i leže. Učinila je to. Napravila je strašan, neoprostiv grijeh, ali i spasila djecu od gladi. Sad će opet moći raditi po kućama. Biće barem hljeba ako ničeg drugog.

A onda se sve otelo kontroli. Ispričala je to, vjerovatno da olakša savjest koja je nije puštala na miru, jednoj od žena kod koje je radila. A ona drugoj. Tada su počele diskretne molbe, pozivi da spasi i njihove neudane kćeri. Naslušala se mnogobrojnih prijetnji kako nikad više za nju neće biti posla, ako im sad u ovoj, ovako velikoj nevolji, ne pomogne. Neka ona, jednom za promjenu, pomisli na njihov život. Platit će joj dobro. Tako je počela.

Jedna po jedna djevojka dolazila bi u njene ruke. Ruke koje drhte. Znala je sada odabrati dobar, oštar prut. Znala je gdje treba ubosti i kako. Samo dva puta je pogriješila, ali niko je nije krivio.Djevojke su se previše trznule i iskrvarile. Stomak im je bio pun krvi. Posebno se sjećala prve djevojke. Kada je pokušala da joj namjesti maternicu, ona je jednostavno bila iskidana. Tkivo koje je, primijetila je, imalo nježnost svile razdvajalo se... Prsti su joj kroz njenu utrobu prolazili kao kroz želatin. Majke su progutale osudu. Lakše su oplakale smrt nego sramotu. Mnoge su ostale bez poroda. Bila je to cijena grijeha.

Mrzila je to što čini. I djevojke zbog kojih to čini. I majke jer dovode...

Već godinama sluša opravdanja. Obavezna su uvertira u problem. Momak je obećao uzeti, ali nije. Prevario je, a ona se malo zanijela. Njegovi ne daju da se uzmu. Potajno je željela da čuje drugačiju, originalniju priču zbog koje neće osjećati krivicu nego olakšanje .Zato je počela kradom promatrati omladinu na komšijskim sijelima kroz gustu ogradu s puta. Djevojke su bile zanosne u novim , gusto nabranim dimijama i stegnutim jelecima ispod kojih su pucale bujne grudi prekrivene tankim, bijelim, ručno tkanim košuljama. Njihova igra u kolu bila je poput plesa antilope prije parenja. Sitna igra uz taktove harmonike postaje brža, jača, silnija. Noge u pletenim opancima kao da ne dodiruju zemlju. Smjenjuju se boje dimija,vezova, šara, ispred posmatrača. Jedino oči-žeravice gore i zovu mladiće da ih ugase. A oni, omađijani ljepotom i strašću slijepo ih prate . Nisu znale da su imale nečujnu i nevidljivu sljedbenicu koja je puna prijekora išla za njima i slušala kako se glasno smiju šaputanjima mladića koji su se približavali sve bliže uzavrelim tijelima . Pozivale su na milovanja. Krivila ih je jer su slabe da se odupru i nisu ni pokušavale da se zaustave dok su ih vodili u obližnje sjenike i livade. Tutnjali su joj njihovi uzdasi u glavi, šuškanje sijena i prigušeni, pohotni smijeh uz grlene jecaje u ekstazi. Molila se da čuje „Pusti! Nemoj!“ jer bi joj bilo lakše, ali jedino je bilo:“Dođi.Uzmi .Voli me.“

Tada bi predvidjela za koliko će imati novu mušteriju i kakvu će molbu dobiti.

Majke bi je prvo previše ravnosno pozdravile iz avlije, a onda pažljivo grabile priliku da je uhvate nasamo negdje u šumi ili kraj rijeke i zamole da im pomogne.

-Ali ne mogu. Ja to ne radim.-pravila se nevješta .

-Senija molim te ko sestru. Ako onaj moj sazna ubit će nas obje. A i stariju će čojk otjerati iz kuće. Ona moja dušmanica povjerovala da će je oženiti. Mlado ludo zanijelo se. Senija ,tako ti djece pomozi mi samo ovaj put. A ja ću njoj batinama istjerati bubice iz glave.

-Ne mogu više. Ruke me izdaju. Nisam mlada ni zdrava.

-De sestro, dobro ću ti platiti...

Popustila je na nagovaranje jer je znala da mora. Niko je više nije zvao da radi bilo šta drugo. Sve avlije bile su zatvorene i strogo čuvane da u njih ne kroči jer se u prisnim sijelima među ženama šaputalo o njenom poslu. Biti javno viđen u njenoj blizini bila je sramota. Uvodile su je na sporedne ulaze, kroz voćnjake ili u sitnim satima otvarale ulazna vrata i skrivale dok ne bude

sigurno da uđe i obavi svoje. Tako su ruke bile ujedno njeno prokletstvo i jedini izvor zarade.

Značilo je to da će još jednu noć imati more.Prije ni buka, ni silan umor nisu je sprječavali da zaspi. Sada se silno bojala snova. Oživljavali su najveće strahove koji su duboko potisnuti u podsvijesti isplivali na površinu. Sve ono čemu je oduzimala život vraćalo se noću po svoje. U zadnje vrijeme u san joj je dolazilo isto biće. Teško mu je od neke magličaste bjeline razaznavala oblik, ali bila je sigurna da je to dijete. Nerijetko nije imalo oči i pitalo ju je zašto mu ih je iskopala kad nije nikom ništa skrivilo.Ona se pokušavala opravdati, ali nikad nije imala glasa da nešto kaže u svoju odbranu. Namjeravala je progovoriti, ali sa svakim otvaranjem usta osjećala je kao da se guši u dubokoj vodi. Umjesto da pusti glas njoj je nešto nevidljivo i bolno šikljalo u usta i sprječavalo je da govori. Dijete se približavalo i kao da je pokušavalo praznim dupljama da se nadvije nad nju i uđe joj u dušu. Trzala se i izvijala, uprkos strahu, da zaviri u te duplje jer osjećala je iza njih nečeg ima. Kad bi vidjela šta je u dupljama možda bi shvatila zašto,ali ovako...

Često su je djeca budila jer su čula jeziv krik, krkljanje i cijukanje nekako istovremeno , iz majčinih njedara. Trebalo joj je dugo vremena da se smiri, poslije čega više ne bi zaspala. Samo bi tonula u svoj jad iza kojeg se nalazio čitav niz nerođene, bezimene djece. Poželjela je da može uzeti od muža onu njegovu šljivovicu , utopiti strah i tugu u njoj samo da na trenutak, poput njega, sve zaboravi .

U zadnje vrijeme priviđalo joj se i po danu.Vidjela bi samo bjeličaste sjene od kojih je jedna ličila na zametak sa praznim očnim dupljama. Brzo bi joj promaknula sa strane i pobjegla. Znala je ostaviti sav posao i krenuti za njima.Viđali su je kako luta poljima pognute glave kao da je nešto izgubila. Žurila je, zastajkivala, naglo okretala. Čak je i dozivalai molila da se pokaže pred njom . Nikad ništa nije uhvatila. Na kraju je shvatila da neće jer su zapravo strašne sjene pratile nju, a ona je bila ta koja bježi već godinama.

Poslije sinoćne more odlučila je da to više neće raditi. Ne mora. Najstariji sin već je pri kraju vojnog roka nakon čega će dobiti posao. Mlađi sinovi ponekad nešto urade u selu. Donesu sitnu nadnicu. Pomažu. Jedino je brine što joj se kćeri ne udaju, čak i ne ašikuju. Drugarica nemaju. Kao da je zbog njenih ruku i njima uskraćena sreća.

Danas je posebno nevozna. Ovo je posljednja djevojka. Nema više obećanja.Čitavo tijelo joj drhti,a ne samo ruke. Sinoć je u snovima dijete

krvavim suzama molilo da ga ne ubija. Nije joj ništa zgriješilo. Ovo je prvi put da je vidjela krv umjesto praznih duplji.

Djevojka pred njom nije se pravdala. Šutila je. Nije ni plakala. Noge je sama podigla i raširila. Crvene, zakrvavljene oči kazivale su da je vjerovatno oplakala svu tugu i ljubav.

-Koliko ima?-upita gledajući u stomak.

-Šest.

-Šta šest? Sedmica?

-Ne, mjeseci.

Ona ispusti pribor iz ruku na drveni,voskom uglancani sto.Otvori vrata da pozove majku.Ova je stojala ispred njih brižljivo zamotana u sivkasto-plavu maramu. Sitni vez poljskog cvijeća na njoj ureza joj se u sjećanje. Negdje ga je ranije vidjela. Smetalo joj je što o tome razmišlja u ovom trenutku. Odmahnu glavom i pokaza na djevojku.

-Ovo neće moći. Previše je . Nisam nikad ovo radila sa ovakvom trudnoćom.

-Izazovi joj pobačaj. Ja ću se pobrinuti za ostalo.-zapiska žena. Jedva sam onog mog danas otpravila iz kuće. Sve smo probale da otkine:i teret i trave...sve.

-Može umrijeti.

-Ma nek umre kad nije znala skupiti noge.

Djevojka je očajno pogleda. Borila se protiv sebe,majčinog bijesa. Odjednom prokinu:

-Rekao me oženiti. Čuvao me. Ja sam kriva. On će za sedmicu doći iz vojske. Uzet će me.

-Uzet će te. Ma kako da neće. Kad je još koji uzeo takvu curu? Već kad malo prizdraviš udaji se što dalje kad ne možeš bez muška. De nek žena završi svoj poso, kad je došla. Da joj nismo džaba platili.

-Nemoj Senija draga ubijati ovo dijete !-zavapi djevojka našta je mati ošamari, a ona kao da se trznu od udarca i dobi neku snagu. Prkosno uzviknu:

-Osjetila sam ga. I sanjala sam ga sinoć. Isti je Bego.

Slutnja se rasplinu tijelom.

-Bego? Bego, moj sin.

-Jesam li ti rekla da šutiš?!

Seniji zatitra pred očima. Umalo da ubije nerođeno unuče. Prenu se od pokreta kojeg osjeti i prije nego što ga ugleda. Poznata bjelina poče se spuštati sa tavanice i rasti pred njom. Jedino što je razaznala bile su duplje koje kao da su je htjele progutati. Bile su joj sve bliže i otvarale se . Mračno je. Unutra je čeka tama. Konačno je zavirila unutra. Pala je na oribani neprostrti pod. U tom trenutku prođe joj mislima da su vjerovatno tepih sklonili da se ne zaprlja krvlju.

.....

Selom se brzo raširila vijest da je Senija iznenada umrla. Jedino nikom nije bilo jasno kako je pri padu probola srce oštrim vrbovim prutom.

Treća nagrada

SIN MJESECA

Mehmed Đedović

1.

Čak i kad za to nema razloga šapuće se. Jer je gluho doba noći, jer djeca spavaju, jer bi neko mogao čuti, jer nikad ne znaš...

- Ne znam šta ću?
- Da ga vodimo doktoru?
- Ma kakav doktur...
- Pa šta ćemo, onda?
- Da čekamo.
- Hoće li šta pomoći?
- Možda samo prođe, kako je i došlo.
- Treba na njega malo pripaziti.
- Pazim, koliko mogu. Al kad zaspim, a on ustane, samo Bog može da ga pazi...
- Šta misliš...
- Šta?
- Da pitamo hodžu, on je učen čovjek, svašta zna?
- Mogli bi.
- Prič'o ja sa jednim kolegom u firmi. Rek'o mu da mi sin ustaje u snu i hoda po kući. Znaš šta mi je kazao?
- Šta, Boga ti?
- Da to ima veze sa mjesecom.
- Sa čim?
- Sa mjesecom. Ko biva, kad je pun mjesec on ga zove sebi. To se, kaže on, zove mjesečarenje.
- Estagfirulah, kakav mjesec... Čuj, mjesec da mi voda dijete. Da i to čujem...
- Koliko je ono njemu?
- Još malo pa jedanest.
- Haj sad, spavaj...
- Ne spava mi se...
- Ni meni.
- Pa, šta ćemo onda...

2.

Hamo je živahan dječak. Od malih nogu naučio primati šljage i dobijati, kad je kriv i kad nije, pa ožilavio. Sa jedanest je izgledao zrelije od svojih vršnjaka.

Hamo se plaši grmljavine i munje. Kada sijeva ukoči se od straha, zanijemi, sav drhti, sakrije se pod ćebe i trese. Ako je majka u blizini zalijepi se za nju i ne pušta je dok ne prestane.

Još otkad mu je otac bio u zatvoru ustajao noću i hodao u snu. Majka brinula, otac nije imao kad. Radio u čistoći pogete glave.

Seoski imam, Halil Rančić volio je dječaka pa mu praštao silne nestašluke kad god je mogao. Krupan čovjek, oštrih crta lica, autoritet kojem su se klanjali i pametniji od njega. Dječaku je Halil bio sinonim za hodžu, pravog, najpravijeg i jedinog kojeg je on znao. Bio je strog i često ih znao išibati, ali i pravedan.

Imamu se donosi hrana u džamiju. Svaka kuća dođe na red. Tačno se zna ko danas hrani hodžu, pa se gleda da se domaćin ne obruka. Ručak je morao biti dobar, mastan i obilan, makar se moralo i pozajmiti.

Djeca se igraju oko stare džamije, u groblju koje je tu od kada pamte. Stari nišani, sve jedan na drugom. Kada se hodži donese ručak oni iz prikrajka gledaju i oblizuju se. Ako ostane, a to se često dogodi, onda hodža Halil pozove djecu da pojedu da se hrana ne baca.

Jednom su ganjali loptu, pa je neko dočekao na volej, a lopta pravo pa hodži u ručak koji se razletio na sve strane. Uplašili se dječaci hodžine pravednosti jer je šiba često radila i kad ništa nisu krivi. Ovaj ih postojio pa su za kaznu svi klanjali ispred njega, jedva se suzdržavajući da ne puknu od smijeha. Nedžad je, umjesto tebet jeda, pred hodžom rekao: tebet jeba, pa je bilo veselo, a Hamo već naredni dan u džamiji pustio goluba kojeg je uhvatio ispred svoje kuće. Trka, strka, neće golub na vrata...

3.

Gradnja džamija u selima Rainci Donji i Jelovo brdo započela je negdje 1958. godine. Zajedno počeli pa su se pomalo i natjecali čija će biti bolja.

Jelovo Brdo je bilo bliže kamenolomu odakle se dovlačio kamen, pa su bili u maloj prednosti, ali ovi drugi su zapeli ne štedeći ni sebe ni stoku pa dovlačili. Kolone vozila, konjskih i volovskih kola idu po kamen, natovari se i

pretovari, vuče, gradi se džamija brale moj, nije to mala stvar, što reče hodža Halil.

4.

Hamina kuća je u blizini džamije. Igrao se u tom haremu po čitav dan. Brao jabuke i jagode, sladio se i nosio život na mjestu na kojem su počivali preseljeni.

Krio se između nišana i znao svako ime koje je na njima pisalo. Naročito su mu bili interesantno oni stari čiji kamen se iskrnio i promijenio boju. Oko 1840. godine u tom groblju je ukopana Džafić Tima, prva žena koja je na to mjesto legla. Pokušavao je zamisliti tu daleku godinu i Timinu dženazu. Je li bila stara, ili je mlada otišla. Je li se smijala, da li je imala unuke? Dječak, a misli o tim stvarima.

Mala džamija sa drvenom munarom otišla je na bolje mjesto, kao i ljudi, i ona je odživjela koliko joj je bilo zapisano na zemlji, te nakon toga srušena. Hamo je gledao kako je ruše. Uvijek je bio tužan kada se sjeti tog dana. Kao čovjek koji stoji na nogama, a onda, malo po malo...

Braća Huseinović ruše, a džamija liježe po zemlji. Onda je sve raščišćeno, postavljeni temelji za novu kuću vjernika.

Igrao se u groblju, oko stare džamije, pa u gradilištu, ništa mu smetalo nije niti mu je ko branio.

Sve kamen, u temelje i u gradnju. A kamen valja dovući, na malim, nejakim volovskim leđima.

Na vjeronauku ispred hodže Halila djeca su išla godinama. Manji kućerak pored džamije je baš za to služio, ali je bio i mjesto za noćenje učiteljima. Okruženi nišanima tu su spavali Milan, Mujo i Slavka, sve dok nije izgrađena nova škola.

Hamo se trudio biti dobar u Mektebu. Vrijedno je učio sura, historiju islama, o životu poslanika Muhameda, stalno se javljao, odgovarao i kada nije pitan i bio među boljima. Bio je otvoren, radoznao, pričao bez prestanka.

Dvije godine je pratio kako, kamen na kamen raste džamija. Malo po malo, mic po mic, znojem i žuljevima objekat je izgrađen.

Otvaranje je uvijek doživljaj, radost, golem posao priveden je kraju. Narod priča, pronosi se glas.

Sedan dana prije, veselje je u Jelovom Brdu.

Djeca slušaju šta stariji govore, upijaju svaku riječ.

Kažu, doći će na otvor neki reis Kemura iz Sarajeva, dovest će ga crna limuzina, nekakva volga. Pa vrte glavama, pa otpuhuju, valja takve goste dočekati u jednoj maloj mahali.

Danima se vrše pripreme. Po putu su takve rupe da u njih bez problema može leći oveća krava da se truna ne vidi. Nasijeku granja pa u rupu, onda preko toga naspu kamen. Malo po malo. Iskreši granje, pokosi travu, sramota je, vidi kolika je iz nje Kemuru može poskok dočekati, radi, ne žali truda.

Dječak se vrti oko nišana, divi novoj građevini, ima ga i u školi i na putu, sve vidi i sve pita, oči mu pune.

5.

Hodža Halil odredio je učenika koji će pozdraviti reisa, predati mu cvijeće, zažaljeti dobrodošlicu i održati kratku besjedu pred njim.

Gledajući one pripreme, kresanje nabujalog drveća pored puta, nasipanje kamenom, šminkanje po avlijama i haremu, dječak ne smije da diše. Misli da je to sve zbog njega, zato jer je on taj koji će stati pred Kemuru.

Odjednom njegova mala kuća više nije bila baš tako mala, očev posao u čistoći jadan, a siromaštvo teško. Odjednom ih ne gledaju kao da su magla, kao da ih nema. Čuj, sin siromaška predaje cvijeće reisu. Zar to nije moglo neko drugo dijete iz ugledne familije. Jok, hodža naredio, a on kad kaže nema toga ko mu se smije suprotstaviti. Haj dobro, vidjet ćemo. Ali da znate, nikad svraka nije izlegla sokola.

6.

Hamo svaki dan čuva mršavu kravicu na livadi. Uz to uči govor. Stane pred grabić i bifla, kad pogriješi ljuti se pa ide sve iznova. U početku je mislio da dolazi neka žena. Jer u njegovoj glavi je reisulema bilo isto što i Hatema, Rasema... Tek kasnije mu rekli da je to naš glavni hodža.

Otac je nakon dugo vremena ponosan. Bilo ga lijepo vidjeti veselog. Taj smijeh u njihovoj kući nije se često čuo. Radost se osjetila još na ulazu u avliju. Hej, moj sin predaje cvijeće reisu. Otac se hvalio prijateljima, a Hamo slušao. Pozivao ljude odsvakle da dođu, da mu vide sina.

Nekoliko puta, noću, majka ga je nalazila kako stoji ispred zida sa pruženom rukom. Spava, a nešto mrmlja.

Kako su dani prolazili u Hami je rastao strah. Šta ako se zbuni, ispred grabića sve zna, sve ode dobro, čak mu i načupane trave pruži umjesto cvijeća, sve zna.

Pred hodžom proba. Hamo sipa, nigdje greške, sve zna.

Tog dana je pred novu džamiju stigao bijeli fićo. Došli neki ljudi iz Narodnog odbora i nešto dugo pričali sa hodžom. Jedan visoki mladić, lijepo obučen pomilovao ga po glavi.

7.

Sašiveno mu novo odijelo kakvo do tada nije vidio. Karirani kaput, crne pantalone i cipele. Na glavi kapica, ko fes, ali nije fes jer je crna.

Od ranog jutra u Raince pristižu ljudi. teku putem ko rijeka. Ima ih svakakvih i odsvakle. Dolaze na konjima, pješice, sa torbama. Lije u Raince kao da drugog puta nema nego ovaj koji su zakrpili. Iz sela i iz gradova, sa planina, spustilo se i došlo da se pokloni džamiji i reisu.

Gužva je, sve čovjek do čovjeka, ništa se ne vidi. Dječak stoji i čeka, u ruci mu cvijeće. Oko njega dvije djevojčice. Na užem dijelu puta, između dvije džanarike, razapet natpis: dobro došli dragi gosti.

Hamini roditelji su nekako uspjeli da se probiju kroz onu gužvu bliže sinu, da ga vide.

Srce mu brže kuca.

Odjednom se razleže aplauz i oni ljudi se skloniše u stranu kao po komandi. Napraviše mjesta. Hamo vidi ahmediju ispred sebe. Okolo je još dosta ahmedija, toliko ih u životu vidio nije.

Prilazi mu golem čovjek. Širok, plećat, visok. Sve mu golemo i glava i ahmedija. U njemu sve igra. Stisne zube. Onaj div stade ispred njega, smješka se.

Hamo ga gleda i počne govoriti ono što je naučio. Pozdravni govor, dobrodošlica. Sve ide kako treba, kako je uvježbavao. Još samo malo...

Onda odnekud sjevne svjetlica i on se ukoči. Strah ga. Misli grmi, sad će grom. Kako grmi, a cio dan sija sunce. Ne zna, ali čeka grom, a on se grmljavine plašio.

Stao je i čeka. Ni tamo ni ovamo. Hoće li pobjeći majci u dimije ili neće. Ona ga gleda i strepi. Čeka, ali ništa se ne događa.

Onda pruži ruku sa cvijećem reisu Kemuri i kaže: Drži.

Ovaj uzme i nasmije se. Pomilova ga po glavi, zagrli i poljubi.

Tek tad dječak vidi da je to blic od foto aparata. Nikad to nije vidio i nije znao da to toliko sijevne kao da grmi.

8.

Tad dan jedino on nije slavio i veselio se.

Bio je tužan. Sakrio je iza jednog od onih starih nišana na kraju groblja i plakao.

Sve je znao, a ipak je pogriješio. Ni kući nije smio. Plašio se da otac ne galami na njega. Svi došli da ga vide, a on...

Poslije je hodži Halilu objasnio zašto se zbunio.

Da toga nije bilo, nikad ne bi upamtio dan kada je dolazio reis.

A munje i grmljavine se plaši i danas...

9.

Šapatom, da samo ni čuju.

- Prođe i ovo.
- Sve prođe.
- Bilo je dosta ljudi.
- Ja toliko u životu vidio nisam. Onolike ahmedije.
- I svi došli u naše selo.
- Svi...
- Koliki je onaj Kemura.
- Golem čoj'k.
- Je li se Hamo smirio?
- Zaspao je.
- Prestao je da plače.
- Jecao i zaspao.
- Pazi da ne ustane. Može izać napolje pa i tog belaja.
- Neće, zaključano je.
- Dobro, haj sad spavaj.
- Ne spava mi se.
- Ni meni.
- Pa, šta ćemo sad...

Saopštenje Žirija za 2018. godinu

Pripovijetka pod nazivom „Sin mjeseca“, koju karakterizira sjajno ulančavanje motiva unutar strukuralne organizacije (u smislu da ovde ništa nije cilj samo sebi nego je svaki motiv u funkciji ulančavanja cjeline), priča je o dječaku „koji je od malih nogu naučio primati šljage i dobijati, kad je kriv i kad nije, pa ožilavio“, koji je u Jelovom Brdu, davne 1958. godine, od seoskog imama, prilikom otvaranja nove džamije, dobio u zadatak da pozdravi reisa Kemura iz Sarajeva, „kojeg će dovesti crna limuzina, preda mu cvijeće i održi kratku besjedu“. Na koji način se selo i mali Hamo (svako na svoj način), nosi sa velikim bremenom odgovornosti, a svi udaljeni ne samo kilometrima neprohodnih puteva od velikih gradova Bosne i Hercegovine, nego i načinom i poimanjem života, veoma dobro je ispričao priču dobitnik treće nagrade Mehmed Đedović.

Priča pod nazivom „Ruke“ – na jedan posve neobičan, surovo natauralistički način progovara o malim, ruralnim, zabačenim sredinama, koje su to oko nas, i koje svojim primitivnim pogledom na čovjeka – približivajući ga maksimalno animalnom svijetu – progovara uvjerljivo o našoj stvarnosti kroz socijalni kontekst, stid i patrijarhat. U centru svijeta je žena koja „mrzi svoje ruke, osobito krupne šake sa smežuranom kožom ispucalim kapilarima“. Jer, oči su možda ogledalo naših nutrina i duša, ali su ruke zasigurno otisak onoga što radimo kroz život – i „tako nastaju ožiljci kao svjedoci istine“. Ona za život zarađuje tako što ilegalno radi abortuse. Njen alat je daleko od instrumenata savremene medicine i moderne tehnologije. Da li se to događa sad i ovdje na različitim mjestima ovih prostora – ne možemo znati. Ali, priča Alme Muharemović-Malolohodžić je uvjerljiva i istinita na način kako to samo može književnost da radi – tragajući za svojom istinom unutar same sebe, kidajući pri tome obrasce pojavnog svijeta.

Priča “Motorka”, po mnogo čemu se izdvojila od svih ostalih tekstova koji su ove godine pristigli na Konkurs. Radi se o priči koja preko jednog čehovljevskog motiva daje presjek mikrosvijeta bosanko-hercegovačkog patrijarhata. Autor je uspio na malom prostoru, potpuno usidren u jezik, dati autentičan skupni portret jedne provincijalne sredine koja se oporavlja od ratnih stradanja, što je za formu kratke priče pravi mali književni podvig. Priča je iznimno dobro i vješto napisana, s izvrsnim smislom za humor koji prigušuje tragediju, pa skoro da se dobija groteska, a u jezičkom je smislu

obojena lokalnim koloritom. Radi se, ukratko, o izvrsno napisanoj priči Almina Kaplana po principu: "manje je više".

Žiri:

Edin Pobrić, predsjednik

Josip Mlakić, član

Šejla Šehabović, član

Nova vista

NOVA BISTA NA NOVOJ LOKACIJI

U sklopu prošlogodišnjih, XXXIV Susreta Zija Dizdarević, svečano je u subotu, 24. 11. 2018. godine, otkrivena bista ovog književnika, koju je uradio akademski vajar Mensud Kečo. U prisustvu građana Fojnice i gostiju manifestacije, bistu su otkrili brat ubijenog književnika Raif Didarević i Sabahudin Klisura, načelnik Općine Fojnica.

Nova bista Zije Dizdarevića

Ovo je treća po redu bista književnika. Predhodne dvije su nestale ili ukradene.

Nova bista, koju je izradio akademski vajar Mensud Kečo iz Sarajeva, nalazi se na novom postamentu na ulazi u Banjski park, na kraju mosta koji vodi prema *Reumalu* u hladu javora. To je prema mišljenju građana prikladnije mjesto za bistu ovog književnika jer se nalazi pored šetnice, sa koje će podsjećati na piščevu pripadnost ovom gradu i ovom prostoru.

Vajar Mensud Kečo dugo je studirao Zijine sačuvane fotografije kako bi uhvatio njegov karakterističan, isposnički izraz i pokušao dočarati karakter

ovog književnika. Sudeći prema reakcijama, prije svega rodbine – brata Raifa i sestre Hatidže, onda i sugrađana, umjetnik Kečo je uspio materijalizirati svoj doživljaj.

„Priznanje porodice mi je najveća satisfakcija“, rekao je Mesud Kečo na svečanosti otkrivanja biste.

Bista je obnovljena ponajviše zahvaljujući naporima Općine Fojnica, Štamparije Fojnica i drugih donatora.

Na svečanosti je govorio i načelnik Fojnice Sabahudin Klisura, koji je naglasio važnost njegovanja kulture sjećanja na ovog velikog a rano stradalog pisca, koji je ubijen u Jasenovcu 1942.godine.

Raif Dizdarević, Sabahudin Klisura i Mensud Kečo pored nove biste Zije Dizdarevića

Pozdravna riječ načelnika Sabahudina Klisure

ZIJINE PRIČE I DALJE ŽIVE

Pripala mi je izuzetna čast da zajedno sa gospodinom Raifom Dizdarevićem otkrijem novoizrađenu bistu Zije Dizdarevića.

Pišući o Fojnici – kasabi između dva svjetska rata i njenim običnim ljudima, Zija Dizdarević je ovaj naš gradić već davno smjestio na književnu mapu Bosne i Hercegovine i cijele regije. Njegove priče su imale dušu i ostavile su dubok trag u bosanskohercegovačkoj književnosti, a njegovi likovi Mašo cjepar, Mujo telal, brko Luka, Naza vezilja i mnogi drugi i danas lutaju sokacima i baščama Fojnice.

Fojnica i njeni građani nastoje da se dostojno oduže svom sugrađaninu Ziji Dizdareviću: imenom jedne ulice, imenom jedne škole, ovom bistom i organizacijom Književno-kulturne manifestacije „Susreti Zija Dizdarević“, u sklopu koje se svake godine raspisuje natječaj za najbolju kratku priču/pripovijetku. Veliki broj priča i veliki broj autora iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, susjednih zemalja, ali i iz zemalja Evrope i Svijeta, dokaz su da su Zijine priče i danas aktuelne i da će još dugo živjeti.

(Fojnica, 24. novembra 2018. godine)

Dokumenti

DOKUMENTI

Mlad mjeseče na tekst Zije Dizdarevića

Kompozicija Avde Smajlovića Mlad mjeseče, na tekst Zije Dizadrevića, prvi put je izvedena 34 godine nakon njenog nastanka.

Malo je poznato da je na osnovu teksta iz pripovijetke Zije Dizdarevića „Prosanjane jeseni" prof Avdo Smajlović komponirao partituru za ženski ili dječiji hor i nazvao je Mlad mjeseče. Na posljednjoj stranici originalnog notnog zapisa stoji datum 7.10.1982. godine i potpis kompozitora Avde Smajlovića.

Nije poznato zašto je izvođenje ove kompozicije čekalo pune 34 godine.

Prvo izvođenje ovog djela realizirao je Omladinski hor „Chorus Chodeza" KUD-a *Bulbul* iz Sarajeva na svečanoj akademiji povodom Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, 1. marta 2016.godine.

Za izvođenje ove kompozicije zaslužna je profesorica Alma Karić, dirigentica i stručna rukovoditeljica ženskog hora.

Kompozitor Avdo Smajlović imao je zanimljivu biografiju (Visoko 1914. - Sarajevo 1984.). U djetinstvu je bio čoban, a u mladosti kvalifikovani radnik u Željezari Zenica. Osnovnu muzičku pismenost stekao je u svom rodnom gradu. Iako je imao težak život, zahvaljujući upornosti i ljubavi prema muzici, Muzičku akademiju u Sarajevu završava kao vanredni student. Postdiplomskli studij završio je na Akademiji za glazbu u Ljubljani. Radio je kao profesor na Učiteljskoj školi i Pedagoškoj akademiji u Sarajevu. Važi za najznačajnijeg kompozitra ozbiljne muzike u Bosni i Hercegovini.

Avdo Smajlović je komponirao muzička djela u kojima obilno koristi folklorni materijal i zvuk puhačkih orkestara, što je vjerovatno odraz njegovog djelovanja kao dirigenta limenih orkestara. U djelima za solo instrumente ili sa malim brojem muzičkih instrumenata, Smajlović razrađuje originalni melodijski materijal s ponekim gotovo neprepoznatljivim folklornim elementima. To se sasvim jasno vidi u *Metamorfozama za klavir*, njegovoj možda najuspjelijoj kompoziciji.

U poslijeratnoj Bosni i Hercegovini dvije osnovne muzičke škole i jedna osnovna škola nose njegovo ime i to u Visokom, Goraždu i Sarajevu.

Prof Alma Karić (Tuzla, 1978.) živi u Sarajevu, završila je dirigiranje na Muzičkoj akademiji u Sarajevu u klasi prof. Teodora Romanića. Sa raznim ansamblima i horovima osvajala je mnoge nagrade, uključujući i međunarodne.

Priredio: A. Serdarević

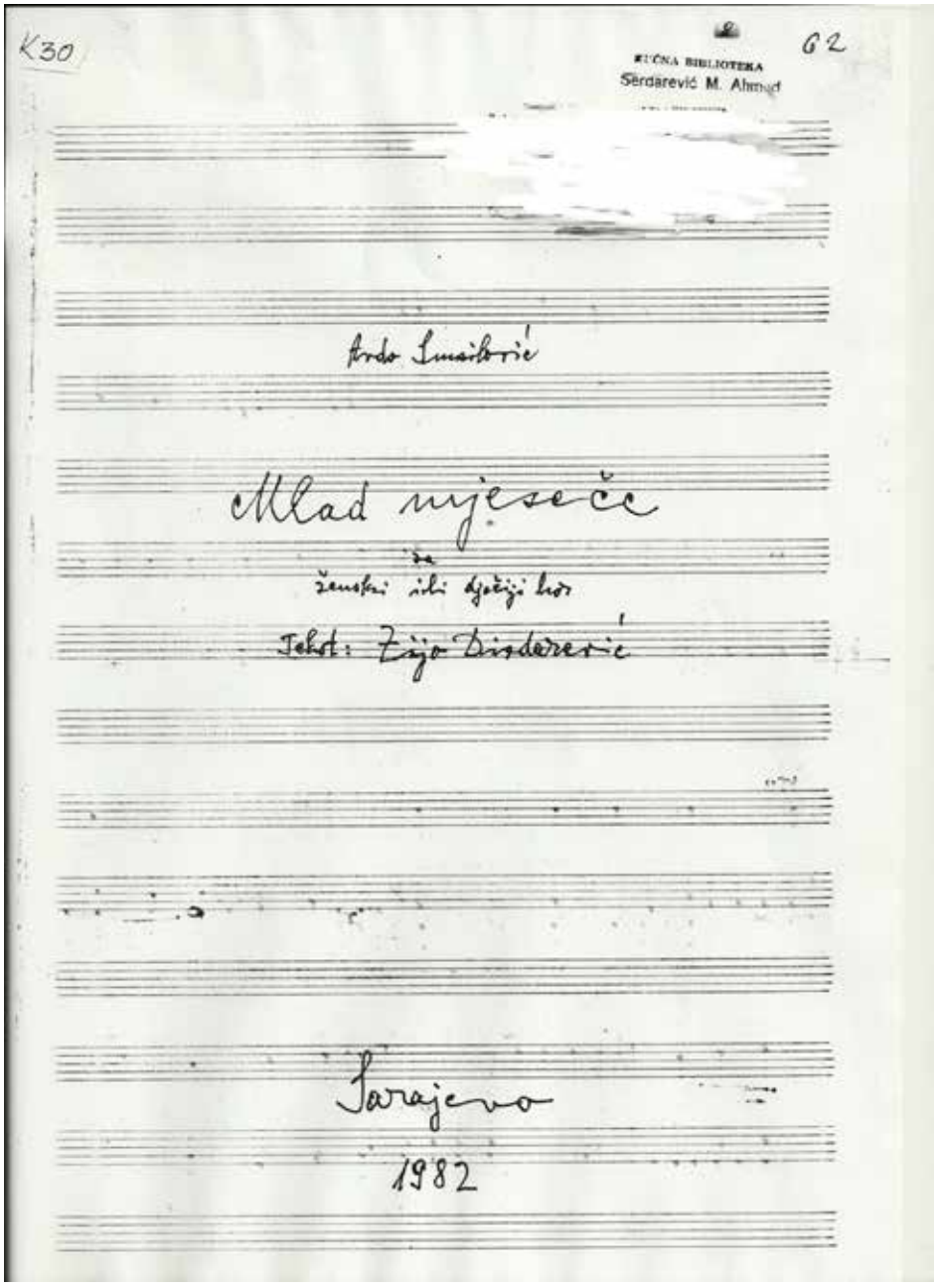

K30

62

KUĆNA BIBLIOTEKA
Serdarević M. Ahmed

Avdo Smailović

Mlad mjesečc

za
ženski ili dječiji hor

Tekst: Zijo Dizdarević

Sarajevo

1982

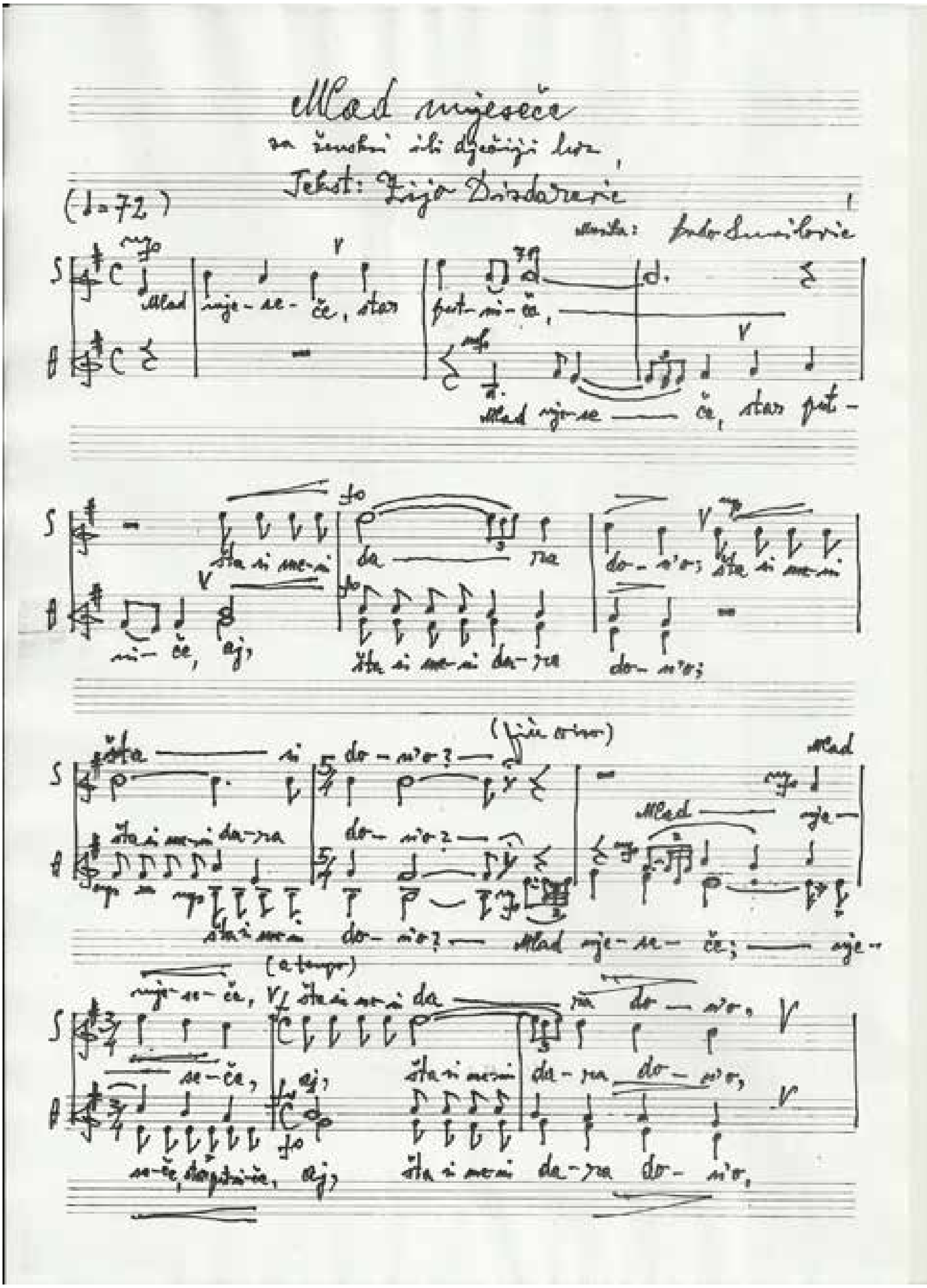
Mlad mjeseče
za ženski ili dječiji hor
Tekst: Zija Dizdarević

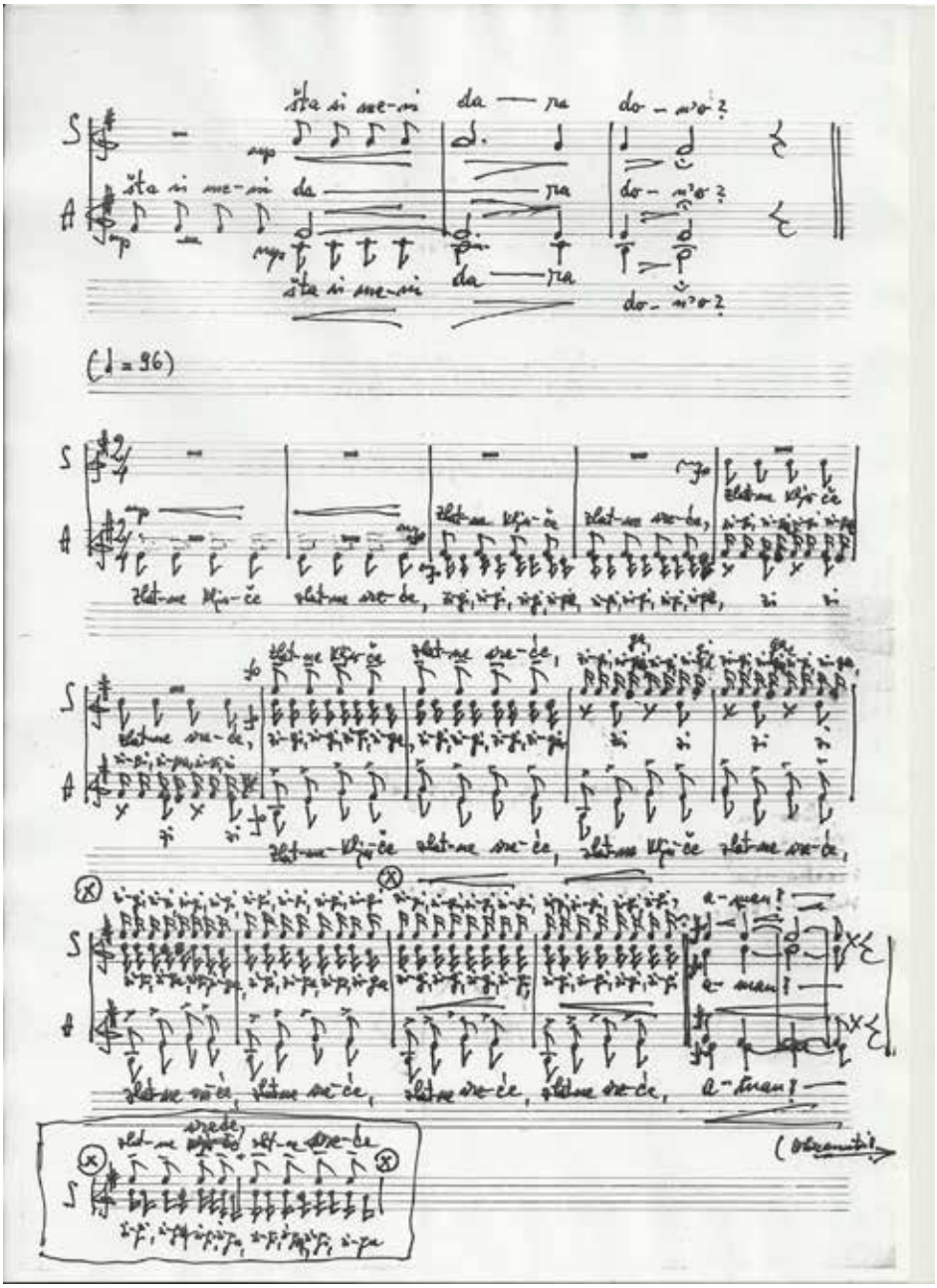
(♩ = 96)

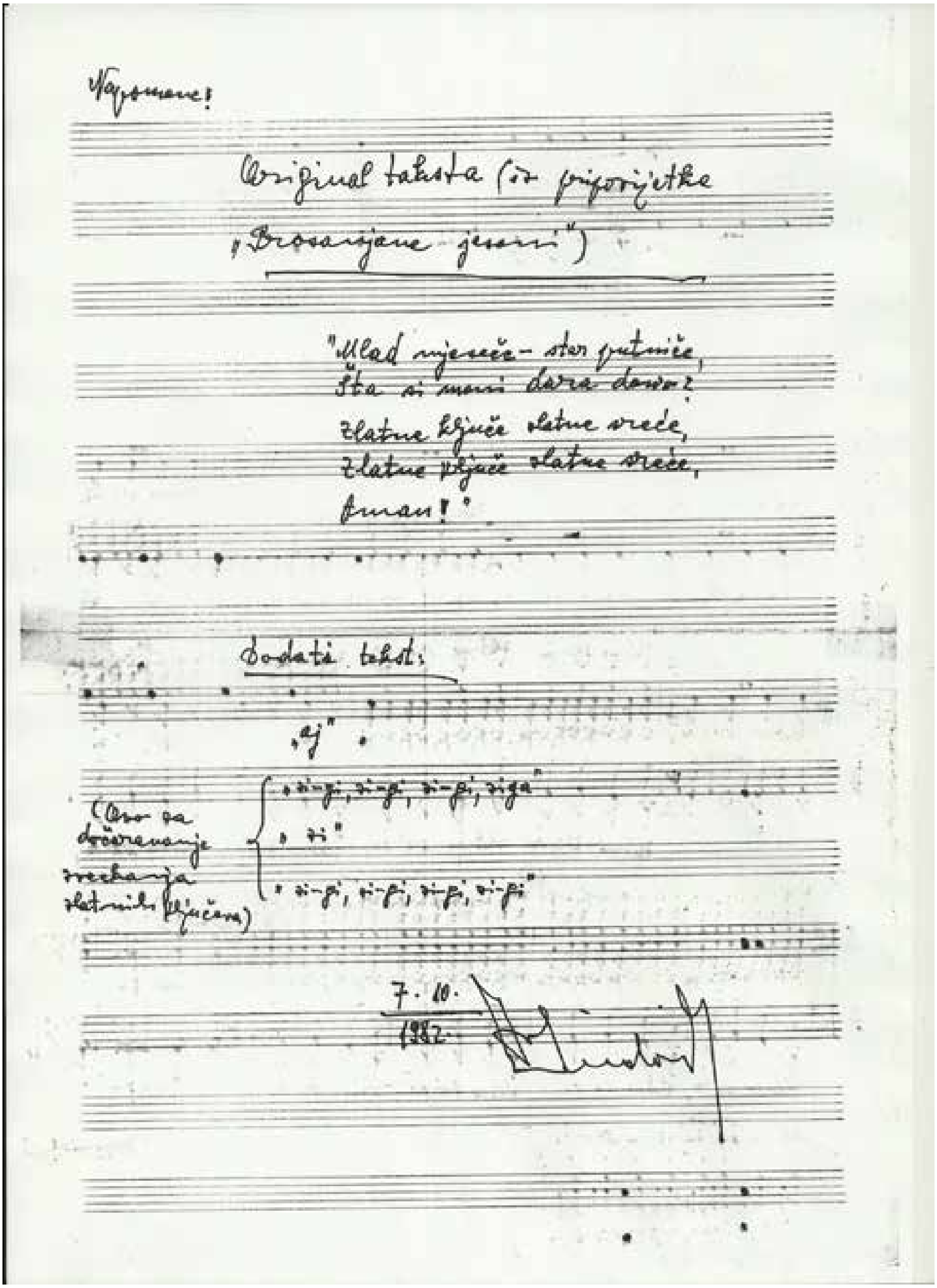
Napomena!
Original teksta (iz pripovijetke
„Brosanjane jeseni")
"Mlad mjeseče – star putniče,
Šta si meni dara dono?
Zlatne ključe zlatne sreće,
Zlatne ključe zlatne sreće,
Aman!"
Dodati tekst:
„aj"
„zi-gi, zi-gi, zi-gi, ziga"
„zi"
„zi-gi, zi-gi, zi-gi, zi-gi"
(Ovo za dočaravanje zveckanja zlatnih ključeva)
7. 10. 1982.

Press clipping

Nakon što je dva puta bila ukradena

Bistu književnika otkrili Raif Dizdarević i načelnik Klisura

U Fojnici otkrivena bista Zije Dizdarevića

Na završnici književno-kulturne manifestacije „Susreti Zija Dizdarević“ u Fojnici je otkrivena bista književnika Zije Dizdarevića.

Bista je prvi put ukradena tokom agresije, a drugi put je djelo akademskog slikara Enesa Sivca iz Sarajeva nestalo iz parka Nove bolnice u maju 2013. godine.

Novu bistu, djelo kipara Mensuda Keče otkrili su književnikov brat [illegible] darević i na[illegible] Fojnica Sabal[illegible]

Ove godin[illegible] taciji je za na[illegible] priču proglaše[illegible] ka“, čiji je autor [illegible] plan iz Mostara, [illegible] to pripalo je Aln[illegible] mović-Malohodž[illegible] zle, a treće Mehm[illegible] viću iz Kalesije.

Konkurs za najbolju kratku priču - Hronika.ba http://www.hronika.ba/konkursi/konkurs-za-najbolju-kratku-pricu.h...

[media/k2/items/cache/..._XL.jpg]

31 May 2018

Upravni odbor Književno–kulturne manifestacije "Susreti Zija Dizdarević", na osnovu člana 7. Statuta manifestacije, raspisuje N A T J E Č A J za kratku priču/pripovijetku u 2018. godini

Uvjeti Natječaja su:

1. 1. Pravo učešća imaju svi državljani Bosne i Hercegovine.
2. 2. Radove slati u 4 (četiri) odštampana primjerka (format A4) na jednom od službenih jezika Bosne i Hercegovine, sa maksimalno 10.000 otkucaja (slovnih mjesta).
3. 3. Pripovijetka ne smiju biti ranije objavljivane.
4. 4. Radove slati sa naznačenom šifrom. U zasebnoj zatvorenoj koverti sa označenom šifrom dostaviti podatke sa imenom, prezimenom, adresom i kontakt telefonom.
5. 5. Rok za dostavljanje radova je 15. 09. 2018. godine.
6. 6. Dostavljeni radovi se ne vraćaju.
7. 7. Odbor zadržava pravo objavljivanja odabranih pripovijetki u svojoj publikaciji bez naknade.

Žiri, kojeg imenuje Upravni odbor Manifestacije, odabrat će tri pripovijetke za nagrade:

Prva nagrada u iznosu od 2.000 KM. Druga nagrada u iznosu od 1.500 KM. Treća nagrada u iznosu od 1.000 KM.

Radove slati na adresu: *Književno-kulturna manifestacija "Susreti Zija Dizdarević", 71270 Fojnica, Husni ef. Numanagića 18.*

Kontakt osoba: Navres Jamendžić, tel. 030/834-586

...od 2 ...2018. 14:20

Raspisan konkurs u Fojnici

Izbor najbolje kratke pripovijetke

Upravni odbor Književno-kulturne manifestacije 34. susreta "Zija Dizdarević" Fojnica je i ove godine raspisao natječaj za kratku priču/pripovijetku u 2018 godini. Rok za dostavljanje radova je 15. septembar.

Upravni odbor će imenovati žiri koji će odabrati tri najbolja rada. Najbolja priča bit će nagrađena sa 2.000 KM, druga 1.500 a treća sa 1.000 maraka.

H. Ču.

S obzirom da je jedno od osnovnih obilježja *Susreta Zija* [illegible] kratku priču/pripovijetku danas su dodjeljene i nagrade pob[illegible] Edin Pobrić, predsjednik žirija je saopštio prisutnima rezultate [illegible]

„Ove godine je na konkurs pristiglo 66 priča od kojih se izvoj[illegible] osvojio **Mehmed Đedović** iz Kalesije, drugu nagradu je os[illegible] **Malohodžić** iz Tuzle a pobjednik je **Almin Kaplan** iz Mostara“ [illegible]

Priča koja je pobijedila na ovogodišnjim Susretima nosi naziv „M[illegible] jedne provincijske sredine koja se oporavlja od ratnih stradanja, [illegible] humor koji potiskuje tragediju, rečeno je prilikom dodjeljivanja na[illegible]

"Drago mi je da sam danas u Fojnici, ovo je moj drugi dolazak [illegible] sam upravo u Fojnici napisao svoju prvu priču. Posebno sam [illegible] nagradu jer na moje pisanje najveći uticaj imaju dva pisca a to su [illegible] Čopić", kazao je u svom obraćanju pobjednik Konkursa Almin Kap[illegible]

Svečanu akademiju su muzičkim numerama uljepšale članice Vokal[illegible]

Ovogodišnji *Susreti* nastavljaju se danas poslijepodne u Kulturnom [illegible] 16,30 sati je otvaranje izložbe i Okrugli sto o životu i djelu Isaka Sa[illegible] razgovor sa gošćom *Susreta*, poznatom književnicom Feridom Durak[illegible]

(www.fojnic[illegible]

konkurs za naj[illegible] pobjednicima [illegible] saopštio prisut[illegible]

"Ove godine je [illegible] Treću nagradu je osvojio [illegible] Alma Muharemović-Malohodžić iz Tuzle a pobjednik je Almin Kaplan iz Mostara"

Priča koja je pobijedila na ovogodišnjim Susretima nosi naziv "Motorka" a predstavlja portret jedne provincijske sredine koja se oporavlja od ratnih stradanja, priča je pisana sa smislom za humor koji potiskuje tragediju, rečeno je prilikom dodjeljivanja nagrada.

"Drago mi je da sam u Fojnici, ovo je moj drugi dolazak ovdje i moram vam reći da sam upravo u Fojnici napisao svoju prvu priču. Posebno sam sretan što sam dobio ovu nagradu jer na moje pisanje najveći uticaj imaju dva pisca a to su Zija Dizdarević i Branko Ćopić", kazao je u svom obraćanju pobjednik Konkursa Almin Kaplan.

Svečanu akademiju su muzičkim numerama uljepšale članice Vokalnog ansambla "SRMA".

(tuzlarije.net)

Zijin povratak u Fojnicu: U nedjelju se svečano otkriva nova bista proslavljenog fojničkog pisca

Nakon što su neodgovorni pojedinci, najvjerovatnije, zbog sitnog šićara ukrali bistu Zije Dizdarevića iz Banjskog parka, čime je ovaj spomenik najpoznatijem fojničkom piscu ostao "obezglavljen", ipak dolaze bolji dani.

Kako je danas kazao predsjednik UO Susreta "Zija Dizdarević" Nevres Jemendžić, u nedjelju će se svečano otkriti nova bista ovom tragično nastradalom piscu, a otkrit će je Raif Dizdarević.

Bitno je istaći da je autor nove biste poznati akademik Mensud Kečo.

(www.mobalfa.ba, 22.11.2018. godine)

Dodjela nagrada u Fojnici za kraj 'Susreta Zija Dizdarević"

Izvor: N1

Autor teksta: FENA

Centralni dio Književno-kulturne manifestacije "Susreti Zija Dizdarević" bit će održan u Fojnici 24. novembra kada će uz prigodne programe biti poznati dobitnici Nagrade za kratku priču "Zija Dizdarević".

Predsjednik Upravnog odbora Susreta Nevres Jemendžić podjetio je na današnjoj konferenciji za novinare na značaj ove manifestacije posvećene sjećanju na književnika i antifašistu Ziju Dizdarevića.

Jemendžić je istakao da "Susreti Zija Dizdarević" traju čitavu godinu i to ne samo u Fojnici nego i drugim gradovima, te da je završnica manifestacije dodjela nagrada u Fojnici.

On je rekao da će ove godine, nakon što je prethodna ukradena, biti otkrivena nova bista Ziji Dizdareviću čiji je autor Mensud Kečo. Bistu će otkriti brat Zije Dizdarevevića, Raif Dizdarević.

Predsjednik žirija za Nagradu "Zija Dizdarević" za kratku pruču Edin Pobrić navodi da je ove godine na konkurs stiglo 66 radova, te da se sedam našlo u užem izboru, kao i da će imena nagrađenih biti poznata u subotu, 23. novembra.

Direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Šejla Šehabović naglašava da i ova institucija učestvuje u programu "Susreta Zija Dizdarević".

Tako će se Muzej predstaviti izložbom radova autori Samokovlije, koji je također jedno vrijeme živio u F okrugli sto.

Gost ovogodišnjih Susreta bit će književnica Ferida Šehabović.

Učenica Adna Kršić je pročitala pismo upućeno Čopića.

Okupljenima se obratio i Raif Dizdarević koji je go Na samom kraju ceremonije, bistu su otkrili Raif Klisura.

FOTO:

Našim učenicima i profesorima bila je izuzetna čast biti

ice Ifete Lihić o životu i djelu Isaka
ojnici. Tom autoru bit će posvećen i

Duraković, koju će predstaviti Šejla

(N1 21.11.2018.)

Ziji od još jednog velikog pisca Branka

ovorio o Ziji i njegovom nasljeđu.
f Dizdarević i fojnički načelnik Sabahudin

i dio ove manifestacije.

(www.smszijahdizdarevic.ba 24.11.2018.)

Susreti "Zija Dizdarević": Otkrivena bista Ziji Dizdareviću i održana Svečana akademija

- Autor Anida Ramić, PR - Služba za odnose sa javnošću Općine Fojnica

Književno–kulturna manifestacija Susreti *Zija Dizdarević*, koja ove godine obilježava svoje tridesetčetvrto izdanje, danas u Fojnici ima svoju završnicu. Program Susreta je počeo

Svečano otkrivena bista našem Ziji Dizdareviću

U Fojnici je danas svečano otkrivena nova bista u spomen našem proslavljenom piscu Ziji Dizdareviću.

Oko 70 okupljenih Fojničana je u ovom prohladnom, subotnjem jutru došlo u Banjski park kako bi i na ovaj način odali poštu mladom i tragično stradalom piscu.

Prisutne je pozdravio predsjednik UO "Susreti Zija Dizdarević" Nevres Jemendžić koji je kazao da je ovo treća bista po redu jer su prethodne dvije otuđene od strane neodgovornih osoba.

Dodao je i to da sada Zijina bista počiva u hladu javora okupana mirisom parkovskih lipa.

Prisutnima se obratio i načelnik Sabahudin Klisura koji je kazao da je Zija proslavio Fojnicu i da dan-danas njegovi likovi tumaraju fojničkim baščama i avlijama. Istakao je da Fojnica čuva sjećanje na Ziju Dizdarevića kroz ulicu koja nosi njegovo ime, zatim kroz ime fojničke srednje škole, kroz Susrete u njegovu čast te bistom koja se sada nalazi na novome mjestu u

Tokom otrkivanja biste, učenica drugog razreda gimnazije **Adna Kršić** prisutnima je pročitala **pismo Branka Ćopića upućeno Ziji Dizdareviću.**

Nakon toga, u sali Općine Fojnica održana je svečana akademija i dodjela nagrada za najbolju kratku priču, te prigodno druženje sa Zijinom bratom Raifom i sestrom Hatidžom.

Ost... "Yunus Emr...
Isa... ...votu
Sa... ...ić.

30.11.2018. u 00:55

...ija Dizdarević

...le za Almu Muharemović-...ća

...evno–kulturna manifestacija S...
...bilježava svoje tridesetčetvrto...
...avršnicu. Program Susreta j...
...iću u parku Nove bolnice. Auto...
...l brat Zije Dizdarevića, Raif D...
...in Klisura.

Subota i nedjelja: ...
Fojnici za kraj Sus...

Centralni dio Književno-kulturne manifestacije "Susreti Zija... Fojnici 24. novembra kada će uz prigodne programe biti pozna... priču "Zija Dizdarević".

Predsjednik Upravnog odbora Susreta Nevres Jemendžić podjetio ... za novinare na značaj ove manifestacije posvećene sjećanju na knj... Dizdarevića.

Jemendžić je istakao da "Susreti Zija Dizdarević" traju čitavu godinu... nego i drugim gradovima, te da je završnica manifestacije dodjela nagra...

On je rekao da će ove godine, nakon što je prethodna ukradena, biti otk... Dizdareviću čiji je autor Mensud Kečo. Bistu će otkriti brat Zije ... Dizdarević.

Predsjednik žirija za Nagradu "Zija Dizdarević" za kratku pruču Edin Pobrić... godine na konkurs stiglo 66 radova, te da se sedam našlo u užem izboru, ka... nagrađenih biti poznata u subotu, 23. novembra.

Direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti Šejla Š... institucija učestvuje u programu "Susreta Zija Dizdarević"...

XXXIV Susreti Zija Dizdarević

Zija se vratio u Fojnicu

Ovog vikenda Fojnica je bila organizator i domaćin Književno-kulturne manifestacije Susreti Zija Dizdarević, koja ove godine doživljava svoje tridesetčetvrto izdanje.

Manifestacija je počela otkrivanjem novoizrađene biste Zije Dizdarevića. Prethodne dvije su uništene i ukradene, jedna tokom rata, druga prije pet godina. Bista je postavljena na novu lokaciju, u uglu parka prekoputa hotela „Reumal". Velikom broju prisutnih Fojničana i gostiju obratili su se i bistu otkrili Raif Dizdarević, brat Zijin, i Sabahudin Klisura, načelnik Općine Fojnica. Zanimljiv je bio komentar okupljenih građana: „Zija se vratio u Fojnicu, nadamo se da će njegova duša naći smiraj uz žubor rijeke, u sjeni javora i uz miris lipa."

Na svečanoj akademiji, koja je održana u Sali Općine Fojnica, uz pozdravna obraćanja, dodijeljene su nagrade za najbolju kratku priču/pripovijetku Susreta za 2018. godinu. Prema riječima Edina Pobrića, predsjednika žirija, na natječaj je ove godine prispjelo 66 priča iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, ali i iz Hrvatske, Srbije i Slovenije. Prema ocjeni žirija, prvu nagradu je osvojila priča pod nazivom „Motorka", čiji je autor Almin Kaplan iz Stoca, druga nagrada je pripala priči „Ruke", čija je autorica Alma Muharemović-Malohodžić iz Tuzle, a treću nagradu je osvojila priča „Sin mjeseca", čiji je autor Mehmed Dedović iz Kalesije. U muzičkom dijelu akademije učestvovao je Vokalni ansambl „SRMA" iz Fojnice.

Poslijepodnevni program počeo je otvaranjem izložbe pod nazivom „Nožem, kao kućku", čija je autorica Ifeta Lihić. Izložbu sačinjavaju originalni dokumenti Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH iz Sarajeva, a predstavlja život Samokovlijine Hanke u autorskom tekstu i kulturalnom kontekstu. Promoviran je i Godišnjak broj 33, ...oji objavljuje sve sadržaje sa prošlogodišnje manifestacije, a predstavio ga je ...abul, glavni i odgovorni urednik časopisa.

Ovogodišnje „Novo čitanje klasika bh knji... ...okovliji. Održan je Okrugli sto, ...da Duvić, Ifeta Lihić ... ...ovlije, ali iz ...

Malohodžić i Mehmeda

Susreti Zija Dizdarević, koja
izdanje, jučer u Fojnici ima
e počeo otkrivanjem biste
r je akademik Mensud Kečo a
izdarević i načelnik općine Fo

Dodjela nagrada u
reta Zija Dizdarevi

Održani XXXIV Susreti "Zija Dizdarević"

Učenici SMŠ "Zijah Dizdarević" su sa **profesoricama bosanskog jezika i književnosti** prisustvovali centralnom dijelu programa **Književno-kulturne manifestacije XXXIV Susreti "Zija Dizdarević"**, koji je održan u subotu, 24. novembra 2018. godine u Fojnici.

Program je počeo otkrivanjem **biste Zije Dizdarević u parku Nove bolnice**, čiji je autor **akademski kipar Mensud Kečo iz Sarajeva**, a otkrili su je Zijin brat **Raif Dizdarević** i **Sabahudin Klisura**, načelnik općine Fojnica.

Tako će se Muzej predstaviti izložbom radova autorice Ifete Lihić o životu i djelu Isaka Samokovlije, koji je također jedno vrijeme živio u Fojnici. Tom autoru bit će posvećen i okrugli sto.

Gost ovogodišnjih Susreta bit će književnica Ferida Duraković, koju će predstaviti Šejla Šehabović.

(www.mahalla.ba 22.11.2018.)